

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

АПРИЛ - ЈУН

1957

Уређивачки одбор :

Главни и одговорни уредник: др Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанковић,
Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

I ЧЛАНЦИ

Др. Алекс Вајл: Утицај упоредног права на француско право — — — — —	129
Др. Милош Радојковић: Последице експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби посматране са становишта међународног права — — —	142
Др. Макс Шнудерл: О државности Федеративне Народне Републике Југославије — — — — —	147
Др. Олег Мандић: Отуђење суверености и стварност револуција — — — — —	155
Др. Драгомир Стојчевић: Римљани и право — — — — —	172
Др. Велимир Васић: Проблем продуктивности рада на пољопривредним добрима у Југославији — — — — —	181

II ДИСКУСИЈА

Марија М. Тороман: Одговорност за штету од украденог аутомобила — — — — —	195
Светислав Т. Аранђеловић: Терет ризика код уговора о пољопривредној производњи — — — — —	200

III ПРИЛОЗИ

Иван Максимовић: Једно савремено тумачење марксизма	208
---	-----

IV СУДСКА ПРАКСА

Др. Јанко Ђ. Таховић: Тешка крађа извршена од стране више лица — — — — —	216
Др. Милош Радовановић: Накнада штете и кривична одговорност — — — — —	223

V ПРИКАЗИ

Хамид Хацибеговић: Цизја или харач („Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском управом“) — др. Мехмед Беговић — — — — —	230
Богдан Мајсторовић: Коментар Закона о општем управном поступку — др. Славољуб Поповић — — —	230
F. Zeuthen: Economic Theory and Method — Иван Максимовић	233
Economics and Public Policy (Brooklings Lectures, 1954) — Иван Максимовић — — — — —	235

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година V

Април — Јун 1957

Број 2

УТИЦАЈ УПОРЕДНОГ ПРАВА НА ФРАНЦУСКО ГРАЂАНСКО ПРАВО*

Познавање страних законодавних искустава омогућује побољшање националног законодавства, било тако што законодавац остварује неке реформе зашта је пример дала нека страна земља, било што тако може избећи тешкоће које је открила пракса других земаља. У томе се састоји једна од функција упоредног права чија се корисност стално потврђује. Према легенди, већ је Ликург прокрстарио Малу Азију и Египат да би упознао њихове институције пре но што ће прописати законе за Спарту. Солон је путовао читавих десет година пре но што је редиговао атинске законе.

Најзад, и то нам је временски ближе, зар није Бонапарта наредио године IX [1801 по нашем календару — примедба Уредништва] да се преведу главнији закони других земаља? Ипак треба приметити да упоредно право уствари није имало већег утицаја на редакторе Француског грађанског законика. Они су имали довољно посла са правним системом који је важио пре Револуције и у коме су правна правила била растурена у римском праву, у многобројним општим и локалним обичајима, у краљевим уредбама, у начелним одлукама виших судова, у текстовима канонског права. Ту је било довољно материјала да се изгради француски правни систем. Осим тога, то је било доба у коме се сматрало да би се најбољи закони могли извести из самог разума. Због тога би узимање у обзир страних закона могло изгледати сувишно.

Али управо ти разлози указују да је овде реч о једном сасвим привременом ставу. Приликом измена које су извршене у нашем грађанском праву због развитка извршеног у току XIX столећа а затим и у наше време на економском, научном и социјалном плану, често се водило рачуна о страним искуствима да би се остварила нека реформа.

Утицај упоредног права има уосталом један обим који се не запажа увек. Када мислимо на утицај упоредног права на грађанско право неке земље, инстинктивно помишљамо на позајмице које

* Ово је текст предавања које је г. Алекс Вајл (Alex Weill), декан Факултета правних и политичких наука у Стразбуру, одржао на нашем Факултету 10 априла 1957 (Примедба Уредништва).

законодавац те земље врши из страног права. И заиста утицај упоредног права врши се најпре и највише на том плану и ми ћемо се на њему највише и задржати у овом предавању. Али треба истаћи да је и судска пракса, мада ређе, понекад била под утицајем доктрине упоредног права. У свом непрекидном раду на прилагођавању Француског грађанског законика, судови су понекад доносили одлуке које су очигледно биле инспирисане страним правом.

То се види, на пример, на симптомима еволуције наше судске праксе у области ништавости брака због заблуде: извесни судови имају тенденцију да се ослободе ускости схватања о „заблуди о личности” нашег Грађанског законика. Утицај неких страних законодавстава у том погледу је јасан, нарочито Немачког грађанског законика чији чл. 1333 допушта брачном другу да тражи поништење брака ако је био у заблуди о личним својствима свог брачног друга уколико су та својства таква да би га она одвратила од брака да је знао како ствари стоје и да је разумно проценио суштину брака. (Пор. чл. 124 Швајцарског грађанског законика по коме један брачни друг има право да тражи поништење брака ако је био у заблуди о тако битним својствима свог брачног друга да му је заједнички живот неподношљив.)

Понекад се одлуке наших судова ослањају на развојне тежње у законодавству у светским размерама. Тако, пре но што је чл. 340 Француског грађанског законика измењен законом од 16 новембра 1912, судска пракса се трудила да побољша тежак положај у који је првобитни текст тога члана био ставио ванбрачну мајку и ванбрачно дете тиме што је готово апсолутно забранио истраживање очинства. Судска пракса је била дозволила ванбрачној мајци да захтева од свог заводника накнаду штете на основу чл. 1382 а да притом не утврди очинство творца штете. Судска пракса је такође била придавала правно дејство обећању, које би учинио један човек, да храни и подиже своје ванбрачно дете које није признао, налазећи основ те обавезе у природној обавези коју ствара веза филиације а та се обавеза претвара самим извршењем или добровољним признањем од стране дужника у праву грађанску обавезу. Без сумње прописи Француског грађанског законика били су довољни да оправдају ова решења којима је судска пракса настојала да заобиђе правило из чл. 340. Али несумњиво да је судска пракса, доносећи овако смеле одлуке, била охрабрена чињеницом да је правило о забрани истраживања ванбрачног очинства било одбачено у огромној већини страних законодавстава.

Исто тако, један светски законодавни импулс пружио је потпору чувеној судској пракси у области злоупотребе права, јер сва савремена законодавства придају појму злоупотребе права почасно место. Да би прогласили његову супрематију, законици га исписују обично на свом прочељу. Тако, према чл. 2 Швајцарског грађанског законика: „Свако је дужан да врши своја права и испуњава своје обавезе према правилима добре вере. Очиту злоупотребу неког права закон не штити”. (Пор. Немачки грађански за-

коник чл. 138, 262 и 826; Совјетски грађански законик од 1923; Пољски закон о облигацијама од 1934, чл. 135.)

Међутим, упркос смелости извесних одлука, поље деловања судске праксе је ограничено. Структурне промене могу бити само дело законодавца. Ми ћемо овде изложити у којој су мери такве реформе извршене под утицајем упоредног права у Француској.

*

Манифестације ове законодавне технике могу се сврстати у две категорије. У извесним случајевима је законодавац непосредно увео у Француској одредбе једног одређеног страног закона. Али много чешће, он је, чинећи измене нашег грађанског права, једноставно водио рачуна о међународним тенденцијама.

I. — За поступак који се састоји у непосредном усвајању одредаба неког страног закона карактеристична су три примера: законодавство о породичном добру; установа придржаних добара уда-те жене; интегрално додељивање извесних добара једном наследнику приликом деобе.

1. — Кад је законом од 12 јула 1909. (који је отада много пута мењан) било установљено „породично добро“, законодавац је имао намеру да омогући стварање у свакој породици, једностраним правним актом, једног незапленивог добра које се углавном састоји од једне куће, или од земљишних поседа које обрађује породица, или од куће са дућаном или радионицом, и да на тај начин оствари неприкосновеност дома, а истовремено се ишло на руку развијању ситне сопствености и мислило да се тако заустави напуштање села и одлазак у град. С друге стране, постојала је жеља да се радницима из градских насеља олакша да на селу створе имање где би могли да се повуку са својом породицом.

Установа породичног добра уведена је по угледу на *homestead* која је настала у САД у држави Тексас 1839 а затим прихваћена, уз извесна прилагођавања, у већини европских законодавстава.

Ова установа се није одомаћила. Њоме се користило једва неколико хиљада сопственика иако је стварање породичног добра било помагано фискалним мерама — било је дато широко ослобођење од преносних такса.

Узроци неуспеха су различити. Највиша вредност коју може имати породично добро, била је дуго времена исувише ниска. Она је била неколико пута повећавана: од 8.000 на 40.000, па на 120.000, затим на 1.000.000 — а законом од 1953 она је достигла висину од 5.000.000 франака. Уствари ово повишење само је довело у склад вредност породичног добра са опадањем вредности новца. — Али нарочито је деловала чињеница да та установа не одговара менталитету и могућностима оних којима је законом била намењена. Породично добро, које је један од облика ситне сопствености, требало је да заштити лица са скромним средствима, „маде људе“. Али

искуство показује да предвиђање није оно што се практикује у радничком свету — уосталом њихова економска ситуација спречава га да чини уштеде. Извесно, законодавац је имао, сем радника, у виду и занатлију и ситног сеоског сопственика код кога је дух штедње развијенији: законодавац је веровао да ће учинити услугу ситној сопствености благодарећи незапленивости породичног добра. То је била заблуда: кредит дужников се убија ако се сеоско имање, трговачка или занатска радња, што претставља најчистију активу, изузму и не могу да служе као покриће продавцима и зајмодавцима. Онај ко од свог имања створи породично добро не налази више кредита јер, обично, он и нема друге активе која се може запленили.

Први пример преузимања једне установе страног законодавства показује да, ако треба водити рачуна о страном искуству када се уводи нека реформа, не треба изгубити из вида да специфичности сваке врсте могу захтевати да се са више резервисаности цене та искуства с обзиром на особености француског друштва.

2. — Проучавање установе придржаних добара удате жене — другог типичног примера непосредног утицаја страних законодавстава — доводи до сличне констатације.

Отако је донет закон од 13 јула 1907 о „слободној надници удате жене”, у организацији имовинских брачних режима нарочито место заузимају приходи од жениног рада и добра која је она стекла уштеђевинама од својих зарада и надница. И једни и други имају специјалан правни режим: они су тзв. придржана добра удате жене или тачније „добра придржана за женино управљање”. Ови прописи важе без обзира на имовински брачни режим који постоји међу брачним друговима али они најтеже погађају принципе Француског грађанског законика у режиму заједнице добара. Стога ћемо ову реформу посматрати с обзиром на тај брачни режим.

Пре закона од 1907 извесни прописи су допуштали удатој жени да без сагласности мужа узме на своје име штедну књижицу и са ње слободно подиже уложене износе а такође, опет без сагласности мужа, да уплаћује у национални пензионни фонд за старосне пензије. Али ове мере нису биле довољне. За мужа је задржано право да захтева да му се преда женина плата или надница и тако је могао да спречи жену да прави уштеђевину ако је то намеравала. Требало је ићи и даље и дати жени у свакој прилици ефективно и искључиво право на приходе од свога рада.

Таква једна реформа била је већ остварена у иностранству, на пример у Немачкој и Шварцарској.

Немачки грађански законик прописује да жена сама управља својим придржаним добрима. На њима она има иста права као у режиму одвојених добара. Ова придржана добра по немачком праву могу долазити из три извора: (1) брачним уговором жена може одредити да ово или оно добро буде придржано; (2) једном клаузулом у уговору о поклону може се одредити да добро поклоњено жени а такође и оно које јој је остављено легатом, буде придржа-

но; (3) у придржана добра спада по закону, с једне стране, оно што припада жени за њену искључиву личну употребу — нарочито одећа, накит и оруђа за рад, а с друге стране, оно што жена зарађује својим радом или личним вршењем неке професије. У немачком праву се установа придржаних добара удате жене примењује без обзира који су имовински брачни режим брачни другови прихватили али она нема увек исти обим: трећа категорија придржаних добара не постоји у режиму заједнице добара, јер су придржана добра искључена из заједнице а творци Немачког грађанског законика су мислили да добра ове категорије треба свакако да буду заједничка.

Швајцарски законодавац био је под јаким утицајем Немачког грађанског законика. Он је преузео идеју придржаних добара али са много већим обимом, јер дозвољава да придржана добра постоје за оба брачна друга и да та добра имају исти обим под свим имовинским брачним режимима, па према томе и у режиму заједнице добара. За придржана добра су важила правила режима одвојених добара. То значи, на крају крајева, да је режиму заједнице добара додат још и режим одвојених добара.

Рад на Немачком и Швајцарском грађанском законик у имао је великог одјека у Француској почетком овог века, управо у време када су пред парламентом стајали различити предлози са тенденцијом да обезбеде удатој жени, у свим брачним имовинским режимима, слободно располагање приходима свога рада. Али док су ти предлози били намењени заштити жене у радничкој породици — у питању је било да се спречи муж да неодговорно потроши женину плату — примери Немачког и Швајцарског грађанског законика потстакли су француског законодавца да се не ограничи само на доношење закона о заштити жене раднице. Донет је један општи закон који важи за сваку жену ако она има занимање различито од мужевљевог, према томе не само за жену радницу него за сваку жену која ради: жену службеника, жену трговца, као и жену која се бави неком слободном професијом. Да би остварио ову реформу француски законодавац је преузео установу придржаних добара из Немачког и Швајцарског грађанског законика. Законом од 13 јула 1907 било је допуштено жени да сама наплаћује своје зараде и наднице, да њима располаже и да стиче нова добра средствима која је тако зарадила. Ове зараде су нека врста посебне имовине којом жена сама управља и којом самостално располаже. Али законодавац је ограничио категорију придржаних добара само на добра која потичу од жениног рада док је друге изворе придржаних добара, признате у Немачком и Швајцарском грађанском законик у, одбацио. Што се осталог тиче, пошто законодавац није желео да установи делимичну одвојеност добара он је сматрао да је разумније да задржи придржана добра удате жене у заједници. Тако је извршено као неко раздвајање заједнице добара која се састоји, ако жена врши неки рад за који је плаћена, из две различите масе: једне подвргнуте мужевљевој власти и друге, подвргну-

те жениној. А тиме је закон негирао традиционално начело јединства управе заједничким добрима.

Установа придржаних добара удате жене није имала велики успех у Француској. Она се у пракси примењује само кад је реч о жени трговцу, али чак и пре измена учињених у области пословне способности удате жене, као и у области имовинских брачних режима, 1938 и 1943, ова установа није била од веће користи. Јер су одредбе Француског грађанског и трговинског законика већ биле дале жени трговцу врло велику слободу да послује сама. Закон још и функционисао кад је реч о женама које живе фактички одвојено: помоћу њега оне успевају, уопште узев, да без великих тешкоћа докажу порекло својих придржаних добара и да врше права која су им призната на њима. Али закон више не функционисао ако брачни другови живе заједно. Истина, закон допушта жени да слободно наплаћује приходе од свога рада без бојазни од мужевљевог противљења али практично она не може да врши права која су јој призната на добрима стеченим помоћу тих прихода, јер је законом сасвим недовољно регулисано доказивање да једно добро спада у категорију придржаних добара. Недостатак у регулисању питања доказивања практично је довео до неуспеха закона. Трећа лица која ступају у правне односе са женом која се бави неком професијом, неповерљива су и стално страхују да је добро, којим жена жели да располаже као придржаним добром, уствари добро које припада заједници — из опрезности они увек захтевају суделовање мужа. Закон је исто тако наишао на неповерење људи из правне праксе које су збуниле, с једне стране, новина уведена овим законом, а с друге, компликације које су се због њега појављивале у функционисању режима заједнице добара. Јавни бележници и берзански посредници, који су обавезни посредници у већини правних послова, јако мало су се старали да причине овај закон, а докази које би им жена поднела нису им никада изгледали довољни. Закон је уосталом наишао и на равнодушност и самих заинтересованих што је вероватно најтеже, јер показује да се законодавац преварио: он је желео да женама учини поклон који оне уопште нису тражиле.

Треба обратити пажњу на овај момент да би се из њега извукла поука у случају кад законодавац жели да користи решења прихваћена у иностранству. Ако је једна установа корисна у страним земљама то не значи да би се она могла једноставно и без ограничења прихватити. Сем недостатка у регулисању доказа — што је уствари само једно техничко питање — погрешка законодавца јесте што је хтео да уведе у режим заједнице добара једну клицу „сепаратизма”: подела заједнице добара на две масе, од којих једном управља муж а другом жена, јесте у апсолутној супротности са француском традицијом: ова нагиње јединству управљања добрима заједнице које је поверено мужу. Ово јединство управљања дубоко је усађено у обичаје и велика већина француског становништва је противна сепаратизму у овој области. Због тога

делимично увођење одвојености добра у режим заједнице добара није могло имати великог успеха.

3. — Међутим, неуспех у Француској установе породичног добра, као и прописа о придржаним добрима удате жене, не значи да не треба никако непосредно уводити у Француској одредбе једног одређеног страног закона. Извесне стране установе могу савршено одговарати француској друштвеној средини. Тачност овог тврђења показују реформе које су извршене у области интегралног додељивања извесног добра једном наследнику током деобе наследства.

Познато је да су прописи који регулишу судску деобу претстављали једну од тачака у којима је Француски грађански законик био најжешће нападан. Ти прописи били су инспирисани духом стриктне једнакости: деоба треба увек да оствари једнакост у натури, а сваки наследник треба увек да прими свој део у натури од имовине умрлог и сваки део треба да се састоји од сличних предмета, а затим се делови одређују коцком. Примена овог система имала је за извесна добра великих незгода које су већ одавно привлачиле пажњу: прво, то повлачи цепање пољопривредног поседа на више ситних парцела које се тешко могу обрађивати нарочито путем модерних метода обраде; друго, незгода је што то тера са породичног огњишта жену и децу који су ту становали због тога што непокретност треба да буде продата на лицитацији или због тога што је непокретност коцком додељена неком другом наследнику. Породица трпи од овога растурања које настаје после очеве смрти. Најзад, криза наталитета коју је Француска познавала до уочи 1939 била је делимично проузрокована и лошим регулисањем деобе. Да би избегли цепкање пољопривредног имања, неки људи су се мирили са тим да имају само једно дете: „Режим пре Револуције знао је само за најстаријег сина а Француски грађански законик зна за јединог сина“, говорило се сликовито због тога. Исто тако, када је на Бечком конгресу лорд Каслре (*Castleragh*) узвикнуо: „Није потребно да унишtimo Француску, Француски грађански законик ће сам то учинити“, енглески дипломата имао је на уму прописе о деоби наследства.

Да би се избегле ове незгоде законодавац може применити два правна поступка:

1. — Први се састоји у томе да се оцу остави слобода да одреди ко ће наследити пољопривредно добро под условом да осталим наследницима исплати њихов наследнички део или бар њихов нужни део у новцу. То решење усвојено је у Шпанском грађанском законнику (чл. 1056);

2. — Други је интегрално додељивање пољопривредног добра оном наследнику који изгледа најспособнији за његово искоришћавање утврђујући законом правила о том додељивању или дајући судији власт да одлучи о томе.

Француско право прихватило је ово друго решење за породично добро и за породичне домове, с једне стране (закон од 12

јула 1909 и закон од 5 децембра 1952), а с друге стране за пољопривредно добро (закон од 17 јуна 1938).

Утицај упоредног права овде је очевидан. У иностранству су већ одавно биле предузете мере које ће обезбедити јединство преноса и обрађивање сеоског имања које је у том циљу обележено као мање више недељиво, и које се такорећи оставља ван деобе, да би било интегрално додељено једном од наследника који треба другима да да накнаду за ову корист која је установљена у његовом интересу. Управо на тим идејама заснован је немачки систем *Anerbenrecht* према коме је сеоско имање недељиво, *Anerbegut* се додељује искључиво само једном наследнику који се назива *Anerbe* који са своје стране дугује својим санаследницима одређене ренте. Ову традиционалну организацију укинуо је нацистички закон од 14 јула 1933 којим је регулисано наслеђивање „наследних домена у Рајху”, али закон од 1933 био је укинут 1945. — Швајцарски грађански законик садржи одредбе аналогне традиционалном немачком праву: пољопривредно имање које претставља „привредну целину” интегрално се додељује оном од наследника који је способан да га обрађује, уз накнаду која се одређује према вредности преноса. Ако се неки наследник противи томе или више њих траже имање за себе, суд одлучује коме ће га доделити водећи рачуна о месним обичајима и о личној ситуацији наследника. — Најзад, пуно других законодавстава признавали су интегрално наслеђивање пољопривредног имања. Тако и аустриско право и нарочито наше сопствено законодавство које се примењује у Алзасу и Лорени (чл. 73 закона од 1 јуна 1924).

Прихватајући са своје стране интегрално додељивање извесних добара, француско грађанско право је уствари усвојило једно уређење које се другде показало веома корисним. Изгледа да је ово усвајање било оправдано. Решење даје задовољавајуће резултате, како са тачке гледања породице тако и са привредне тачке гледања. Истина, у садашње време установа интегралног додељивања изложена је критикама: наследник коме је интегрално додељено пољопривредно имање плаћа својим санаследницима износе у новцу коме је вредност пала и то изазива страшне раздоре у породицама. Али та критика не може се упутити законодавцу који је донео овај пропис у време када је новац био стабилан.

Из овог примера треба запамтити да може бити веома корисно да се законодавац, понекад, угледа и на неки модернији страни закон. Упоредно право сарађује на тај начин на усавршавању националног законодавства а такође и на напретку права уопште.

II. — Упркос свему, врло су ретки случајеви у којима је француско грађанско право усвајало без ограничења једну установу фиксирану у страном законодавству. Утицај упоредног права нарочито се огледа у једном мање непосредном облику. У једном дужем периоду наше грађанско право морало је да напусти извесна правила и да утврди нова да би се наше законодавство прилагодило општем светском праву.

Ево неколико најјаснијих манифестација такве законодавне политике.

1. — Закон од 16 новембра 1912 којим је измењен чл. 340 Француског грађанског законика о истраживању ванбрачног очинства претставља први карактеристичан пример овог облика утицаја упоредног права.

Полazeћи од тога да стварање снажних породица повлачи за собом званично негирање ванбрачне породице, Француски грађански законик је скоро апсолутно забранио истраживање очинства чинећи изузетак само у случају отмице ванбрачне мајке у време које се поклапа са временом зачећа детета.

Под утицајем романа и драма који су наравно били болећиви према ванбрачном детету и ванбрачној мајци, подигао се већ врло рано читав талас протеста противу правила из чл. 340. Положај који је имала ванбрачна мајка био је неправичан и бедан. Неодговорност заводника који је био сигуран да ће избећи последице очинства, била је уствари награда дата за напуштање и кукавичлук. Било је неопходно потребно регулисати на правичнији начин односе ван брака.

Многобројна страна законодавства претекла су нас на томе путу, као што су: белгиско, шпанско, швајцарско и нарочито немачко право. Ако погледамо Немачки грађански законик, он одобрава истраживање очинства и чак установљава претпоставку очинства противу онога који је имао полних односа са мајком у време зачећа са могућношћу да се претпоставка обара у неким случајевима који се не слажу са овом претпоставком, као што је случај неморалног владања мајке. Сличне одредбе постоје и у Швајцарском грађанском законик у који прави разлику између тужбе противу заводника за материјална давања и тужбе за утврђивање очинства. Ова друга тужба ће успети само ако је постојало обећање брака, кривично дело или злоупотреба положаја (Швајцарски грађански законик чл. 323, ст. 1). У Белгији је такође прихваћено истраживање очинства законом од 26 априла 1908.

Француски закон од 1912 је дакле донет из разлога правичности и човечности. Њиме је добро пољуљана догма о неодговорности ванбрачног оца у складу са доктрином упоредног права. Међутим, извршена реформа не претставља плагијат решења усвојених у иностранству. Она није у потпуности изменила раније стање да не би дошло до злоупотребе или до покушаја уцењивања. Закон није напустио правило које забрањује истраживање ванбрачног очинства. Он се уствари ограничио на то да од тог правила начини многобројна и значајна отступања.

2. — Укидање пословне неспособности удате жене законом од 18 фебруара 1938 — реформа која је изазвала читав низ каснијих прописа — такође показује пример прилагођавања нашег законодавства међународним развојним тежњама. Јер заиста, страна законодавства су већ одавно претекла француско у области еманципације удате жене (В. нарочито англосаксонско законодавство: Ен-

глеска — закон од 18 августа 1882, САД, Породични кодекс СССР од 1926, Немачки грађански законик — чл. 1354, Швајцарски грађански законик — чл. 160, Италија — закон од 17 јула 1919 и Италијански грађански законик од 1942 — чл. 144, Ирански грађански законик од 1935, Египат, Турска.)

Са укидањем пословне неспособности удате жене дошло је и до укидања установе мужевљеве власти, само ова друга реформа није довела до потпуне једнакости брачних другова. Наше право је задржало за мужа својство шефа породице. Исто овакво решење прихваћено је у великом броју страних законодавстава (Немачка, Швајцарска, Италија, извесне државе САД, Иран, Египат, Турска).

3. — Од времена доношења Француског грађанског законика наследна права ванбрачног детета стално су се повећавала. И у овој области је упоредно право одиграло прилично велику улогу, нарочито приликом израде закона од 25 марта 1896. Овај закон је извршио једну значајну реформу којом је остварена у великој мери идеја једнакости све деце. Овим законом је повећан наследни део ванбрачног детета; он је дао ванбрачном детету својство „законитог наследника” на које заоставштина прелази непосредно; у корист ванбрачног детета установљено је право на нужни део. Утицај упоредног права је очевидан. Приликом израде закона од 1896 вођена је једна од првих дискусија у којој је упоредно законодавство имало утицаја на духове у Француској. Тада је речено да су систем Француског грађанског законика усвојиле многобројне земље: Италија, Шпанија, Португалија, Белгија, Холандија, Латинска Америка, али да је у њима, уопште узевши, ванбрачном детету признато наследно право у већој мери него у Француској. У земљама германске групе наследноправни систем почива на сасвим различитим принципима. У том праву се, као у римском праву, прави разликовање између очеве заоставштине и мајчине заоставштине, и дете потпуно наслеђује мајку а никако оца. (Овај систем постоји у Немачкој, Аустрији и скандинавским земљама.) — Неоспорно је а то доказују и припремни радови за закон од 1896 да су разматрања упоредног права утицала на француског законодавца.

4. — Исти утицај срећемо и у области наследног права надживелог брачног друга. Француски грађански законик дао је надживелом брачном другу веома неповољан положај. Он га позива на наслеђивање тек после последњег побочног сродника, као и после ванбрачних наследника. Он му не даје ништа ако има тих лица. Међутим, законодавство XIX и XX века стално је ишло за тим да прошири одредбе Француског грађанског законика (В. нарочито закон од 9 марта 1891 који даје надживелом брачном другу право плодоуживања на заоставштину; закон од 3 децембра 1930 који је парализовао правило о деволуцији од једне линије на другу у случају да постоје наследници само у једној линији и дао половину заоставштине надживелом брачном другу; најзад закон од 26 марта 1957 који је недавно повећао права брачног друга кад долази на наслеђе са обичним побочним сродницима). Овакав законодавни ра-

звој јесте у сагласности са општим светским правом. Али упркос измена у Француском грађанском закону, француско законодавство је још увек међу онима која дају најмање права надживелом брачном другу. По Немачком (чл. 1931) и Швајцарском грађанском закону (чл. 462) надживели брачни друг позива се на наслеђе заједно са другим наследницима да га прими чак у својину (Пор. чл. 834—839 и 952 Шпанског грађанског законика). Поред тога, сва ова законодавства признају надживелом брачном другу право на нужни део у заоставштини његовог брачног друга.

Међутим, када упоређујемо француски закон са страним законима, не треба никад заборавити да законски имовински брачни режим заједнице добара обезбеђује надживелом брачном другу половину заједничке активе коју он узима као свој део.

Ова напомена наводи нас на једну примедбу општије природе: када се припрема нека реформа, извесно је да увек треба водити рачуна о страним искуствима. Али никада не треба изгубити из вида да разноврсне посебности могу захтевати да се са више резервисаности цени вредност тих искустава за француску друштвену средину. Ове посебности не тичу се само француских обичаја и навика, треба такође водити рачуна о установама које већ постоје у француском праву.

Иако манифестације утицаја страних законодавстава на француско грађанско право нису безначајне, ипак се не може рећи да је наше грађанско право систематски прихватило оно на шта указује упоредно право. Одиста, наше право има недостатака и празнина у многим и различитим областима и већ одавно се, без успеха, захтева модификовање нашег законодавног система према извесним страним законодавствима. Помислимо само на недостатке нашег система публицитета преноса некретнина и публицитета хипотека, на несавршеност наших матичних књига и несавршеност публицитета брачних уговора. Познато је да у нашем праву не постоји стечај за нетрговца и да је концепција грађанског стечаја супериорнија, а такође је познато да ми имамо примитивну организацију ликвидације заоставштине примљене без пописа и да та организација, боље речено, отсуство организације управо потиче од непостојања грађанског стечаја. Познат је такође и недостатак Француског грађанског законика у области задужбина што је знатно ометало њихово развијање. Отсуство организације наследничке заједнице имања доказ је лошег законодавства у време када управо постоји законодавна тенденција да се допусти продужење такве заједнице.

Изабраћемо међу овим питањима неколика која су карактеристична, да бисмо показали како француско право закашњава с обзиром на оно што показује упоредно право.

1. — Најчувенији пример несавршености француског права у односу на многобројна законодавства показује наш систем публицитета преноса некретнина. Тај систем не пружа сигурност ономе ко поступа сасвим по правилима о публицитету преноса. Желело се учвршћење земљишне својине али оно није постигнуто. Испу-

њење формалности публицитета не осигурава пуноважност преноса. Публицитет не даје својину прибавиоцу. Правилу *nemo dat quod non habet*, говорећи уопште, одржава своју владавину. Уз то, регистри публицитета су лоше организовани. Они се воде по именима лица што тражење чини дугим и излаже могућностима грешака. Постало је већ обично да се француски систем у овој области пореди са страним системима. Онако као што је урађено у страним законодавствима, требало би уписе у јавне књиге који се врше приликом преноса учинити правом инвеституром која би заштитила прибавиоца од сваке доцније виндикације или раскида, а нарочито би требало увести земљишне књиге, тј. заменити режим персоналног публицитета режимом реалног публицитета. Разлози због којих се одржава и даље наш несавршени систем, исто су тако добро познати да би на њима требало инсистирати. Пре свега и нарочито, реформа би захтевала измену катастра, пошто правилно функционисање земљишних књига захтева идентификовање парцеле на коју се односе уписана права. Наш катастар међутим није ажуран и његова општа ревизија стајала би много новаца. С друге стране, реформа би захтевала да вођење земљишних књига буде поверено судији који би ценио пуноважност основа за упис. Ово, међутим, онемогућује француска традиција и садашње могућности нашег судства.

2. — Оно што смо рекли за систем публицитета преноса непокретности важи и за систем публицитета хипотеке. Хипотекарни регистри воде се по именима лица, као и они који се воде о преносу непокретности. Не инсистирамо на незгодама овог система јер су оне једнаке са већ изложеним незгодама у преносу непокретности. И у овом погледу новија законодавства имају више научну основу него наше. Она организују и овде систем реалног публицитета.

3. — Уопште узевши, у погледу публицитета правних аката и правних чињеница модернија законодавства имају бољу организацију и француско право је у том погледу у заостатку према њима.

Неоспорно да је наш данашњи систем матичних књига заостао. Много пута је чињен предлог да се по угледу на казнени регистар створи и један грађански регистар који би сакупио у месту или срезу рођења сва обавештења која се тичу стања и пословне способности лица. Извесне земље германског типа практикују, изгледа, тај систем.

Исто тако је публицитет брачних уговора посредством књиге венчаних, лоше организован у француском праву. Уствари он је организован само да би се избегле незгоде које би долазиле отуда што би неутуђивост миразних добара остала скривена. Осим тога, уопште говорећи, овај публицитет је непотпун. Он омогућује само да се сазна да постоји брачни уговор или да се сазна природа имовинског брачног режима међу супрузима. Али трећа лица из њега не могу сазнати главне одредбе брачног уговора. Тај систем је очигледно застарео ако га упоредимо са законодавствима која су увела

брачни регистар (који обично води судија или службеник који води трговачки регистар) у који се уносе све одредбе које брачни другови желе да истакну према трећим лицима (Немачки грађански законик — чл. 1558—1563, Швајцарски грађански законик — чл. 248—251, право које важи у Алзасу и Лорени, закон од 1 јуна 1924., чл. 29).

Ипак се не може рећи да треба слепо прихватити разне стране системе зато што су модернији и изгледају нам и научно и технички бољи од система француског законодавства. Јер треба увек водити рачуна о француској друштвеној средини. Због тога није сигурно да би брачни регистар био лако прихваћен у Француској јер код нас није уобичајен публицитет нотарских исправа.

Да ли треба додати да добар законодавац мора такође водити рачуна и о новчаним ефектима једне реформе: стварање грађанског регистра или брачног регистра захтевало би велике издатке. Уствари, само богате земље могу себи дозволити луксуз извесних реформи.

*

Са овим ми приступамо закључку јер после овог дугог предавања време је да утврдимо где смо, да извршимо класичан преглед целог хоризонта и да закључимо.

Изгледа нам да се намећу следећи закључци.

1. — Постоји у извесним областима једно опште светско право, тачније — постоје извесне заједничке тежње у законодавству. Национално законодавство тешко може да се одвоји од њих. Тачност ове констатације, изгледа нам, посведочавају реформе које су у Француској извршене у области пословне способности удате жене као и у области ванбрачне филиације.

2. — Искоришћавање упоредног права у циљу стварања права веома је деликатан посао. Ако желимо да се инспиришемо страним остварењима, треба водити рачуна о обичајима који постоје у једној земљи, као и о правним установама које ту већ постоје, јер је могућно да оне буду сасвим нежељно поремећене једноставним преношењем правила из страних законодавстава. Због тога, свака реформа у структури наследних права надживелог брачног друга морала би да води рачуна о већ постојећој организацији имовинских брачних режима.

3. — Најзад, и то је сигурно већ позната констатација, утицај упоредног права без престанка расте у Француској. Док Француски грађански законик, као што смо већ истакли, није уопште водио рачуна о ономе на шта указује упоредно право, данас упоредно право све више утиче на законодавство и судску праксу. Ово је последица промене у методама наставе: студент који ће касније постати законодавац или судија, познаје данас много више упоредно право него раније — проширење утицаја упоредног права на француско грађанско право такође је последица и културних размена.

Упознавање и дубље проучавање страних институција претставља једно обогаћење. Али најзначајнији су лични додире. Ви сте ми омогућили дакле додире са југословенским правницима. Нека ми буде допуштено да вам, на завршетку, кажем да сам вам за то дубоко захвалан.

Алекс Бајл (Alex Weill)

ПОСЛЕДИЦЕ ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИХ ЕКСПЛОЗИЈА АТОМСКИХ И ХИДРОГЕНСКИХ БОМБИ ПОСМАТРАНЕ СА СТАНОВИШТА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА*

Питање последица експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби може, с обзиром за његову сложеност, да буде разматрано под разним видовима, тако да се могу чути мишљења из разних подручја научне делатности. Један од важних видова тога питања јесте и став науке и савременог међународног јавног права, и то како у вези са забраном атомских и хидрогенских бомби за случај да дође до оружаног сукоба, тако и у погледу њихових последица експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби још у време мира.

Још почетком Деветнаестог века један познати дипломата је тврдио да су „три века цивилизације дали Европи једно међународно право које се заснива на начелу да нације у доба мира морају једне другима чинити што више добра, а за време рата што је могуће мање зла”. И данас, у организованој међународној заједници, у правном поретку Организације Уједињених нација готово, овакво схватање не само да није изгубило од своје важности него је кроз Повељу УН и разрађено. Треба имати у виду да је она, Повеља, предвидела свеопшту сарадњу држава чланица Организације на свим пољима људске делатности у доба мира, док, с друге стране, за случај да дође до оружаног сукоба, предвиђа предузимање колективних принудних мера противу државе нападача. Стога се, по мом схватању, намеће потреба да се питање експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби разматра у вези с питањем дозвољености или недозвољености атомских и хидрогенских бомби у данашњим међународним сукобима.

I. — Полазећи од извесних основних схватања која су дошла до изражаја у развоју људске заједнице, као и полазећи од одређених начела и правила која владају данашњим међународним правом, моје је најдубље уверење да употреба атомских и хидрогенских бомби није дозвољена, иако међународна заједница још није стигла да ту употребу изрично забрани једним међународним прописом, као што је то учинила са другим оружјима која прет-

* Говор одржан на пленарном састанку Удружења универзитетских наставника, на дан 3 јуна 1957, поводом питања последица експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби.

стављају средства масовног уништавања од далеко слабијег дејства. Ево на чему се то моје уверење заснива.

Пошто је сам појам рата, појам оружаног сукоба, увек претстављао прибегавање грубој сили, постављало се и питање да ли груба сила, сем свога закона, признаје и неке друге законе и правила. Такви закони и правила постоје. И заиста, маколико дубоко залазили у историју сукоба међу народима, ми наилазимо на извесне обичаје који су увек били поштовани. Увек се, опште узев, подвлачило да се „рат не може сматрати стихиском појавом која настаје и пролази не придржавајући се никаквих правила”. „Установили су се обичаји, међу којима извесни воде порекло од незапамћених времена и који зараћеним странама прописују законе чију важност нико не мисли да доводи у питање. Тако разликовање између бораца и небораца, које је релативно скорашњег порекла, не потврђује ниједан текст с обавезном снагом; ипак оно служи као основ праксе у ратовима наше епохе”. И теорија и пракса држава потврдиле су гледиште да рат претставља однос државе према држави, дакле сукоб између држава а не борбу против мирног и ненаоружаног становништва.

Ова схватања су поткрепљена одређеним правилима уговорне природе која су државе усвојиле да би рат учиниле човечнијим. Тако, Петроградска декларација од 1868, на чијој су изради сарађивала искључиво војна лица, истиче као основно схватање:

„да једини законити циљ који државе морају себи поставити јесте слабење војне силе непријатеља;

„да је у ту сврху довољно онеспособити за борбу што је могуће већи број људства;

„да би тај циљ био премашен употребом оружја која би непотребно увећавала патње људи онеспособљених за борбу, или би учинила њихову смрт неизбежном; и

„да би употреба сличних оружја била отада противна законима човечности.”

На другим међународним састанцима, као на Бриселској конференцији (1874), на заседању Института за међународно право (1880) и на два Хашким конференцијама (1889 и 1907) опште је усвојено начело да зараћене стране не уживају неограничено право у погледу избора средстава за борбу против непријатеља и да треба осудити дела противна законима човечности, а која нису корисна или потребна за постизање ратног циља. Тако члан 22 Правилника Хашке (IV) конвенције о законима и обичајима сувоzemног рата од 1907 поставља, као опште начело, да „зараћене стране не уживају неограничено право у погледу избора средстава за борбу против непријатеља”. Један писац је умесно подвукао да на овом основном начелу почива читаво регулисање ратног права. Члан 23 истог Правилника забрањује, између осталог, употребу отрова или отровног оружја и употребу оружја, зрна и материја које проузрокују излишне муке. Али то није све. Поменути члан 23 Правилника упућује и на „забране установљене посебним

конвенцијама" између зараћених страна. Тако уговорно ратно право познаје, поред већ наведене Петроградске декларације од 1868, Хашку декларацију од 1899 о забрани употребе зрна која имају једино за циљ ширење загушљивих или отровних гасова; Хашку декларацију од 1899 о забрани употребе зрна која се лако шире или распрскавају у људском телу (меци дум-дум); Вашингтонску конвенцију од 1922 о забрани употребе загушљивих и отровних гасова и сличних отрова; и Женевски протокол од 1925 о забрани употребе у рату загушљивих, отровних и сличних гасова и бактериолошких средстава.

Најзад, немогуће је на овом месту не поменути увод IV Хашке конвенције о законима и обичајима сувоzemног рата, познат под именом „*de Martens*-ове клаузуле”, увод који је санкционисан и Ниρνбершком пресудом после Другог светског рата, а у коме стоји:

„У очекивању једног потпунијег зборника ратних закона, Високе уговорне стране сматрају потребним да констатују да, у случајевима на које се не односе прописане одредбе које су оне усвојиле, становништво и зараћене стране остају под заштитом и под влашћу начела међународног права, која проистичу из установљених обичаја између цивилизованих народа, и закона човечности и из потреба које налаже јавна свест”.

Пошто су наведене забране у текстовима уговорне природе дате само *примера ради*, то се из свега досада изложеног основано може извући закључак да се и атомска и хидрогенска оружја у доба рата морају сматрати у најмању руку недозвољеним по међународном праву. Да би се у будућности отклонила свака сумња у погледу ове већ постојеће забране, потребно је при свем томе неуморно радити да та оружја буду од стране међународне заједнице и изрично забрањена, што опет налажу и закони човечности и јавна свест (1).

II. — Када се на овај начин поставља питање употребе атомских и хидрогенских бомби у доба оружаног сукоба, у коме се сматра да народи једни другима треба да чине што мање зла, а што се и правним прописима потврђује, — онда, *a fortiori*, морају бити сматране недозвољеним и морају бити забрањене експерименталне експлозије атомских и хидрогенских бомби, пошто оне и у доба мира могу — судећи по изјавама које дају одговорни научници — народима нанети тешке патње и непроцењиве штете.

Већ је речено да су народи позвани, а на то их нагоне и све веће потребе сарадње на разним пољима, да раде на омогућавању

(1) Antoine Pillet, врло оштроумни познавалац ратног права, приметио је још 1898 (*Les lois actuelles de la guerre*) да би „употреба једног разорног средства постала недозвољеном ако би његова моћ била таква, да би морала произвести дејство чак и на неборце у близини непријатељстава. Доиста, поред тровања вода и бомбардовања, не види се које би то средство могло бити. Али, није немогуће да се с напретком науке не пронађе тајна претварања читаве једне области у велико гробље где би борце и неборце спајала иста судбина. Тога дана, право и човечанство мораће се побунити против употребе која би се намеравала учинити са новим открићима. — То су начела којима садашње међународно право признаје ауторитет” (стр. 92).

мирног и безбедног живота и развоја, а та се сарадња већ поодавно огледа у разним врстама делатности, па и у оним делатностима које су доведене у питање управо експерименталним експлозијама атомских и хидрогенских бомби.

Навешћемо неколико примера.

У циљу заштите и неповредности људске личности усвојено је неколико конвенција и створене су организације од међународног значаја. Тако је злоупотреба опијума, морфина, кокаина и других шкодљивих дрога довела, почев од 1912, до закључења неколико конвенција којима је сврха контрола производње опијума, регулисање његовог увоза и извоза, као и надзор над трговином опијума у медицинске сврхе. Немилосрдно искоришћавање урођењика навело је и саме колонијалне силе да усвоје споразуме о забрани трговине оружјем и алкохолним пићима у колонијама. Пакт Друштва народа стављао је Друштву у дужност општи надзор над трговином оружјем и муницијом са земљама где је овај надзор неопходан у општем интересу; то су управо области које су после Првог светског рата стављене под мандат, а данас се (изузев оних које су постале независне државе) налазе под старатељством — сходно Повељи УН. — Затим је, још у оквиру Друштва народа, основана Организација за хигијену, којој је стављено у задатак да, сходно Пакту, предузима мере међународног карактера за спречавање и сузбијање болести. Штавише, на основу члана 25 Пакта, чланови Друштва су се обавезали да ће потстицати и потпомагати оснивање и сарадњу добровољних националних организација Црвеног крста, прописно овлашћених, којима је циљ поправка здравља, предохрана против болести и ублажавање патњи у свету. У Њујорку је 22 јула 1946 донет Устав Светске здравствене организације, за коју је речено да претставља изванредно достигнуће међународне сарадње на пољу здравља и медицине. — У циљу заштите против глади закључени су од 1921 наовамо извесни споразуми, међу којима споразум о Организацији за исхрану и пољопривреду. — Доктрина је сагласна да сарадња држава по здравственим питањима претставља једну од њихових основних дужности.

С друге стране, треба напоменути да постоје многобројни двострани и вишестрани споразуми међу државама којима је сврха заштита биља и животиња. Исто то важи и за заштиту морског блага.

Не може се сматрати дозвољеним да многобројни и далекосежни напори држава и међународне заједнице на пољу заштите здравља и очувања живог света уопште буду доведени у питање експерименталним експлозијама атомских и хидрогенских бомби, чије се последице, према мишљењу позваних стручњака из целог света, могу управо далекосежно одразити на будућност целокупног живог света. Познато је да државе, на основу свог права самоодржања, могу предузимати мере за заштиту од уношења робе

опасне по здравље и безбедност, као што су опијум, кокаин, експлозиви, стока и биљке заражене болестима које би могле да се рашире. Међутим, неконтролисано дејство експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби може проузроковати или већ проузрокује одређене последице и правне природе. Оно може довести у питање слободу мора. Али оно свакако има за последицу смањење суверених права држава пошто се оне више не налазе у могућности да пружи заштиту својим грађанима да не постану жртвама тих експлозија. По себи се разуме да и на овај начин причињена штета неминовно покреће не само питање накнаде него и питање одговорности оних који се тим експерименталним експлозијама одају и излажу опасностима сваке врсте како своје тако и држављане других држава. А та одговорност биће веома велика ако надлежни међународни орган утврди — попут изјава које дају одговорни научници — да и саме експерименталне експлозије могу још у доба мира довести до масовног уништавања или до последица штетних по живи свет.

* *
*

Сваки појединац може се данас осетити угроженим и стога у праву да истакне захтев да се учини крај неодговорним радњама, и то нарочито данас када су његова права као човека, а посебно право на живот и на здравље, загарантовани Повељом УН и Свеопштом декларацијом о правима човека.

По нашем схватању, проблем последица експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби требало би изнети пред Светску здравствену организацију, пред Економски и социјални савет и Генералну скупштину Уједињених нација. Пред Светску здравствену организацију која „има за циљ да сви народи постигну највиши могући здравствени ниво“, која је, у смислу члана 57 Повеље, повезана с Организацијом Уједињених нација и чији је задатак, између осталог, да даје препоруке у погледу међународних здравствених питања, да помаже делатност на пољу душевног здравља, поготову ону која се тиче стварања хармоније у људским односима, да потпомаже и руководи истраживањима на пољу здравља и да помаже у развијању обавештености јавног мњења свих народа у питању здравља. — Пред Економски и социјални савет и Генералну скупштину који су, сходно Повељи, позвани да потстичу проучавања и чине препоруке у циљу развијања међународне сарадње на здравственом пољу (члан 13 б), као и да помажу решавање тих истих здравствених проблема (члан 55 б).

Др. Милош Радојковић

О ДРЖАВНОСТИ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Федеративна Народна Република Југославија је интересантна као политички и као државноправни феномен. Њена структура је необично сложена због система федеративног савеза самосталних и оригинарних политичко-територијалних јединица са сопственим организмом власти — народних република које ипак, поред свих спољних атрибута државности, нису суверене те стога ни државе (1). У оквирима народних република постоје срезови опет као оригинарне самоуправне политичко-територијалне јединице са народним одбором као највишим претставништвом и органом власти који, у оквиру својих права и дужности, нису подређени ниједном другом органу. На крају, општина не само као оригинарна, самостална и самоуправна политичко-територијална јединица са народним одбором који је највиши орган власти у погледу њених надлежности, него и као тело за које постоји пресумпција *de lege* да непосредно врши сва права која нису уставом или законима дата претставничким телима ширих политичко-територијалних јединица. У НР Србији постоји још посебно политичко-територијално тело које врши део права народне републике као своја аутономна права. Федеративна Народна Република Југославија претставља, дакле, нов тип федеративног савеза и нов тип самоуправе; овај савез није склоп држава, а ова самоуправа није децентрализација. Сва права и дужности свих политичко-територијалних јединица, република, срезова и општина, као и права и дужности федерације, произилазе непосредно из народне суверености.

Појам федерације је увео Уставни закон из 1953 као име за систем централних органа власти са одређеним политичким правима и дужностима, као и са системом надлежности централних органа. Овај појам није идентичан са појмом савезне државе, јер би овај обухватао читав државни организам на територији Југославије а не само један и то централни део. Поред горе означених политичко-територијалних јединица, општина, срезова, аутономних јединица и република, постоји централна политичко-територијална јединица: федерација. Али постоји и Федеративна Народна Република Југославија као даљи феномен. Према томе јавља се питање шта сачињава државу Федеративну Народну Републику Југославију и какав је значај ове државе?

Југославија се, пре свега, јавља као друштвено-политичка стварност. То је заједница свих људи на међународноправно признатој територији са својим друштвеним организмима. То је чисто социолошки појам. А као држава Југославија је класни апарат у рукама владајуће класе за физичку принуду људи ради оствари-

(1) Др. Јован Ђорђевић: Уставно право ФНРЈ, Београд, 1953, стр. 236; др. Јован Стефановић: Уставно право ФНР Југославије и компаративно, Загреб, 1956, стр. 289 и сл.; др. Мако Снудерл: Уставно право ФНРЈ, Лjubljana, 1956, стр. 291; др. Радомир Лукић: Теорија државе и права, Београд, 1956, стр. 271—4; „Анали Правног факултета у Београду“, 1953, бр. 4, расправе Стефановића, Димитрова и Шнудерла.

вања њених класних интереса. Овај апарат сачињава у Југославији читав државни организам са свим претставничким телима и органима за вршење власти од општинских органа све до централних органа — Савезне народне скупштине и Претседника Републике — са управним апаратом, судовима и војском. Сви органи који врше власт на читавој територији Југославије као целине чине државу Федеративну Народну Републику Југославију. То је држава у политичком смислу и као фактичка појава у светлу марксистичке идеологије.

Међутим, ово одређивање појма Југославије као државе није довољно ни са гледишта државноправног ни са гледишта међународног права. Овако дефинисан појам државе није правни појам. Тако социолошки схваћена и политички одређена друштвена заједница нема никаквих елемената правне личности, носиоца конкретних права и дужности у смислу правних надлежности. Због тога се поставља питање који је организам у Југославији, правно узевши, држава, који га органи сачињавају, каква су правна овлашћења и материјалне основе оног државноправног организма који би могао полагати право на то да буде означен као држава у државноправном значењу? Одговори на ова питања су важни за расчлањивање уставноправних проблема, имплицирају међународноправни аспект и од значаја су за унутрашња правна подручја, напр. за грађанско право (одговорност за штету), процесуално право (тужбена легитимација), итд.

Морамо поћи са гледишта да у Југославији постоје следећи самоуправни органи:

1. Општине као правне личности са својим правима и дужностима. Народни одбор општине је орган власти, своје надлежности врши сам или преко својих савета и управних органа као државног власти. Он је једини орган државне власти у општини. Ти органи нису подређени органима среске, републичке или федерациске државне власти, они су самостални и самоуправни органи. Они извршују акте тих органа, али доносе и своје правне прописе и извршују их самостално. Општине имају своје сопствене приходе, свој друштвени план и буџет које доносе самостално у оквиру таквих аката виших јединица.

2. Срезови као правне личности. Положај срезова и њихових органа власти је различит од општине и њених органа утолико што обједињује грађане и општине, што није основна јединица као општина и што му припадају само она права која су му дата уставом и законима. Иначе је народни одбор среза орган државне власти среза који није у односу подређености према републици односно федерацији.

3. Републике. Оне су правна лица по својој правној физиономији иако то законом није изричито одређено. Њихова структура личи на државу: устав, законодавна скупштина, извршно веће, управни апарат, врховни суд, сопствени план и буџет. Република има уставом обезбеђена политичка права и дужности и у односу

према нижим народним одборима јачи положај ради контроле законитости, али није надређена над њима а истовремено није ни подређена федерацији. Као самостална самоуправна јединица и друштвена заједница има у федеративном савезу Југославије положај равноправног члана са осталим јединицама, републикама. Власт коју врши је државна власт.

4. Федерација. Федерацију сачињавају савезни органи власти, Савезна народна скупштина као претставничко тело, Претседник Републике и Савезно извршно веће као политичко-извршни органи скупштине, савезни органи управе, врховни судови, Југословенска народна армија и савезне управне установе. Тим органима као целини припадају у чл. 9 Уставног закона предвиђена демократска и политичка права и дужности које се као правне категорије у виду надлежности раздељују на све органе федерације, специфициране за сваког од њих. Тако је у чл. 15 *sedes materiae* за надлежности Савезне народне скупштине, у чл. 71 до 78 за Претседника Републике, у чл. 79 до 89 за Савезно извршно веће, итд. Федерација врши послове који су заједнички за читаву земљу. Према томе има свој друштвени план и буџет којим се приходи федерације раздељују и распоређују за потребе њених органа, за дотације републикама и за одређена финансирања.

Међутим, федерација врши власт која јој је дата уставом преко својих централних органа само на тај начин што доноси акте: законе, уредбе, указе и њима еквивалентне прописе. Ту је и крај њене власти, она нема органа преко којих би могла извршити и применити своје прописе. Изузев ЈНА и неких централизованих служби, осим својих централних органа на своме седишту у Београду нема сопственог организма власти и управе на територији Југославије. Сва њена власт постаје ефикасна тек помоћу органа других политичко-територијалних јединица које су иначе правно самосталне као правна лица. Главни извршиоци власти федерације су народни одбори који извршују у начелу све савезне законе, као и републички органи власти. Федерација као јавноправно лице, дакле, извршује сама своје функције углавном само доношењем аката, а друга јавноправна лица их извршују и примењују.

Даље, федерација не исцрпљује све државне функције ни у погледу доношења државних аката. Федерација својим уставним правима и дужностима, а према томе и њени органи својим надлежностима, не обухватају сву садржину права државе и државних функција, него само један део, наиме само она права и дужности која су дата федерацији односно њеним органима. Сва друга права која још припадају држави у Југославији врше — доношењем прописа и њиховим извршењем — остали државни органи самосталних и самоуправних политичко-територијалних јединица, република, срезова и општина. Дакле, тела која нису подређена федерацији.

У уводу смо већ утврдили да републике нису државе, а о томе да то нису ни локалне јединице не треба губити речи. Али питање

се поставља да ли оно што Уставни закон назива федерацијом није држава која би тиме што је оваква федерација несумњиво правно лице постала државноправна категорија као јавноправно лице. Међутим, ма колико овлашћења федерације била руководећа, обимна и значајна, ипак остаје чињеница да то нису сва државна овлашћења него само један мањи део, да федерација нема својих сопствених органа за извршење њених аката на терену него да их врше органи јединица које нису подређене федерацији већ су оригинарно (не путем децентрализације) самосталне и самоуправне. Ови органи извршују акте федерације на своме подручју преко својих органа као своје право и дужност а не као делегацију федерације. Прописи и решења које они доносе на основу савезних прописа њихови су прописи односно решења, иако су по својој садржини везани за пропис федерације. Према томе, републички и локални органи врше на основу прописа федерације своју власт. Пошто они и сами доносе своје самосталне и оригинарне прописе (законе, одлуке), то је очигледно да се оно што Уставни закон назива федерацијом не може идентификовати са државом у правном значењу те речи.

Но, ипак није у питању потпуна сепарација и изолација републичких и локалних органа власти ни у правном погледу. Постоје одређени односи, само ти односи нису довољни да би федерацији дали правно својство јавноправног лица као државе. Пре свега, сви органи врше власт која је државна власт и они су државни органи. Ова државна власт пак, не извире из власти федерације. Не може се рећи да је само власт федерације државна, јер државна власт је и она коју врше самостално републички и локални органи власти. Основ квалитета државне власти свих органа лежи у уставу који квалифицира све законодавне, управне и судске органе као државне органе.

Постоје други елементи који јаче подвлаче нешто заједничко правно између федерације и других самоуправних државних органа. То су одређени правни односи. Сви акти републике морају бити у складу са актима које доноси федерација. Републички закони детерминисани су општим и основним законима федерације. Републички устав доноси република у складу са начелима савезног устава. И локални органи дужни су да раде по прописима федерације. Између Савезног извршног већа и републичких извршних већа као и између органа управе федерације и републичких органа управе постоје извесни односи контроле, сарадње и усклађивања. Али сви су ти односи по својој суштини садржински, унутрашњи, јер кад код републичких или локалних органа прелазе у орган или функцију, они се преображавају у републички односно локални орган или у републичку односно локалну функцију. На основу тих правних односа зависност између федерације и републичких односно локалних органа власти јесте унутрашња а не спољашња, а ова друга је од одлучујућег значаја за карактеризацију правног лица. Због тога ни ти односи не значе претварање

самоуправних тела у хијерархију федерације над републичким органима односно федерације и републике над локалним органима. На другој страни, они не дају федерацији неке елементе правне личности. Морамо, дакле, остати при чињеници да државну власт врше самостална тела самоуправних политичко-територијалних јединица и да ниједна од њих, па ни федерација, није тело које би уједињавало сва та тела у једно јединствено тело са својством правног лица.

И после ове анализе остајемо при томе да је држава ФНРЈ политичка заједница свих политичко-територијалних јединица, наиме федерација плус републике са локалним органима, заједница самосталних и самоуправних организама, јавноправних јуридикских лица, која сва врше државну власт преко својих сопствених државних (претставничких и других) органа, као и скуп свих права и дужности свих тих јединица. Ова политичка заједница пак као таква, као целина, нема ни својих сопствених органа (њих има за себе федерација, за себе република и за себе локална јединица), ни својих заједничких права и дужности (јер свака од тих јединица има своје), нема ни заједничког друштвеног плана, ни буџета ни прихода, пошто свака јединица има свој план и свој буџет. Појам државе ФНРЈ покрива дакле ону заједницу чији су чланови оригинарно самостални и самоуправни и међу којима постоје одређени правни односи државноправног карактера а који не значе субординацију, и која због недостатка свих основних елемената (органа, права, средстава, плана, буџета), потребних за постојање једног самосталног правног субјекта јавног права нема карактер правног лица. Држава ФНРЈ јесте политички феномен и друштвена заједница, скуп свих политичко-територијалних јединица на јединственој територији и њихових органа власти, али није државноправна категорија. Овакав типичан састав и однос самоуправних оригинарних подручја са њиховим овлашћењима чини да је Федеративна Народна Република Југославија социјалистичка демократска савезна држава суверених и равноправних народа (чл. 1 Уставног закона).

Закључак да је нека држава друштвено-политички а не и државноправни субјект чини се у првом моменту сигурно парадоксалним. Нека права која су неопходно заједничка читавој земљи и која се не могу поделити на више носилаца, међу које спадају нарочито права државе као међународног субјекта, мора вршити неки орган који иступа у име државе како према националном поретку тако и на подручју међународног права и међународних односа.

Што се тиче унутрашњег правног поретка, нема потребе да се политичко тело државе јавља као јединствени правни субјект, као правно лице. Са тачке гледишта државноправне, свака политичко-територијална јединица има своју јавноправну личност и физиономију. Сваки грађанин зна за своја права која се односе на његов положај у државној заједници и зна такође који су органи власти и управе надлежни. Ту не постоји потреба за иступање ФНРЈ као

државе у правном смислу. Кад је реч о правима и обавезама, увек се појављује као странка једна од политичко-територијалних јединица, општина, срез, република или федерација. Напр., ако је склопио купопродајни уговор орган општине, онда је уговорна и процесуална странка — општина; она одговара својим материјалним средствима а не република или федерација. Аналогно исто важи за републику и за срез. Али кад је војно лице проузроковало материјалну штету, а за њу одговара војска, онда пред судом одговара федерација јер је војска орган федерације. Федерација се јавља под именом Федеративна Народна Република Југославија, као што се републички органи власти (како Уставни закон назива народне републике у правном смислу) јављају под називом Народна република Србија, Словенија, итд., а срез и општина са својом географском ознаком.

За унутрашњи правни поредак од важности је ипак један основни правни акт који је заједнички свим политичко-територијалним јединицама и њиховим државним органима, наиме устав. Федерација у лицу Савезне народне скупштине штавише „одлучује о промени устава” (чл. 34, тач. 1, Уставног закона), али не може да донесе нов устав. Нов устав је онај који мења друштвене, политичке и нарочито економске основе, а не и онај који доноси измене и допуне, ма и у погледу читавог текста устава. Нов устав може да донесе само суверена уставотворна скупштина. Таква скупштина би била сведржавно јединствено тело које би пак после завршеног рада престало да постоји. Ово би био један јединствени државни орган старији и виши од свих других тела у земљи. Али ни скупштина није правно лице него легислатура која тек ствара правни поредак, дакле органе и њихова права, међу које спада и одређивање својства правног лица. Из уставотворног органа као и из устава који је заједнички за читаву земљу и за све државне органе ипак не можемо закључити да постоји федерација као правни субјект или да постоји неки други такав орган.

Размислити треба и о томе да федерацији припада правна сувереност, јер она доноси своја акта и притом није потчињена ниједној другој јачој правној власти. Републике и локалне јединице нису у таквом положају. Ма колико биле оне изворне организације народне суверености коју изражавају својим актима, њима ипак не припада правна сувереност јер врше део својих права, иако самостално, ипак у правном односу који их изнутра везује за више правне акте. Ова разлика у слободи доношења аката је суштинска и битна. Али ипак, ова правна сувереност не долази до израза у унутрашњим односима него само на међународном плану у спољним односима. У оквиру граница Југославије правна сувереност федерације или несувереност нема акционог радиуса. Ни у ком случају се не уплиће правна сувереност као елемент неке правне категорије или правног односа. Остаје, ипак, чињеница да је федерација као правни субјект у поређењу са осталим државноправним субјектима у држави носилац посебно квалифициране правне суверености.

ФНРЈ је федерација, сложена држава, састављена од шест оригинарних, самоуправних политичко-територијалних јединица са националним обележјем. У теорији преовлађује мишљење да је само централно тело држава. Ми смо за наш поредак утврдили да републике нису државе јер нису правно суверене, правно суверена је само федерација, а федерација је само централни државноправни субјект коме остали такви субјекти, републички и локални, нису подређени јер су оригинарно самоуправни. У другим федерацијама заједничко тело јесте држава у правном смислу. Но, обично се у неким од тих држава законом признаје својство правног лица или су то према постојећим елементима које садрже. Поред тога се компетеније преносе од централне власти према доле и те власти и даље располажу са тим правима. Централно тело има своје сопствене органе, од највиших до локалних, у свим државама-чланицама федерације. Буржоаска федерација нам, дакле, не може служити као пример. И сам правни поглед на државу је у буржоаској науци друкчији, држава се персонифицира и теориски не сматра као класни апарат за вршење принуде у класном интересу оних који су на власти.

Сасвим друкчије се поставља проблем у светлости међународног права. Према изричитој одредби устава (чл. 9 Уставног закона) федерација је носилац свих права у односу према другим међународним субјектима. Право и дужност федерације је да штити независност и територијалну целину савезне државе, да организује оружане снаге и одбрану земље, да одржава међународне односе и уређује односе земље са иностранством. Конкретне надлежности у овој области дате су Претседнику Републике (чл. 71, т. 1, 3 и 4), Савезном извршном већу (чл. 79, т. 4 и 5) као и Савезној народној скупштини (чл. 15, т. 7 и 8). Државни секретаријат за иностране послове је управни орган на том подручју (чл. 92, ст. 2).

Сва права према иностранству врши дакле федерација као држава у међународноправном смислу и као субјект међународног права, као суверено лице, и то у име читаве државне организације ФНРЈ, у име свих република и читаве земље. На то је она овлашћена по уставном пропису. Нема сумње да је оно што Уставни закон назива федерацијом у односу према иностраним државама држава као правни субјект међународног права. Тиме федерација добија даље преимућство над осталим државноправним телима у земљи, републикама и локалним јединицама. Због тога се теориски јавља алтернатива да федерацију треба ипак сматрати државом и у нашем унутрашњем правном поретку.

Ова алтернатива би се могла заснивати овако: Федерација значи савез република а не само органе власти федерације са њиховим правима и дужностима. Федерација обухвата читаву земљу у погледу највиших органа и важности њених аката. Права и дужности федерације (чл. 9 Уставног закона) су таква демократска политичка права која регулишу активност читаве земље и пружају јој идеолошки правац и материјалне основе, а у тим правима и ду-

жностима *implicite* су и сва права република и локалних јединица, јер она су само парцијална овлашћења на основу генералних основних права федерације. Права федерације према републици, према њиховим уставним и законитим актима, као и односи органа управе и правосуђа федерације према свим осталим таквим органима, ипак чине неку врсту целине апарата која се може назвати државом и у правном смислу. Сам Устав прописује (чл. 10) да постоји јединствена територија Федеративне Народне Републике Југославије, састављена од територија народних република, која чини јединствено државно, привредно и царинско подручје. Даље, да је промет робе у целој земљи слободан и да важе управни и судски акти и исправе државних органа једне народне републике на читавом државном подручју. Самосталност осталих политичко-територијалних јединица и њихових органа власти јесу израз њихове самоуправности, што не спречава постојање, паралелно са њима, једног целовитог државног апарата у који су по својој функцији укључени и ти њихови органи. Не сме се изгубити из вида да републички и локални органи углавном врше своје функције на основу прописа федерације, иако их врше као своје право. Федерација својим односима, утврђеним Уставом и законима, увлачи у свој круг и све државне органе свих других јединица, па су они баш због тога и државни. Кад се узме у обзир и положај федерације према иностранству и чињеница да је она носилац правне суверености, а нарочито, ако се призна фактичка превласт органа федерације на свим подручјима државног живота, онда се може сматрати да је федерација не само апарат у смислу марксистичке теорије, друштвена и политичка заједница, не само држава у међународноправном смислу, него и држава у смислу унутрашњег правног поретка.

Ова алтернатива ипак не даје задовољавајући одговор на чињеницу да постоје оригинарне, не из децентрализације настале, него непосредно из народне суверености никле самосталне и самоуправне јединице са органима власти који су највиши и који нису подређени ни федерацији; не демантује питање самосталности аката које доносе те јединице у кругу својих права и за своје подручје. Не решава коначно проблем да ове јединице врше од федерације прописане задатке и на основу прописа федерације као своје право које им се не може одузети.

Несумњиво постоји, морамо признати, правна дилема јер постоје две алтернативе од којих свака има озбиљне аргументе за себе. У таквом случају се треба одлучити за ону верзију која најбоље одговара животним и политичким интересима земље. Право је већ по Келзену средство у рукама политике. Ми мислимо да нашем политичком животу више одговара теорија да у односу на унутрашњи поредак не треба наглашавати државу као самостални правни субјект. Читав наш развитак иде у том правцу. Гледиште да ФНРЈ као држава у унутрашњем поретку није правна личност, према томе ни правна категорија него само друштвено-политичка зајед-

ница као социолошка категорија и политички апарат, и теоретски омогућава теорију о одумирању државе. У органском саставу државе формирају се специфични организми који нису више државни, иако врше раније државне функције, већ су друштвени који уместо државних органа врше јавне функције, преузимајући од државних органа једно подручје делатности за другим. Тиме држава ишчезава као друштвено-политички организам, као апарат за вршење физичке принуде владајуће класе, јер се овај апарат постепено руши и изграђује друштвени апарат на основама друштвене дисциплине. Ова би теорија наишла на зид кад би се појавила пред њом држава као правни субјект. Поред тога, све што је код нас „државно” уопште је у ликвидацији. Према томе, не постоји индикација да се треба одлучити за другу варијанту и сматрати Федеративну Народну Републику Југославију као правни субјект унутрашњег правног поретка. Федеративна Народна Република Југославија је у нашем правном систему друштвена заједница организована по систему самоуправности и политички апарат за вршење власти у интересу радног народа.

Проф. М. Шнудерл

ОТУЂЕЊЕ СУВЕРЕНОСТИ И СТВАРНОСТ РЕВОЛУЦИЈА

(Носилац суверене власти)

I.

Када се говори о суверености, онда се опћенито испушта из вида да се у вези с тим својством власти такођер говори и о њезину носиоцу. Мјесто тога да се проблем државне власти рјешавао у цјелини, водећи рачуна о повезаности разних његових аспеката, у правној се науци увријежила навада, да се неке стране те цјеловите појаве посматра засебно једна од друге, као што се то догодило онда, када се суверености дало правни карактер и одвојило њезино изучавање не само од државне власти, него такођер и од носиоца те власти, тј. кад је дошло до њезина отуђења од стварности. То је исправно уочио Ј. Ђорђевић када је истакнуо, да се „разматрање проблема суверености у данашњем свету може поставити само на научну социолошку основу” (1). Ми бисмо наведеним ријечима још додали, да оно, што важи за садашњост, важи такођер и за прошлост. Стога, проблем суверене власти ваља посматрати у цјелости са социологијских позиција, што смо већ имали прилику да истакнемо на овим странама (2).

Конкретне потребе изазивале су наведено отуђење. У првом се реду прикривала друштвена стварност, која је у новом вијеку

(1) Ј. Ђорђевић: Прилог теорији о државном суверенитету, Југославенска ревија за међународно право, 1954, бр. 2, стр. 9.

(2) О. Мандић: Неки аспекти проблема суверености, Анали Правног факултета у Београду, 1956, бр. 2 (Април—Јун).

показивала да је крај те толико развикане народне суверености, њезин наводни носилац — народ — у најбољем случају није био друго него строј за гласање. И то не читав народ, већ само један мањи његов дио. Све до недавна активно право гласа није било проширено на жене, што је још данас случај у Швицарској (3). А ни сви пунољетни мушкарци без разлике нису свугдје имали право гласа. Прописи изборнога цензуса — без обзира да ли имовинскога или образовног — скрбили су, а још и данас скрбе зато, да од учешћа у изборима искључе неке категорије државнога становништва, како би јаче долазило до изражаја бројно стање, а то значи и политички интерес експлоататорских класа. Истој сврси служе разна ограничења права гласа као у Јужно-афричкој Унији у односу на Црнце, као и прописи, који војним лицима не признају право гласа. Према томе, постојала је народна сувереност, која је то била само по имену, Русоово схваћање о народној суверености, које је он разрадио имајући у виду становништво државе као њезина носиоца, претворило се у фикцију, која није имала подлоге у стварности друштвенога живота.

Та фикција нема подлоге зато, што постоји „дегенерација” владе (4) као посљедица класне подвојености у друштву. Према Русоовом мишљењу закони имају класни карактер, јер „користе онима, који посједују, а шкоде онима, који ништа немају” (5). Тиме је потврдио да у друштву, подијељену на класе експлоатираних и експлоататора, многи слојеви становништва не могу утјецати на државне послове. А то значи да још мање могу бити носиоци суверености они, који немају права гласа.

Ништа боље не стоје ствари са хипотезом о државној суверености. Та хипотеза сматра, да је сувереност својство државне власти и да је држава као правно лице њезин носилац (6). Били смо већ истакли, да сувереност није правна већ социологиска категорија и да се тим својством означава особина власти политичке организације — државе или племена — у односу на организације исте врсти (7). Хипотеза о државној суверености претпоставља, да је држава њезин носилац, или, точније речено, њезини закондавни органи (8).

Мишљење о државној суверености, тј. да је држава носилац суверене власти крије у себи извјесне недостатке. Не залазећи у проблем правне личности државе, ипак ваља истакнути, да садржи елементе нормативизма мишљење како је држава носилац независне, неограничене и врховне власти само зато што је правно лице. Потребно је, да најприје постоји правни поредак, који би држави дао квалификацију правнога лица. Та је квалификација, дакле, де-

(3) У Сједињеним Државама жене су добиле право гласа 1920, у Енглеској 1928, а у Француској 1945.

(4) *Du contrat social ou principes du droit politique*, Paris, изд. E. Flammarion s.a., књ. III., погл. I., стр. 93.

(5) Као горе књ. I., погл. IX., стр. 26, биљ. 1.

(6) Р. Лукић: *Теорија државе и права*, Београд, 1956, св. I., стр. 192 и 199.

(7) Мандић: нав. дј., стр. 141.

(8) С. Јовановић: *О држави*, Београд, 1922, стр. 132 и сл.

ривирана из постојања правног поретка. Но поставља се питање токо је дао такву правну квалификацију енглеским колонијама у Сјеверној Америци, које су од год. 1774—1783. избориле своју независност, постигавши да је њихова власт на територију од Атлантског океана до ријеке Мисисипија постала независна, врховна и неограничена. Исто тако није од никога добио квалификацију правног лица народ на ослобођеном подручју у Југославији, који је вршио суверену власт преко својих представника у Антифашистичком Већу Народног Ослобођења Југославије и у републичким антифашистичким вијећима. Његова је власт била оригинарна, јер је није ни од кога деривирао.

Суверена је власт социологијска чињеница, а правни је поредак један од начина, на који се та чињеница показује. Такођер не смије се испустити из вида, да држава може на својем територију вршити и протуправне акте. Напр. када њезини органи насилним мјерама и злостављањем од осумњичених изнуђују признања; када државни органи у Италији и у Њемачкој за фашизма и нацизма заштићују разбијаче и паликуће, који уништавају животе и имовину напредних људи и организација; када је за Стаљинове ере у Совјетском Савезу управним органима било у супротности с уставним одредбама дано овлаштење да доносе одлуке о слању људи у логоре. Те протуправне чинове могу државни органи вршити захваљујући неограниченом карактеру суверене државне власти. Насупрот томе, правно се лице мора кретати у оквиру правног поретка, којему захваљује свој постанак и од којег зависи његово постојање.

Тврдња, да је држава као правно лице носилац суверене власти повлачи за собом друга питања. У првом реду то је питање односу између „државне суверености“, „народне суверености“ и „националне суверености“. У посљедње су се вријеме појавила два покушаја, да се ти појмови ускладе — један у Совјетском Савезу (9), а други код нас (10).

Совјетски учењаци такођер сматрају, да је сувереност својство — „характернаја черта“ — државне власти и да се „суверенитет државе“ састоји „у независности државне власти од власти било које друге државе“ (11). Има случајева, када се „сувереност државе“ подудара са „сувереношћу народа“, тј. онда, када „државно руковођење друштвом припада радничкој класи, гдје су саме народне масе привучене к остваривању државне власти“ (12).

А „сувереност нације“ била би „право нације на самоодређење све до одвајања и оснивања властите државе“. И у вези с тиме поставља се тврдња, да „државна сувереност, која се остварује одређеном многонационалном државом, гарантира националну сувереност свакој од уједињених нација“ (13).

(9) М. П. Карева, С. Ф. Кечекјан, А. С. Федосеев, Е. И. Фејкин: Теорија государства и права, Москва, 1955, стр. 44 и сл.

(10) Р. Лукић: нав. дј., стр. 198 и сл.

(11) Као горе.

(12) Као горе, стр. 45.

(13) Као горе.

Не може се казати, да је такво излагање баш јасно са методолошка гледишта. У конкретном случају ради се о три „суверености“, односи којих су на први поглед веома једноставно одређени. То ништа не мијења на чињеници, да у такву тумачењу не остаје ни трага од полазне поставке, да је сувереност својство — черта — државне власти.

Ако у многонационалној држави има три суверености — државна, народна и национална значи да би у истој држави три морале бити власти, којих би свака од њих морала бити својство. Сваку од тих власти карактеризирала би својства независности, врховности и неограничености. Јасно је да на истом територију не могу бити три независне, врховне и неограничене власти, па макар „националну сувереност“ ограничили само на право на самоопредељење.

Ситуација је нешто боља у концепцији Р. Лукића. У њој се истиче, да је „национална сувереност потпуно политички појам“, да је „народна сувереност делимично државноправан, а делимично политички појам“, док би „државна сувереност“, стога, морала бити потпуно „државноправни појам“ (14).

Но ту ситуацију кваре двије чињенице. У првој се од њих тврди да је „национална сувереност“ ипак сувереност (15). А то вуче за собом констатацију, да у таквој земљи постоје три суверености, а то значи три власти, којих су оне својство. А друга је чињеница та, да би државна сувереност била „државноправни појам“ па би било потребно рашчистити, да ли је такав појам одраз суверености схваћене „само као факт“ (16) и не представља ли „право у државноправном смислу“.

Без обзира на те компликације није могуће порећи да постоје два „државноправна појма“: један, који је то у потпуности — „државна сувереност“, а други, који је то „делимично“ — народна сувереност. И онда се поново враћамо на питање, да ли су те суверености као „државноправни појмови“ својства *двигу различитих* власти у истој држави или то нису.

Обје концепције трпе од тога, што су у њима сви ти појмови суверености заправо замишљени као *права*. Будући да у правном поретку постоји велик број субјективних права, према такву схваћању ништа не смета да постоји и више суверености схваћених као субјективна права. Али тако замишљена државна сувереност није ни „факт“, ни социологијска чињеница, већ само једна фикција. То, уосталом излази из схваћања Р. Лукића, када се истиче, да државни органи не могу да „врше сувереност у свом личном или посебном интересу него у интересу државе као апстрактне целине свих органа одн. читаве класе“ (17). Таква „апстрактна цели-

(14) Као горе, стр. 191.

(15) „Ово право или сувереност значи да једна нација треба сама да одлучује о томе, у којој ће држави бити“ (као горе).

(16) Као горе, стр. 193.

(17) Као горе, стр. 199 (подцртао О. М.).

на” државе није друго већ фикција и такођер је фикција њезина сувереност.

Из тога излази, да је у свађањима народне и државне суверености дошло до отуђења од стварности, јер се сувереност као својство државне власти посматра посебно и одвојено од те власти и од оних који су носиоци те власти. Другим ријечима, долази до фетишизма суверености онако исто како долази до фетишизма робе. Тај процес фетишизације Маркс описује овим ријечима: „У њему [тј. на подручју религије — О. М.] производи људских глава изгледају да су самостална обличја, обдарена властитим животом и која се налазе у односима међу собом као и с људима. Овако је и с производима људских руку у робном свијету. Ово ја зovem фетишизмом...” (18). Те ријечи такођер показују начин, на који се појам суверености отуђио од друштвене стварности, добивши своју самосталност у појму субјективнога права државе као правнога лица. Особина суверенога карактера власти била је у капиталистичким земљама одвојена од власти као друштвене појаве те је у појму суверености постала самостална. Како смо то већ истакли (19), сувереност је осим тога постала синоним за државну власт и за ознаку положаја, што га заузима највиши орган у држави. Отуђење од стварности допустило је да у капиталистичким земљама спознаја о суверености скрене у правцу „где је причвршћује класни интерес владајућих класа” (20). А тај се интерес састоји у томе, како би се прикрила чињеница, да експлоатирани слојеви становништва немају никаква удјела у власти (21).

Такав је процес отуђења карактеристичан за правну науку у капиталистичким земљама. Његове су особине позитивизам и догматска метода, која не допушта, да би се на подручју правних наука користиле друге чињенице него искључиво правне. Типичан је представник таква смјера Келсен, који читав правни поредак отуђује од друштвенога живота — „система природне реалности”, јер је у њему „основна норма” граница, преко које се не иде. Она је „последњи разлог важења унутар нормативнога система, док последњем или првом узроку нема места унутар система природне реалности” (22). Према том схваћању једни прописи важе на подручју правнога поретка, а други на подручју друштвенога живота. Схвативши да је суверени карактер власти социолошка чињеница, Келсен га, стога, не уврштава у свој правни систем, запазивши да би могао изазвати противурјечност између оригинарности својега правнога поретка и оригинарности суверене државне власти. Да избјегне немогуће тумачење како би у његовој држави били у исто вријеме суверени и нормативни поредак и државна власт (23), Келсен

(18) Маркс: Капитал, Загреб, 1947, св. I., стр. 38 (лат.)

(19) Мандић: нав. дј., стр. 133.

(20) В. И. Лењин: К питању о дијалектици, Филозофске свеске, Београд, 1955, стр. 337.

(21) Мандић: нав. дј., стр. 136 и сл.

(22) Општа теорија права и државе, Београд, 1951, стр. 117.

(23) Као горе, стр. 362.

је избацио из своје конструкције појам суверенога својства државне власти.

Да би се уклониле нејасноће у вези са проблемом суверености нема другога излаза него обратити пажњу на *чињенице*. У конкретном случају такву полазну тачку за изводе о сувереном својству власти представљају подаци из хисторијскога развитака појединих држава.

II.

Енглески правник Marchamont Medham је у средини XVII стољећа писао о „власти мача, која је и која је увијек била темељ сваке власти” (24). Он је додуше изнио то мишљење против покушаја, који су започели шеседесет година са доласком Тудорске династије на енглеско пријестоље, да се краљевска апсолутна власт ограничи законима, који би осигуравали Енглезима њихова права и бранила их од пресизања државне власти. Ипак је у Medham-овим ријечима истакнута основна чињеница, да је државној власти први извор политичка сила као конкретно средство, којим ће се остварити и одржати интереси одређених класа.

Такво схваћање излази из конкретних чињеница, како показује историја свих држава. Политичка се сила показује било као власт експлоататорских класа, које се служе државном принудом да би изградиле такав правни поредак, који заштићује интересе њихових припадника — власника средстава за производњу, било као власт револуционара, који руше такав поредак зато, да постигну нову распојелу економских богатстава и онакав друштвени поредак какав одговара њиховим класним тежњама.

У VIII су стољећу мајордоми у франачкој држави коначно присвојили суверену власт, ослањајући се на слободне сељаке-земљопосједнике, да би скршили власт донационалнога племства. У патримонијалној монархији племство, слабо повезано са државном влашћу, све је јаче испољавало центрифугалне тежње. Стварајући од слободних сељака ново племство, које је системом бенефиција било везано уз државну власт, мајордоми — а нарочито Карло Мартел — изграђивали су политички темељ суверене власти, коју су сами лично вршили.

Настајање апсолутне монархије у Франcusкој је процес, који је започео са Карлом VIII поткрај XV стољећа и завршио се Хенриком IV на почетку XVII стољећа. Краљеви су могли да крше моћ стварно самосталних феудалаца само употребљавајући оружане снаге, којима су располагали. Захваљујући војсци, они су могли да одређују и убиру порезе, не сазивајући сталешке скупштине. У њиховим настојањима се с једне стране углавном показивао интерес нижега племства, а с друге — тежња буржоазије за учешћем

(24) The Case of the Commonwealth of England Stated etc., London, 1650, стр. 6, цит. у G. L. Mosse: The Struggle for Sovereignty in England, East Lansing (Mich.) 1950, стр. 2.

у власти. Иако су у том процесу дјеловале још и друге друштвене снаге (25), које су у појединим раздобљима веома комплицирале положај, ипак ваља истакнути да су побједи на бојном пољу учиниле баш Хенрика IV представником напредник тежња његова времена и стварним носиоцем суверене власти у Француској.

Свака буржоаска револуција представљала је силу, уперену против поретка одређене државе, који је осигуравао феудалне друштвене односе. Политичка је сила у Сјеверној Америци као *rabble in arms* (26) више пута разбила енглеску војску за рата 1774—1783 и омогућила оснивање новог државног облика — Сједињених Држава, који је одговарао интересима буржоазије у градовима на обали Атлантског океана. Савез између *gentry* — нижега племства — и буржоазије у Енглеској омогућио је 1688 насилно протјеривање Јакоба II и његово уклањање са пријестоља у прилог Вилима III, који је заједно са својом женом Маријом потврдио *Bill of Rights* — основни закон буржоаског друштвеног уређења у Енглеској. Није мален број револуција и државних удара у Француској почевши од 1789, у којима се употребом политичких средстава тражило онакве облике владавине, који би најбоље одговарали суштини капиталистичких продукционих односа у тој земљи.

Паришка комуна била је покушај, да се оружаним устанком и борбом оствари диктатура пролетаријата тј. да пролетаријат постаје носилац суверене власти у Француској. Насилно свргавање царизма у Русији за Фебруарске револуције 1917 припремило је успјех Октобарске револуције, у којој су оружане јединице радника и сељака отеле власт буржоазији и осигурале је пролетаријату (27).

29 октобра 1918 хрватски је Сабор прекинуо везе Хрватске и Славоније с Аустро-Угарском те је пренио власт на Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба као носиоца суверене власти на подручју земаља бивше Аустро-Угарске, насељених Јужним Славенима. У тој новој Држави СХС, која је настала на том подручју (28) и која је трајала све до 1 децембра, када је било проглашено уједињење са Краљевином Србијом, носилац суверене власти постало је Народно вијеће, које ју је вршило преко својега предсједништва (29).

(25) Напр. утјецај вјерских идеологија — Реформација.

(26) Оружана олош — тако су Енглези називали војску сјеверно-америчких устаника у Рату за независност. Излагање темељи се углавном на историјским подацима. На тај се начин настоји уклонити недостатке, који владају у неким питањима са подручја теорије државе и права. Она су се темељила на нормативним премисама, а нису полазила од конкретних чињеница из развитка државе и права у појединим земљама, што их пружа историја државе и права, да се из анализе појединачнога утврди посебно и апстрахира опће у облику законитости појаве, која се изучава.

(27) Конкретни увјети, специфични за тадашње прилике у Русији, нису допустили прелаз на социјалистичке друштвене односе. Усп. Mandić: *Kaste u historiji društava*, Zagreb, 1954, стр. 195 и сл.

(28) F. Čulinović: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka*, sv. I, Zagreb, 1953, стр. 342 и сл.

(29) У посебном овлашћењу било је истакнуто, да су на Предсједништво Народнога вијећа прешла „сва она права, која су дотад припадала круни“ (Б. Кризман: *Представници Предсједништва Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба*“ у Будимпешти, Бечу и Прагу 1918 године, Историјски зборник 1956 — у штампи.) Будући да у уставним монархијама постоје два носиоца суверене власти — круна и парламент, Предсједништво је преузело суверена права круне, док је пленум Народнога вијећа преузео

Отцијепљење од Аустро-Угарске и стварање једне нове независне Државе СХС било је проведено, захваљујући војничким формацијама, на које се испочетка ослањало Народно вијеће. Оне су додуше биле веома слабе, али су још увијек биле јаче од аустро-угарске државне егзекутиве, која фактички није постојала, јер се државна организација налазила у пуном расулу. Послије неколико дана уз оружане формације Народног вијећа јединице српске војске такођер су представљале силу, која је осигуравала ред на подручју Државе СХС: 6 новембра су оне досегле до Сарајева, 12 до Суботице и Сомбора, 15 до Загреба, а за неколико дана су се оне налазиле у Љубљани, Ријеци, Сплиту и Дубровнику.

Да су протуправне промјене у носиоцима суверенитета узроковане политичком силом, показују још ови примјери. Марш на Рим, што су га 1922 извели оружани фашистички одреди, састављени од лумпенпролетаријата и припадника ситне и средње буржоазије, уз прећутну сугласност државне управе (30), довео је на власт Мусолинија и омогућио му да као диктатор постане стварни носилац суверене власти у Италији. На исти су начин оружане формације SS и SA национал-социјалистичке странке у Њемачкој, састављене од припадника истих слојева као и у фашистичкој Италији, представљале ону подлогу, која је послје Хинденбургове смрти уздигла Хитлера и омогућила му да као шеф државе и диктатор постане и стварни и формални носилац власти у Њемачкој. И Мусолини и Хитлер су се служили сувереном влашћу да би остварили империјалистичке циљеве буржоазија својих земаља, осигуравали им експлоатацију и онемогућавали напредне покрете.

У народно-ослободилачкој борби сви су југославенски народи учествовали у рату за ослобођење од фашистичких и нацистичких окупатора и за стварање новог друштвеног уређења, у којему неће бити експлоатације. Та се активност показала било у ратним операцијама партизанских одреда и Југославенске армије, било у раду народних одбора и становништва у ослобођеној позадини, било у илегалном организирању слања помоћи са окупираног територија. Та координирана активност разних слојева народа омогућила је афирмацију његове политичке власти на ослобођеном територију у облику стварања органа народне власти. Ово је први примјер у историји (31), да је далеко претежан дио свих друштвених слојева

прерогативе парламента, тако да би формално била два носиоца суверене власти у држави СХС.

(30) Маршал Бадолђо је послје прошлога рата једном приликом истакнуо да је било довољно неколико митраљеза да се разјури фашистички марш на Рим, само што нитко није војсци наредио да то уради.

(31) Све револуције прије Народно-ослободилачке борбе представљале су покрете једне класе, којој су се придружили припадници других класа. Носилац буржоаских револуција било је грађанство, којему се придружило радништво, док је сељаштво, више или мање пасивно ишчекивало догађаје. За Паришке комуне пролетаријат Париза и један дио ситне буржоазије борио се против војске као представника експлоататорских слојева становништва. А за Октобарске револуције су индустријски радници и у војним одредима мобилизирани сељаци уз помоћ напредне интелигенције и дијелова ситне буржоазије изнијели главни терет револуције на својим леђима, док су се велике масе сељаштва тек касније ставиле у покрет.

код народа једне земље (32) постигао то да је у оружаном борби постао стварни носилац суверене власти, коју врши или непосредно сам или посредно преко својих представника.

Примјер Југославије није осамљен. Многи колонијални народи су у току II свјетскога рата себи створили увјете, да са себе стресу колонијалну власт метропола. Добивши оружје за ослободилачку борбу против Јапанаца, народи у Индонезији, Бурми и Виетнаму су послје побједоноснога завршетка рата окренули то исто оружје против својих некадашњих господара и спријечили успоставу колонијалне власти. На тај су се начин они најприје у ослободилачком рату ријешили окупаторске власти, изградивши своју народну власт на ослобођеном територију и обривши је од посегнућа некадашњег колонијалнога господара.

Иако много дуљи, сличан је био процес у Кини. Послје Великога марша 1935 народна је војска запосјела одређени териториј. Касније у борби са јапанским освајачем, а затим у грађанском рату против Чан-Кај-Шекове владе она је постигла побједу као представник народа Кине и њихове суверене власти, која се проширила на читав териториј Кине.

Други начин борбе показао се у дугогодишњем отпору народа Индије и Пакистана, пред којим је Уједињено Краљевство морало уступити и признати тим народима суверену власт. Револуција, коју је у Египту започео комитет официра у име и у интересу народа, прерасла је у опће народни покрет. Против њега је претрпио неуспјех — уз помоћ Уједињених Нација — чак и француско-енглески покушај да се успостави колонијална зависност Египта због једнодушног отпора народа, који је тим својим отпором показао да шеф државе није никакав од једне класе наметнути диктатор, него да врши своје функције као представник читавог сувереног народа.

У Алжиру је у току такав процес ослобађања једног народа од колонијалног господства, у којему он оружјем у руци ствара увјете за вршење своје властите суверене власти.

Сви ти догађаји показују исте особине. У револуционарној борби за ослобођење, која се води против туђе и силом наметнуте власти, потлачени се народи у раздобљу послје Другог светскога рата ослобађају било оружаном акцијама било другим облицима политичке борбе. Суверена власт, коју су на тај начин стекли, оригинална је, будући да је не изводе из никоје друге власти, када је стечена употребом политичке силе уз укидање сваких других облика власти на њихову територију.

Устави, који представљају правни израз и облик таква новог стања, одређују да ли ће народ остати носилац суверене власти, вршећи је изравно и преко својих представника, или ће је пре-

(32) Сви друштвени слојеви народа Југославије учествовали су изравно или посредно у Народно-ослободилачкој борби изузевши крупну буржоазију и високу бирократију, а у бројно највећој мјери сељаштво, од којег се састоји 2/3 нашег становништва.

нијети на неки други државни орган, који ће је вршити у његово име.

Из тога излази, да дјеловање политичких сила представља израз одређених друштвено-економских процеса и да се из њихова сукоба рађају нови државни облици и мијењају ствари. У вези с тиме потребно је обратити пажњу на носиоце тих снага, јер се сви унутрашњи (33) сукоби у државама одвијају борбом између носиоца суверене државне власти, који брани правни поредак, и оних друштвених снага, које настоје да саме постају такав носилац како би га промијениле. Све нападе на свој повлаштени положај носилац суверене власти одбија као протуправне те стога употребљава извршне органе да би сломио такве покрете. Но револуционарне снаге иду за тиме, да захвате суверену власт, тј. да постану њезини носиоци, како би те исте извршне органе прилагодили својим потребама и њиховом активношћу остварили друштвене промјене. Дакако, да је вјеројатност њихова успјеха то већа, што су револуционарне снаге политички организованије и боље опремљене. Пошто задобију власт, њихова активност од протуправне постаје правна зато, што им суверена власт омогућава, да издају правне прописе и да осигуравају њихово извршење спомоћу државних органа.

Носилац суверене власти, који ју је за револуције или преврата „протуправно“ стекао спомоћу политичке силе, дао јој је тиме оригинарни карактер зато, што је не изводи из неке друге власти, која би била виша од његове.

А сви органи, који последице револуције организирају нови поредак, имају деривирану власт, тј. која је изведена из те суверене власти.

III.

Политичка сила као израз одређених економских односа у друштву, подијељену на основне класе експлоататора, експлоатираних, представља темељ суверене власти у некој држави те добива облик правног уређења. А тко се тој сили налази на челу, стварни је носилац власти.

На темељу сачуваних података ту се чињеницу може установити већ у најстаријим државама. У држави Лагашу (Мезопотамија) су у XXV стољећу пр. н. е. носиоци суверене власти били цареви из династије Урнанше као представници робовласничке аристократије. А посљедњи цар те династије уступио је своје мјесто Урукагини за револуције, које су носиоци вјеројатно били слободни сељаци (34). Поставши носиоцем суверене власти, Урукагина је спровео низ реформа, издајући законе, да се „грађани Лагаша ослободе од опасности обмане, крађе житница и ризница, од убиства и

(33) Анализа улоге, коју врши политичка сила у међудржавним односима, излази ван оквира овога рада.

(34) В. И. Авдиев: Историја Старог Истока, Београд, 1952, стр. 36 и сл.

провале; он је завео казну, како силни не би вређао сироче и удовицу" (35).

Па и касније нема никакве сумње да су у неограниченим монархијама владари носиоци суверене власти. Без обзира да ли се ради о Саргону I, оснивачу акадске државе, и о његовим наследицима (XXIV—XXIII ст. пр. н. е.), Хамурабију у Вавилону (XVIII ст. пр. н. е.), о египатским фараонима, о асирским царевима, о Киру и његовим наследицима у Перзији, сви су владари Старог Истока били носиоци суверене власти у својим државама. То такођер важи и за неограничене владаре у Индији и Кини.

Притом ваља разликовати да ли су ти владари *стварни* или *формални* носиоци суверене власти, тј. дали је стварно врше или су само фигуре иза којих се заклања стварни носилац власти. Нитко неће сумњати у то, да су у Египту фараони Рамсес II (1317—1251 пр. н. е.) и Рамсес III (1204—1173 пр. н. е.) стварно вршили своју власт. Али ово исто није могуће казати за наследице Рамсеса III, када су стварни носиоци власти били првосвећеници Амон-Реа. На крају такав је првосвећеник Херихор уклонио са пријестоља Рамсеса XII и сам засео на њ, прогласивши се владаром (1206 пр. н. е.) и повезавши поново у истој особи формалног и стварног носиоца суверене власти у египатској држави.

На подручју Европе — у Италији и у Грчкој постојале су олигархијске републике, које имају много особина из првобитне заједнице. То се показује у чињеници, да су у њима колективи носиоци суверене власти. У римској је републици такав колективан носилац суверености био сенат, састављен од угледних и старих чланова родова, који су сачињавали експлоататорску класу. Сенат је одлучивао о рату и миру, издавао је наређења државним органима, одређивао је који ће законски приједлози доћи пред центуријатску скупштину, да их ова изгласа, изабирало је кандидате за државне органе, надгледао је вршење вјерских обреда, управљао је државном благајном, итд. Такођер је сенату припадало право, да ослобађа од извршавања законских прописа, да их поништава због формалних недостатака, да их аутентично интерпретира, итд.

У Атици после Клистенове реформе у VI стољењу, којом је завршено раздобље аристократске владавине, носилац је суверене власти народна скупштина. Вијеће петстотина врши власт у њезино име, јер је састављено од представника, које су изабрале све *file*, између којих су подијељени слободни атенски грађани.

И у Спарти је скупштина свих пунољетних мушкараца била носилац суверене власти, коју је вршила преко својих изборних органа — у првом реду вијећа ефора и герузије.

У Македонији је такав носилац у IV стољењу пр. н. е. био Филип II, а његов је син Александар створио нову државу, у којој је сам суверено владао. После његове смрти исто су такви носиоци суверене власти били његови војсковође — дијадоси — и њихови наследици у Грчкој, Малој Азији и Тракији, Сирији и Египту.

Послије првога раздобља устанака и грађанских ратова у римској држави I стољећа пр. н. е. фактички носилац суверености постао је Sulla, ослањајући се на снагу војске, којој се налазио на челу као конзул. Он је формално подржавао сенат као формалнога носиоца државне власти, иако ју је стварно сам вршио као диктатор. Послије новoga раздобља грађанских ратова најприје је Цезар оружаном снагом својих војника, а послије његове смрти Октавијан на исти начин постао носилац суверене власти, реорганизиравши римску државу као неограничену монархију.

Грађанске су ратове водили у Риму политичке странке у експлоататорској класи (36), да би нека од њих употребом силе стекла за своје присташе државну власт с тиме, да би њезин вођа постао носилац те суверене власти. Стјецање власти насилним средствима било је потребно, да се државно уређење реорганизира сугласно интересима побједничке странке.

Иако фрагментаран, овај приказ значајнијих носилаца суверене власти у државама старог вијека допушта три извода. Први потврђује поставку, да се промјене носилаца суверености за преврата врше употребом политичке силе, у првом реду регуларних или ирегуларних оружаних снага. Затим да има носилаца суверене власти, који су физичка лица — владари у неограниченим монархијама или диктатори, који темеље своју власт на политичкој сили. И на крају — колективни носиоци суверене власти, који из своје средине изабирају особе, које ће као њихови представници вршити разне функције власти.

Развитак појединих држава за њихова феудалнога и капиталистичког раздобља показује, да наведена три извода представљају опће законе, који регулирају начин вршења суверене власти у држави као и промјене у њезиним носиоцима.

За феудализма и капитализма такођер има индивидуалних и колективних носилаца власти. Не базирајући се на средњовековну подјелу појма државне власти на *auctoritas* и *potestas* (37) чињенице нам показују ово.

Први владари из династије Меровинга у Француској били су стварни носиоци суверене државне власти. Почевши са VII стољећем уздизали су се мајордоми, који су се налазили на челу државне управе. Они су стварно вршили суверену власт у држави, одстранивши владаре од сваког удјела у њој, иако они формално остају њезини носиоци. Мајордом Карло Мартел осјећао се тако јак, да од 737 до своје смрти 741 уопће није постављао краља, него је сам владао без краља. Његови насљедници су додуше 743 дали краљевску част Хилдерику III, али само до 751, када је Пипин Мали послао Хилдерика III у самостан те уз помоћ папе прогласио се владарем. Том је приликом папа Захарија одговорио на Пипинов упит, да је „боље да се краљем назива онај, који има власт, него онај,

(36) Mandić: Cilji države in teorija odtujitve, Pravnik (Ljubljana) 1954, br. 7, str. 193 i sl.

(37) Мандић: Неки аспекти проблема суверености, Анали, бр. 2 (1956), стр. 131.

који је без краљевске власти" (38) и тако потврдио да је стварни носилац суверене власти у франачкој држави био мајордом, а не краљ, који је то био само формално.

Борба за инвестиру, вођена између папа и римских царева, имала је за коначни циљ да утврди носиоца суверене власти над читавим кршћанским свијетом. У тој је борби папинство победило, те је папа Иноцент III (1198—1216) у специфичним увјетима феудалнога друштва и формално и стварно вршио суверену власт. Тако је најприје 1209 подијелио Отону IV царско достојанство, да му га већ идуће године отме у прилог Фридриху II. А Иван Без Земље у Енглеској и Петар Арагонски у Шпањолској примили су од њега своја краљевства као лено.

Повезивање суверене власти с особом владара најјаче је долазило до изражаја у апсолутистичким монархијама Енглеске, Француске и других земаља.

Распадање капиталистичких друштвених односа у XX стољећу и у вези с њиме заоштравање класне борбе имало је за посљедицу промјене у њиховом друштвеном уређењу, којима је била сврха да учврсте капиталистички друштвени поредак. То се постигло диктатурама, за којих су диктатори стварни носиоци суверене власти. Такви су диктатори били Мусолини у Италији, Хитлер у Њемачкој, Франко у Шпањолској и Стаљин у Совјетском Савезу (39). Хитлер и Франко као шефови држава су и стварни и формални носиоци, ослањајући се на уставне прописе својих земаља.

С обзиром на колективне носиоце суверености у феудализму и капитализму ваља истакнути ово. Има већ у X стољећу народних скупштина као што је случај у Исланду, гдје је *althingi* био стварни и формални носилац суверене власти, док су од њега избрани и њему одговорни органи вршили функције те власти. После другог раздобља норвешкога и данскога господства 1918 постао је Исланд самостална држава у персоналној унији са Данском, у којој су носиоци суверене власти *althingi* и краљ.

За феудализма у олигархијским републикама, као што су били напр. Млечи и Дубровник, носиоци суверене власти били су у Млечима Велико вијеће (XII стољеће), а затим Вијеће десеторице (XIV стољеће), који су постављали органе за вршење појединих државних функција. У Дубровнику за вријеме његове стварне независности од XIV ст. даље, носилац је суверене власти Велико вијеће, док су Вијеће умољених и Мало вијеће извршни органи са деривираним функцијама.

(38) А. Д. Удаљцов, Ј. А. Космински, О. Л. Вајнштајн: Историја средњег века, св. I, Београд, 1950, стр. 68.

(39) С обзиром на специфичности друштвених увјета у Совјетском Савезу ваља имати у виду, да је Лењин још 1921 истакнуо: „Постићи ћемо то, да ћемо у извјесној мјери неизбјеживи, нама потребни развитак капитализма усмјерити у корито државнога капитализма“ (О продовољественом налоге, Сочиненија, изд. IV, св. XXXII, стр. 336). У вези са ликвидацијом диктатуре пролетаријата у Совјетском Савезу и бирократијом као класом, која носи државни капитализам усп. Mandić: Kaste u historiji društava, стр. 195 i sl.

У уставним монархијама и у републикама устави одређују носиоце власти. Притом ваља имати у виду ово. Опћенито се тврди да је у њима суверен народ. У стварности се та наводна сувереност показује у томе, да испочетка неке категорије становништва — имућнији мушкарци, а затим сви пунољетни мушкарци и жене, или у неким земљама само они пунољетни, који су писмени, имају право гласа. Али то право гласа их не овлашћује на то, да једном изабраног представника опозову. А владара уставни прописи уопће не чине одговорним за његов рад, па и онда када врши одређене државне функције као напр. функцију врховног заповиједника војних снага у рату.

Само спомоћу опозива у правном облику мандата може да дође до изражаја чињеница да народни представници у име својих бирача, тј. свих пунољетних мушкараца и жена народа — врше суверену власт тако дуго, док уживају њихово повјећење. Право опозива чини од народних представника органе, који своју власт дерибирају од оне, која припада свеукупности њихових бирача као носиоци суверене власти. Будући да у капиталистичким земљама не постоји право опозива народних представника као израз суверене власти народа, његова се наводна власт у тим земљама своди само на учешће у изборима. У тим изборима или сви пунољетни грађани или један њихов дио, одређен према прописима имовинског или образовног ценсуса, или само пунољетни мушкарци одређују носиоца суверене власти на територију њихове државе, као што је то случај у републикама или једнога од два суносиоца као у уставним монархијама.

У уставним монархијама и у републикама устави одређују који ће органи бити носиоци суверене власти, коју наводно врше у име народа (40), а стварно у непосредном интересу оне фракције капиталистичке класе, која се као политичка странка налази на власти, и у посредном — одржавајући експлоатацију — читае капиталистичке класе без обзира на страначку припадност њезиних чланова.

Формално су — уз владара или предсједника републике — носиоци суверене власти парламенти. Али сваки парламенат представља само правну форму, којој садржај дају оне политичке странке, које су у њему заступане. А рад парламената одвија се у оном правцу, који одговара интересима оне политичке странке, која у њему има већину. Стога се у капиталистичким земљама појављују разне политичке странке као израз одређених интереса у разним класама становништва и у разним фракцијама истих основних класа експлоататора и експлоатираних. Народ може само давати своје гласове припадницима одређених странака, који се онда

(40) М. Лановић (Uvod u pravne nauke, Zagreb, 1942) исправно је истакао: „Тко је у извјесној држави носиоцем правне власти, то је питање чињеница, на које се не да опћом формулом одговорити“ (стр. 163). Иако касније не прави разлику између суверене власти и различитих функција, које извиру из ње, долазећи до закључка, да се она „не може дијелити“, иако се ради о вршењу разних функција суверене власти, за које устави могу изричито или посредно одредити више носилаца — краља и парламенат, предсједника и парламенат.

боре не за његове опће интересе, већ за своје властите. А најбоље их нека странка може остварити, ако има већину у парламенту. А то значи, да је она постала стварни носилац суверене власти који ће држати, док је нека друга странка или коалиција више странака не збаци са тога положаја.

Да би се прикрила та основна чињеница, служи од стварности отуђени појам државне суверености, схваћен одвојено од власти као посебно право, а не само као њезино својство. То „право“ није одређено ни у једном правном пропису (41). Субјект му је наводно држава, која — схваћена као правна особа — представља фикцију, а не конкретну стварност у смислу свеукупности органа, који остварују класну принуду. Остварење принуде у држави, у којој влада експлоатација, врши се на темељу оригинарне суверене власти, носилац које је одређени државни орган, док сви остали органи своју власт изводе из његове.

Другачији су односи у ФНР Југославији. У њој се разне функције власти не само извршавају у име народа, него и сам народ их непосредно врши било својим учешћем у савјетима, комисијама и у зборовима бирача, било референдумом, било користећи у зборовима бирача право да опозива своје представнике, ако у њих нема више повјерења. То значи да сам народ оригинарно врши неке од функције власти, док све друге функције у његово име врше његови представници у народним одборима, народним скупштинама, радничким савјетима и у другим изборним органима, који су му одговорни за свој рад.

На тај је начин у ФНР Југославији суверена власт тек дјеломично одвојена од народа. Та одвојеност то више ишчежава, што дуље траје процес одумирања државе, у којему органи друштвеног управљања замењују државне.

Суверени носилац власти — народ — једним је дијелом врши посредно путем својих представника. Максимално трајање њихова мандата одређено је законом, а минимално — престанком повјерења њихових бирача. А другим је дијелом врши непосредно у органима друштвеног управљања, у референдуму и у опозиву (42).

(41) Мандић: Неки аспекти проблема суверености, стр. 139.

(42) Ваља указати на то, да се не може говорити о томе, да са правнога гледишта сувереност припада „народу као целини“ на темељу опћега права гласа (Лукић: нав. дјело, стр. 200). „Народ као целина“ је шири појам од свеукупности оних, којима припада право гласа, јер он такођер обухваћа и малољетне особе. Ако се појам народа схвати као свеукупност грађана ФНРЈ, онда поред малољетних он обухваћа такођер и особе лишене грађанских права. Ако се пак односи на оне грађане, који имају пословну способност, онда би се из њега морали искључити сви они, који те способности немају — малољетници и лица под старатељством. Из тога излази потешкоћа да се дефинира појам народа служећи се правним појмовима.

Уосталом Уставни закон од 13 јануара 1953 то и не тражи, јер наводи да сва власт припада „радном народу“. То значи, да су у том појму обухваћени сви они, који својим радом судјељују у стварању оних друштвених вриједности, које омогућују нашем друштву развитак у социјализам. А то значи, да су у њему обухваћене и малољетне особе, које својом активношћу било у облику учења, било рада у привреди доприносе развоју нашега друштва. Дакако, и малољетници потпадају под законска ограничења с обзиром на активно и пасивно право гласа. Али то не значи, да они преко организација, у којима раде, а нарочито преко школских

Ако је народ у ФНР Југославији носилац суверене власти, коју још к томе сам дјеломично врши, онда што би могла представљати „идеја државнога суверенитета“ (43) или појам државне суверености (44) у односу на ту социологијску чињеницу. Ј. Ђорђевић вели, да је то „највиши признати и материјализовани правни израз, способност и право народа“ да се слободно и независно развије као други народ (45).

Али сада се поставља питање тко је народима Југославије у 1941—1945 подијелио то „право“ да се на једној страни боре против окупатора, на другој против капиталистичког уређења у земљи, а а на трећој против „легалне“ и у међународним односима признате избјегличке владе Петра II.

Служећи се политичком силом, народи Југославије вршили су „протуправне“ акте и са гледишта окупатора, и са гледишта капиталиста — власника средстава за производњу, и са гледишта избјегличке владе, и са гледишта савезника, којима је много симпатичнија била влада Петра II него ли револуционарно Антифашистичко Веће Народног Ослобођења Југославије. И то зато што је свака револуција „протуправна“, јер је уперена против одређенога државноправног поретка, и што она ствара своје властито право.

Унаточ тога „права“ слабо би 1948 прошла ФНР Југославија да није имала чврсту и добро организирану армију, која је као политичка сила штитила њезине граице. А примјери ратних сукоба у Кореји и Египту показују, што се догађа када је слаба политичка снага неке земље, допуштајући нападе империјалистичких велесила на њезин интегритет.

То „право“ не можемо сматрати као посљедицу међународнога признања ФНР Југославије, до којег је формално дошло послје споразума Тито—Шубашић, а стварно још и прије када су војне мисије савезника биле акредитиране код Главнога штаба НОВЈ. И прије тога признања су се на ослобођеном територију вршили сви акти суверене власти од стране народних одбора и антифашистичких вијећа.

Још постоји једна потешкоћа, која не допушта примјену „идеје о државној суверености“ на односе у нашој земљи. Поставља се питање да ли би „државна“ била она сувереност, која долази до изражаја у органима друштвеног управљања, тј. у оним органима, који су по својој суштини и облику антидржавни зато, што укидају досадашње органе државног управљања. Такво би схваћање могло довести до парадокса, да би у раздобљу укидања претежнога дијела државних органа, тј. када државе више не буде, ипак постојала „државна сувереност“, изражена у облицима друштвеног управљања. А то је *contradictio in adiecto*.

савјета, не могу утјецати на рјешење оних проблема, који су за њих од животног интереса.

(43) Ј. Ђорђевић: нав. дјело, стр. 10.

(44) М. П. Карева и др.: нав. дј., стр. 44; Р. Лукић: нав. дјело, стр. 192 и сл.

(45) Нав. дј., стр. 15.

Суверена власт у нашој држави има једнога јединога носиоца те је и она једна једина. Из тога излази важан закључак. Ако је суверена власт раднога народа једна једина, онда је то једна и иста оригинарна власт, из које изводе — деривирају — своје функције, и народни одбори и републички органи и савезни органи као од народа изабрани представници, док је сам народ врши у зборовима бирача, савјетима грађана, итд.

Будући да већ постоји стваран и формалан носилац власти — народ, нема потребе, да се у ФНР Југославији води политичка борба између више странака, да би се формалном носиоцу власти — парламенту — дао конкретан садржај у облику владавине неке од политичких странака, која је побједила у борби за власт. Народ је стваран носилац власти и врши функције, које извиру из те чињенице, или изравно или посредно преко органа, које је сам изабрао.

Према томе, у нашем државном уређењу не постоји потреба за тиме да се више политичких странака међу собом боре око тога, која ће од њих постати стваран носилац власти, да може владати у интересу својих припадника. Насупрот томе, потребно је да се у оквиру једне јединствене политичке организације — Социјалистичкога савеза радног народа — продискутирају разна гледишта о истим политичким проблемима да би се најбоља од тих гледишта изабрала као израз интереса радног народа било у читавој ФНР Југославији било на подручју једне од република или некога радног одбора.

Ту ће власт суверени радни народ и надаље вршити, служећи се њоме да у будућности замјењује облике државног уређења новим органима друштвеног управљања, т.ј. да све више поспјешује процес одумирања државе и права. Али одумирањем државе и права неће нестати суверена власт радног народа, јер ће она и напријед постојати у новим облицима друштвеног управљања, у којима ће изравно учествовати све што даље, све то већи број његових припадника.

Дакле, у друштвеној стварности ФНР Југославије нема никакве подлоге за појам о државној суверености као и за с њиме повезану хипотезу о двојној суверености у ФНР Југославији (46). Суверена власт радног народа једна је и недјељива.

Не постоји потреба да се прибјегава таквим извјештаченим конструкцијама, да се објасни однос између федералних и републиканских органа власти. Конструкција о двојној суверености не води рачуна о уставном пропису, да је носилац суверене власти радни народ ФНР Југославије, јер не може изаћи из крутога теоретског оквира, да неки *државни орган* мора бити носилац суверене власти. И то онај, који је одвојен од народа — како то излази из схваћања о државној суверености. Притом се заборавља на двије конкретне чињенице, које представљају двије стране исте друштвене појаве

(46) Чулиновић: нав. дј., св. II., стр. 404; Problem o višedržavnosti jugoslavenske federacije, Zbornik Pravnog fakulteta, 1955, br. 3—4. Писац заступа мишљење да постоји сувереност савезне државе и сувереност република, која се показује у „двојној државности“ на подручју ФНРЈ.

у ФНР Југославији. У првом реду државни облици управљања одумиру, а заједно с њима и све апстракције, за које су они полазна точка. А у другом — народ ФНР Југославије сам непосредно врши одређене функције, које извиру из његове суверене власти.

Што се тиче односа сувереног народа ФНР Југославије и представничких органа његове власти, ствар изгледа овако. Народ бира своје представнике — једне за савезне органе, друге за републичке органе, а треће за народне одборе. И једни, и други, и трећи за свој су рад одговорни својим бирачима, тј. народу као носиоцу суверене власти, а да над собом немају хијерархијски надређених органа. Другим ријечима, на темељу своје суверене власти народ ФНР Југославије бира посебне органе за функције савезног значаја, посебне за оне републичког значаја и опет посебне за оне локалног значаја. Те функције не долазе у сукоб једне с другима, јер су надлежности органа, који их врше, разграничене уставним прописима. Сваки од представничких органа има власт, која је изведена — деривирана — из суверене власти народа, која је оригинална. Стога власт ниједнога од појединих савезних, републичких и локалних органа у ФНР Југославији није ни врховна, ни независна, ни неограничена, као што би то морала бити она власт, која има својство суверене.

Не поставља се, дакле, питање да ли се „државна власт републике” изводи „из државне власти федерације” (47), јер се опћенито не ради о државној, већ о *народној* власти, која поред данас преосталих државних облика све што даље, све то више узима нове облике друштвеног управљања. И та се власт не изводи из појма о државној суверености, отуђена од конкретне друштвене стварности, каква постоји у ФНР Југославији, него из конкретне чињенице радног народа, јединог носиоца суверене власти на територију ФНР Југославије, који ју је себи оружјем изборио у Народној револуцији.

Др. Олег Мандић

РИМЉАНИ И ПРАВО

Као што је античка Грчка за природне науке и филозофију, Рим је за право један од најзначајнијих историских периода. Међутим, римско право није само једна епизода у развоју права, у њему се налазе не само корени свих важнијих правних установа и темељи свих каснијих права заснованих на приватној својини, него је оно дало велики број решења за правне проблеме, изградило низ схватања и створило низ правних установа који немају само историску вредност него, у скоро неизмењеном облику, живе и примењују се и сада, и то не само у капиталистичким него и у социјалистичким државама. Осим тога, римски правници су у класичном

(47) М. Шиндерл: Суверенитет по Уставном закону, Архив за правне и друштвене науке, 1953, бр. 4.

периоду достигли такву прецизност и јасноћу, а притом: једноставност и краткоћу при изражавању и формулацијама, које правници ниједне државе до данас нису постигли. Све то сведочи да су Римљани имали изванредно развијен смисао за право, који достиже степен генијалности.

Откуда тако развијени смисао за право код Римљана?

Нема сумње да је један од важних предуслова стварања тако развијеног смисла за право код Римљана била установа ропства која је ослободила Римљане од физичког рада и тиме им створила могућност да слободно време и енергију употребе за интелектуални рад. Међутим, и поред тога остаје отворено питање зашто су они то своје слободно време посветили баш праву и зашто су у томе постигли тако велики успех.

Могуће је да је неки удео у томе имао евентуалан природан дар, природна наклоност за право. Међутим, о постојању неке природне наклоности тешко је доносити закључке и за савремене народе а камоли за један народ који је тако давно нестao са историске позорнице. Оно мало података, на основу којих би се могло посредно расуђивати о томе, можда пре наводе на негативан закључак. Ако је веровати римској традицији, они су имали доста муке док су саставили свој скромни Закон од дванаест таблица. Морали су тражити грчке (1) узор и морали су бирати два пута по 10 људи за тај посао, иако је била у питању кодификација права које је већ дуго било примењивано и обрађивано од учених свештеника — понтифа. Осим тога, међу најчувенијим класичним правницима добар број, и то баш оних највише цењених, био је не из Рима него из удаљених провинција (2). Са друге стране, највећи део посла око стварања нових правних установа, стварања могућности нијансирања односа између странака, проналажења практичних решења за поједине правне проблеме које је живот постављао у току републике и почетка принципата, обавили су правници несумњиво римског порекла. Исто тако утемељачи правне науке и оснивачи правничких школа у Риму су били несумњиво римског порекла. У сваком случају удео овога елемента у формирању римскога правнога генија није био одлучујући нити нарочито значајан, зато га стављамо по страни, мада би детаљније студије могле бити врло интересантне.

Нема сумње да главни основ тако великих достигнућа Римљана на пољу права треба тражити у чињеници да су они у току целе своје историје били принуђени да се много баве правом, решавајући врло сложене правне проблеме, са којима су се они у свим гранама права сусретали, и то под врло неповољним околностима.

(1) Liv. III, 31. E. Volterra (*Diritto romano e diritti orisutali*, 1937, стр. 173—222) и неки други сматрају да грчко право није имало никаквог утицаја при састављању Закона од дванаест таблица.

(2) Тако, например, Aemilius Papinianus је био сириског или афричког порекла (Leipold: *Über die Sprache des Juristen Papinian*, 1891; E. Costa: *Papiniano I*, 1894); Domitius Ulpianus је био феничког порекла (D, 50, 1, pr); Gaius је био вероватно, из Сирије (H. Kroll: *Zur Gaiusfrage*, 1917; P. Meylan: *Le jurisconsulte Gaius*, 1923).

Римска држава је у релативно врло кратком размаку времена од државе-града постала огромна империја. Начин на који су покоравали народе и државе и услови под којима су морали да их одржавају у покорности (3) присиљавали су Римљане да покореним народима и државама дају различит статус у склопу империје. То је диктирала често и тренутна констелација спољних и унутрашњих политичких прилика у империји у тренутку освајања или угушивања побуне некога народа. На тај начин створила се врло сложена, као мозаик шарена структура становништва и државна организација империје. Требало је расположивим средствима организовати управу над тако великом и тако сложеног састава државом: требало је држати у покорности огроман број робова и цео тај мозаик покорених народа, требало је држати у равнотежи односе између патриција и плебејаца а доцније нобила, еквестара, популара и непоузданог али моћног политичког оружја — градског плебса.

Проширена држава у којој се из основа изменила економска структура, постављала је низ великих економских и организационих проблема које је требало решавати. Производња је пребачена на робове, затворена кућна привреда је разбијена, јавља се специјализација у производњи појединих латифундија или читавих провинција, јавља се велики број непроизвођачког градског становништва, новчана привреда и робна производња добили су доста широке размере, трговина цвета, јављају се сложене банкарске и финансиске операције, односи размене између појединаца су постали свакодневна појава и врло сложени. Због свега тога, држава је морала, осим рата и држања у покорности експлоатисаног дела становништва, преузети и економске и друге функције. То је учинило да је управа државом постала још сложенија.

Нарочито су у области приватног права, и то првенствено у области облигационог права, развијена размена и други имовински односи између појединаца, који су свакога дана постајали све разноврснији и сложенији, такође свакодневно постављали пред римске правнике и државне магистрате велики број правних проблема који су захтевали хитно и практично решење.

Из свих ових разлога Римљани су се морали много бавити правом. Организација државне управе чинила је, са своје стране, да се правом бавио врло широк круг људи.

Овлашћења која су имали магистрати била су таква да су они били истовремено и законодавци (4), и органи државне управе (5) и органи кривичног и грађанског правосуђа. Зато су кандидати за магистратске положаје морали бити свестрано правнички образо-

(3) Огромна растојања, релативно мали број освајача Римљана који су могли бити употребљени као поуздани окупатори, спора, саобраћајна средства и зато врло ограничене могућности стратегиских покрета трупа, врло различити културни ниво покорених народа и др.

(4) Право издавања едикта, право подношења законских предлога и сазивања Сената и комисија ради одлучивања о њима, право гувернера провинције да издаје едикте и да одлучује да ли је нека одредба локалног провинцијског права противна римским интересима.

(5) Војни заповедници, шефови администрације, финансиски органи

вани (6). Мандат магистрата, међутим, трајао је само годину дана (једино је мандат цензора (7) трајао 18 месеци, а цензор је биран по правилу сваке пете године) а ислужени магистрат се могао понова кандидовати за исту магистратуру тек кроз 10 година (8). У међувремену је једино могао бити биран на виши магистратски положај или као промагистрат вршити неку дужност у провинцији. Због тако честе смене магистрата и због тога што је за сваки магистратски положај бирано истовремено двојица или више људи, био је врло велики број људи који су настојали да стекну и стицали су потребна правничка знања да би се могли кандидовати за неку магистратуру. Исто тако широк круг људи је био принуђен да се бави правом вршећи дужности *iudex*-а или *arbiter*-а, или учествујући у квестијама или центумвиралним колегијама.

Већ досад наведене околности биле би довољне да оном релативно малом броју Римљана, који су владали тако огромном империјом, ангажују највећи део слободног времена и енергије за решавање правних проблема, да правне студије учине свакодневним задатком скоро сваког Римљанина, а учене правнике подигну на степен *prudentes*. Међутим, постоји још једна чињеница која је отежавала знатно рад правника и баш зато несумњиво огромно допринела да се код Римљана развије смисао за тако префињене правне анализе и доношење тако прецизних и практичних решења. То је однос Римљана према њиховом сопственом *ius civile* а нарочито њихово схватање да је оно непроменљиво и неприкосновено и да само они имају привилегију да се њиме користе.

Ius civile, односно његовој кодификацији у Закону од дванаест таблица, Римљани су увек указивали огромно, скоро религиозно поштовање. То се нарочито односило на његове одредбе из области приватнога права. Његове одредбе могла је само комиција мењати, али је она то учинила само у неколико случајева. Цицерон је лично често изражавао дивљење за њега (9). Он пише да су га у његово време (неколико стотина година по доношењу Закона од дванаест таблица) деца учила напамет у школи (10). Тит Ливије (доба Августа) каже за њега да је „*fons omnis publici privatiq[ue] iuris*”; „*corpus omnis romani iuris*” (11). У делима класичних правника је не само врло често цитиран, него су класични правници врло јак аргумент за своје мишљење налазили онда ако су га могли надовезати на неку одредбу Закона од дванаест таблица, а Јустинијанови правници — хиљаду година после доношења Закона од дванаест таблица — цитирају га са поштовањем врло често и сматрају да су

(6) Мада то није био формални услов за кандидацију — види: Siber: *Römisches Verfassungsrecht in geschichtlicher Entwicklung*, 1952, стр. 79.

(7) Почев од *lex Aemilia* (Liv. IV. 24). Спорно је када је овај закон донет — види: Siber: *Römisches Verfassungsrecht in geschichtlicher Entwicklung*, 1952, стр. 101; De Martino: *Storia della costituzione romana I*, стр. 275.

(8) Почев од једног плебисцита из 342 год. (Liv. VII, 42, 2). Пре тога *iteratio* није био забрањен али није често практикован.

(9) De orat. I, 43—44.

(10) De leg. XI, 3, 9; 23, 59.

(11) Liv. III, 34.

сви после њега донети закони и други правни прописи само развијали принципе постављене у њему.

Овакав однос према *ius civile* односно Закону од дванаест таблица има свој корен у његовом пореклу и његовим карактеристикама у првим његовим данима. Пре свега *ius civile* је углавном обичајно право преузето из старих римских обичаја, а обавезна снага обичаја свуда, па и код Римљана, лежи првенствено у њиховом великом и религиозном поштовању и убеђењу да је примена обичаја обавезна и корисна.

Оваквом односу према *ius civile* допринела је и његова тесна веза са религијом. Иако су Римљани врло рано разликовали *ius* и *fas* — право од верских прописа, — ипак је *ius civile* тесно везано са религијом и прожето њом: за обављање правних послова било је потребно извршити ритуалне гестове (*mancipatio*) или изговорити речи са магичким дејством (*stipulatio*); свака и најмања грешка у овоме повлачила је ништавост посла — јер религиски ритуали и формуле не трпе грешке; послови су могли бити предузимани само у одређене дане, односно речи и гестови чињени при предузимању правног посла могли су произвести своје дејство само ако су предузети у религиски за то одређене дане, што се морало сазнати од понтифа, итд. Ова тесна повезаност права са религијом, разуме се, није специфичност римског *ius civile*. Она је скоро законита појава код свих права примитивних држава чији државни принудни апарат није још ни довољно велики, ни довољно организован, ни довољно јак да силом своје снаге обезбеди поштовање правних прописа односно воље владајуће класе, па је страх од религиских санкција одлично средство да јој то поштовање прибави. Но иако то није специфично својство римског *ius civile*, то је својство које је постојало и које је било један од разлога због кога су Римљани имали религиозни однос према њему и касније.

У периоду републике, мада је и значај религије у правном животу Римљана био сведен на врло малу меру, а навике и обичаји донети из гентилског уређења били већ знатно избледели, Римљани су и даље одржавали раније поштовање према Закону од дванаест таблица, јер им је то било потребно или бар корисно при решавању неких својих врло важних проблема.

Пре свега оно им је било врло корисно за правно формулисање и одржавање њихових привилегија у односу на покорене народе. Овим долазимо на још једну врло значајну карактеристику *ius civile* а то је: да су Римљани сматрали *ius civile* својим сопственим правом, то је *ius quod „populus ipse sibi constituit“*, које је *ius proprium civitatis*, како се већ у првим реченицама својих Институција изражава Гајус (12). Формама које је *ius civile* предвиђало за предузимање правних послова, могли су се служити само Римљани — *Quirites*. Покорени народи, перегрини, могли су се у својим приватноправним односима служити својим обичајним правом или регулисати их на начин како им је то било најзгодније — Римљани се у то нису ме-

шали, уколико њихови интереси нису били тиме повређени. Али зато они нису ни признавали дејство овако предузетих правних послова нити установа peregrinског обичаја у односу на њих. Они су их толерисали, али их нису признавали. Тек знатно касније Римљани почињу признавати да постоје извесна правила заједничка свим народима, па Гајус констатује да се сви народи „*partim suo proprio; partim communi omnium hominum iure utuntur*” (13). Према томе у периоду републике имали су правно дејство само они правни послови који су предузети у формама које је прописало *ius civile*, а оно је прописивало да се, на пример, својина на основним средствима за производњу (земљи, стоци и алатима потребним за обрађивање земље и зградама) могла прибавити само манципацијом и *in iure cessio*. Пошто су овим формама могли да се користе само Римљани, практично су правом признати сопственици основних средстава за производњу могли бити само они. Слична ситуација била је и са правом подизања многих тужби, са закључивањем брака, итд. Захваљујући оваком односу према *ius civile*, peregrини, на пример, нису могли подићи против Римљана својинску тужбу, тужбу за сметањеседа и многе друге; нису могли закључивати брак са њима, итд. Зато су Римљани имали много интереса да очувају поштовање *ius civile*. Осим тога поштовање које су му они указивали, несумњиво је подизало његов углед и у очима peregrина, па су привилегије које је оно обезбеђивало Римљанима сматрали нормалним, природнијим.

Осим тога у периоду републике, нарочито у другој половини републике, постоји уопште велико поштовање традиције, односно величање предака и свега онога што су они створили. Носиоци овога су били нобили — потомци старих патрицијских породица, којима је овакво величање прошлости било једно од моћнијих средстава за оправдање па и очување својих привилегија у односу на *ordo equester*.

Наиме, резултат свих промена које су се десиле у периоду републике био је и потпуно раслојавање старих основних друштвених слојева — патриција и плебејаца. Економска снага патриција, која је некада служила као основ њихове власти према плебејцима, почивала је на средњим земљишним поседима, који су се наслањали на *ager gentilius* (шуме и пашњаке у заједничком коришћењу генса) (14) и које су обрађивали углавном сопственим снагама слободних чланова породице. Плебејци су били носиоци трговине и заната и уопште пословни људи. Све развијенија трговина у периоду републике, развијеније занатство и уопште разбијање затворене кућне привреде, као и разгранати јавни радови у великој империји каква је постао Рим, били су одличан терен за богаћење занатлија, трговаца и уопште пословних људи. Тако се створио слој богатих плебејаца који су формирали *ordo equester*. Велики број патриција, пак, продужио је свој ранији начин живота. То су нај-

(13) Gaius I, 1.

(14) Плебејски генсови су били растурени и они нису имали *ager gentilius*.

чешће били потомци славних патрициских породица којима достојанство није дозвољавало да се претварају у пословне људе и да се баве многим, у том времену најуноснијим пословима (15). Њима је и једним законом било забрањено да се баве великом трговином (16). Остајући на свом ранијем богатству и свом ранијем начину живота они уствари постају економски слабији од еквестара. Осим тога они су били и носиоци једне економске структуре која је била већ превазиђена и зато у далеко неповољнијем положају у борби са еквестрима (који су производ нове, робовласничке структуре Рима и, према томе, налазе се у успону) (17) који, сразмерно својој економској снази, траже и учешће у власти. Патрицији који су, окупљени око Сената, формирали *nobilitas*, настојали су пак свим средствима да задрже и даље за себе скоро искључиво право да заузимају многе највише положаје у државној власти. Немајући више економски ослонац и оправдање за то, они су га тражили у славној прошлости својих предака, који су створили велику Римску империју. Отуда њихова привилегија да држе маске својих славних предака изложене у атријуму (*ius imaginum*) и да их носе на сахранама и другим свечаностима (18); отуда чести случајеви фалсификовања породичних записа и измишљења славних предака; отуда римски хроничари настоје да порекло својих угледних савременика, које желе да величају, повежу са неком славном личношћу из прошлости; отуда настојање да се на све могуће начине подигне углед традицији и свему ономе што је створено у прошлости. Отуда, најзад, и појава да су еквестри новцем куповали или путем усињења стицали право да се позивају на славне претке неке патрициске породице. Овим општим величањем и поштовањем свега што је остало од предака било је обухваћено несумњиво и *ius civile*. Оно је чак било добродошло у ту сврху.

Међутим *ius civile* је био правни систем који је настао у време када је Рим био мала држава-град и када је у њему владала затворена кућна привреда. Отуда оно познаје само мали број и то

(15) Цицерон (De officiis I, 42) на прво место међу пословима „qui in odia hominum incurent“ ставља давање новца под интерес („ut foeneratorium“); прекупци су „sordidi“, занатлије све одреда („opificesque omnes“) „sordida arte versantur“; трговина на мало „sordida putanda est“. Чак и трговину на велико („magna et corporosa“) за коју сматра да је корисна, не сматра довољно достојном, него је оцењује као занимање „које не треба сасвим осудити“ („non est admodum vituperanda“). Једино се „с правом може хвалити“ „se in agros possessionesque contulerit“. Али ниједно занимање „није боље, није корисније, није славе, није тако достојно слободног човека, као земљорадња.“

(16) Lex Claudia из 218 год. Њиме се несумњиво желело одржати растојање између сенатора и еквестара (Liv. XXI, 63, 3) и присилити сенаторе-нобиле да сва своја средства улажу у земљорадњу, тј. да задрже свој ранији начин живота.

(17) Наравно, то се односи на бивше патрициске породице посматране у целини. Неке од њих су биле промениле начин живота и укључиле се у послове са еквестрима. Друге опет (на пример, Carneii, које су за 100 година — од 233—133 дали 24 претора и 22 консула, или Claudii, или Aemilii — види Block: La republique romaine, стр. 33) повећале су огромно своје богатство заузимајући стално магистарске положаје. Оваких породица је било врло мало и оне су фактички владале сенатом, односно нобилима. Али и њихови интереси, иако су били богати, захтевали су величање традиције и ослањање на славну прошлост предака, јер им богатство није био довољан ослонац, пошто је било доста и нобила који су били исто толико богати.

(18) Pol. VI. 53.

врло примитивно регулисаних правних установа. Функције државе се свode на рат и борбу против плебејских побуна и заштиту *pater familias*-а. Зато је државна организација врло једноставна, а кривично право се састоји углавном из два кривична дела: *perduellio* (побуна) и *parricidium* (убиство) *pater familias*-а. Размена је неразвијена — зато *ius civile* познаје само мали број установа приватног права а нарочито мали број установа облигационог права — то је купопродаја која је више начин прибављања својине него облигациони однос, и зајам који води дужника у ропство и даје право повериоцу да га убије.

Са оваквим неразвијеним правним системом, који је уживао тако велико поштовање и сматран неприкосновеним, Римљани су се нашли у ситуацији да решавају тако компликоване правне проблеме какви су се у свим гранама права постављали у периоду републике. Разумљиво је да се у њему нису могла наћи решења за све проблеме јер је оно настало у времену када се ти проблеми нису могли ни на који начин ни предвидети. Напротив, *ius civile* у многим нормама било је директно супротно потребама Римљана. То се нарочито односи на формализам и симболику који су својствени старом *ius civile*. Компликоване свечане форме за предузимање правних послова успоравају поступак и не одговарају развијеном правном саобраћају; захтев да се многи од њих обављају у присуству сведока (*mancipatio*) или пред магистратом (*in iure cessio*) или пред комицијама (тестament, адрогација) скоро их је сада онемогућавао. Одредбе *ius civile*, пак, Римљани нису могли и нису хтели мењати а још мање укидати. Затим, живот је захтевао укључење перегрина у привредни живот Рима и зато могућност да они закључују правне послове и воде спорове са Римљанима. Требало је то омогућити не дирајући у правило да се *ius civile* могу служити само *cives* и не вређајући гордост Римљана која им није дозвољавала да се служе перегринским правом.

Најзад, ствар се компликује и римским схватањем тужбе: заштита неког повређеног правног интереса могла се тражити само онда ако је за заштиту баш тога повређенога интереса постојала унапред предвиђена тужба. Позната је, на пример, тешкоћа коју су Римљани имали са заштитом винове лозе од сечења, јер Закон од дванаест таблица није помињао *vites* него само *arbores* (*actio de arboribus succisis*). На тај начин они су се нашли као између чекића и наковња: живот је захтевао нове еластичне правне установе које пружају могућност странкама да их у сваком конкретном случају прилагоде својим потребама и које се закључују без компликованих формалности, док Римљане везује старо, неразвијено, нееластично и пуно компликованих формализама *ius civile*.

Излаз из овакве ситуације Римљани су нашли у тумачењу *ius civile* које су узели из руку понтифика и поверили претору. Он је добио задатак да, не вређајући Закон од дванаест таблица, нађе решења за све проблеме који се пред њим појаве. Није тешко увидети колико је било потребно учинити интелектуалног напора, ко-

лико детаљног и прецизног познавања сваке правне установе, колико детаљних рашчлањавања сваког новог случаја који се појавио, да би се пронашли у њему елементи сличности и разлике са неким већ постојећим случајем, чија би се тужба, евентуално могла проширити и на овај нов случај. Требало је пронаћи нова, једноставна и еластична решења која захтевају нове потребе а да притом, бар формално, не буде повређен одговарајући пропис из *ius civile*. Узмимо за пример, *exceptio rei venditae et traditae* и *actio Publiciana in rem*; односно „преторску својину“, којом је била задовољена једна врло значајна потреба праксе у другој половини републике: прибављање својине на *res mancipi* традицијом; или установу интердикта која је постала, почев од Римљана, саставни део свих, и савремених, правних система а којом је решено питање заштите постојећих државинских односа и пребацивање обавезе доказивања на онога који сматра да има право да их поремети.

Велика преимућства при овом послу давала је чињеница да је он рађен углавном едиктом претора и курулског едила, чији је мандат (па према томе и важност правила формулисаног у њиховим едиктима) трајао само годину дана. То је давало могућност новоме претору и едилу да проучи искуство примене правила која су његови претходници поставили и да их, по потреби, нешто измењена, усавршена, унесе у свој едикт. Тако је свака установа била из године у годину усавршавана док није добила свој дефинитивни, често доцније непревазиђени облик.

Поверавајући право доношења правних норми односно њиховог врло слободног тумачења тако широком кругу магистрата и остављајући да се правне установе формирају кроз праксу, мењајући се из едикта у едикт, Римљани су несумњиво постигли да њихово право буде живо и еластично и да се скоро свакодневно прилагођава потребама живота који се врло брзо развијао. Али тиме су истовремено створили себи још једну тешкоћу која их је присиљавала да се још више баве правом. Она се састојала у томе што је постало врло тешко снаћи се у тако многобројним правним нормама, донетим у разним временима и од разних законодаваца. Та тешкоћа је била нарочито велика у периоду принципата па је и она допринела да правници у овом периоду имају тако велики углед и да баш у њему правна наука доживи свој процват.

Успешном решењу свих ових проблема у знатној мери помогло је што су неке од покорених држава имале већ врло развијено право и већ доста искустава у организацији и управљању државом, а неки од покорених народа су били културно на знатно вишем степену од Римљана. Рим је искористио сва њихова искуства и присвојио сва њихова културна и правна достигнућа. Познато је колико су велики утицај на целокупни живот Римљана имали Грци. Њихов утицај на правни живот Рима био је такође врло велики, и то не само посредно, на тај начин што се велики број правника школовао у Грчкој, него су *ius gentium* и преко њега *ius civile* и непосредно преузели низ установа грчкога права. Због свега тога

за римско право се може рећи да је, у извесном погледу и до извесне мере, синтеза целокупних достигнућа античког робовласничког света на пољу права, која су у условима огромне империје са развијеном трговином и саобраћајем и до врхунца развијеним робовласничким односима које је створио Рим, достигла највиши степен који се у робовласничком друштву може постићи.

Најзад чињеница да су многе правне установе биле у Риму обрађене тако савршено да су до данашњих дана остале у примени скоро непромењене, долази делом отуда што су се односи које оне регулишу развили у Риму до свог највишег степена и као такви се задржали у пракси све до данас. Такве правне установе добиле су у Риму свој дефинитивни облик који се не може променити, не могу бити савршеније, све док се односи које оне регулишу буду појављивали у пракси у облику у коме су се појављивали у Риму. Тако, на пример, све док буде размене робе за новац не може се у основи ништа изменити у појму купопродаје који су изградили Римљани и увек ће се постављати питање одговорности за евикцију, *laesio enormis*, и случајеве санкционисане са *actio redhibitoria* и *quantum minoris*. Исто тако, све док постоји приватна својина у њеном регулисању и заштити се не може отићи далеко од основа које су поставили Римљани. То је случај и са многим другим правним односима који су се у Риму били развили до свог највишег степена, до оног облика који је до данас остао у основи непромењен.

Решавајући вековима тако тешке правне проблеме и то под веома неповољним условима, посвећујући вековима највећи део времена и енергије правним проблемима, ценећи тај посао изнад сваког другог, учећи право од раног детињства у свим школама, Римљани су изградили свој правни геније који је, доживљујући своју кулминацију у периоду принципата, искористио привремено затишје у животу Римљана и зrelu друштвеноекономску робовласничку формацију да да и последњу глазуру своме делу — римском класичном праву. Одмах затим, са постепеном феудализацијом римског друштва, са упадима варвара, враћањем на натуралну привреду и установљењем самовоље императора, римски правни геније се угасио, да само још једном, и то врло кратко време, блесне у виду Јустинијанове кодификације која му је и сачувала славу све до данашњих дана.

Др. Драгомир Стојчевић

ПРОБЛЕМ ПРОДУКТИВНОСТИ РАДА НА ПОЉОПРИ- ВРЕДНИМ ДОБРИМА У ЈУГОСЛАВИЈИ

У периоду од завршетка Другог светског рата па све досад пољопривредна добра, заједно са разним врстама земљорадничких задруга, заузимала су значајно месту у плановима за унапређење наше пољопривреде. Увек се сматрало да она треба да буду не

само огледна добра, него се очекивало да ће, са својом знатном продукцијом, успешно моћи интервенисати и на тржишту пољопривредних и сточарских производа. С друге стране она су имала да покажу сва преимућства крупних социјалистичких газдинстава над ситним и расцепканим поседима индивидуалних земљорадника.

I. — Да ли су пољопривредна добра располагала довољно широком и солидном економском базом за извршење свих задатака који су стајали пред њима и да ли су она могла да остваре такве резултате у погледу обима пољопривредне и сточарске производње и у погледу продуктивности рада да би претстављала привлачан пример за индивидуалне сељаке и да би постала важан фактор у југословенској пољопривреди уопште?

У Југославији је у току 1955 било 848 пољопривредних добара и она су обухватала 574.000 хектара земље (1). Пољопривредна добра и површине које она обухватају распоређене су по народним републикама на следећи начин (2):

	ФНРЈ	Србија	Војводина	Хрватска	Словенија	Босна и Херцег. дзенија	Македонија	Црна Гора
број добара	848	439	214	129	140	55	79	6
површ. у хиљ. ха	574	292	215	104	70	74	34	1

Просечна величина појединих пољопривредних добара износила је 450 обрадиве или 377 хектара ораничне површине. Пољопривредна добра у Војводини стоје на првом месту у погледу просечне величине (908 ха обрадиве односно 832 ха ораничне површине), а за њима долазе добра у Хрватској, ужој Србији, Босни и Херцеговини, итд. (3).

На пољопривредним добрима било је 1955 31.535 коња, 71.718 говеда, 328.358 оваца и 376.508 свиња. Следећи подаци показују однос између броја појединих врста стоке и површина обрадиве земље којима су располагала пољопривредна добра у појединим нашим републикама. Тако је на сваких 100 хектара обрадиве земље долазило следећи број стоке (4):

Република	коњи	говеда	овце	свиње
ФНРЈ	7,6	17,4	80	91,8
Србија	7,7	13,6	38,4	97
Војводина	7,7	12,4	37,5	99
Хрватска	8,3	22,4	41,2	150
Словенија	10,0	51,4	1,5	34
Босна и Херцеговина	3,8	11,3	137,5	13,7
Македонија	6,6	9,4	609,0	12,7
Црна Гора	4,8	49,2	54,8	19,7

(1) Поред ових добара било је у то исто време још и 597 газдинстава пољопривредних установа и школа, разних научних института и појединих факултета, која су обухватала око 122.000 ха. У току даљих излагања нећемо се задржавати на овим газдинствима, пошто она раде под сасвим специфичним околностима.

(2) Статистички годишњак ФНРЈ 1956, с. 99.

(3) Извештај Анкетне комисије Савезне народне скупштине о стању и проблемима пољопривредних добара и мелiorација, Београд, 1955, с. 4.

(4) Исто, с. 4, 5.

Из горње табеле видимо да Словенија има највећи број коња и говеда а Македонија највећи број оваца у односу на сваких 100 ха површине. Међутим, ако бисмо посматрали сва пољопривредна добра у целини и упоређивали број стоке и површине обрадиве земље којима су она располагала са другим земљама, видели бисмо да се у овом погледу наша пољопривредна добра налазе знатно испод европског просека.

Пољопривредна добра имала су 1955 укупно 3.366 трактора, од чега је у Србији било 2.064 (а од тога само у Војводини 1.479), у Хрватској 515, у Словенији 282, у Босни и Херцеговини 119, у Македонији 362 и у Црној Гори 14 (5). Овај број трактора недовољан је ако се, на пример, упореди са бројем трактора на сваких 1.000 ха обрадивих површина у другим европским земљама. Тако док је на 1.000 ха обрадивих површина пољопривредних добара у Југославији долазило 1955 нешто испод 6 трактора, дотле је у току 1952 и 1953 овај број износио у Великој Британији 27, у Шведској 21, у Западној Немачкој 25, у Данској 16, у Норвешкој 19, у Швајцарској 20, у Аустрији 13, у Француској и Источној Немачкој 7, итд. (6). Притом треба имати у виду да се наведени број трактора у овим земљама односи на сваких 1.000 ха укупних површина, а не само на површине најбоље опремљених поседа.

Занимљиво би било посматрати учешће пољопривредних добара у погледу површина земље, појединих врста стоке и националног дохотка у односу на целу државу. На пример у току 1955 пољопривредна добра држала су у својим рукама 3,9% од укупних односно 4,7% ораничних површина, 2,6% од укупног броја коња, 1,4% од укупног броја говеда, 2,2% оваца, 8% свиња и остваривала су 3,2 од укупног националног дохотка. У Војводини су ови проценти знатно већи. Пољопривредна добра у овој покрајини држе 11,7% од укупних ораничних површина, 5,5% од укупног броја коња, 10,9% говеда, 11,1% оваца и 14,6% од укупног броја свиња (7).

II. — Какве резултате су досад постигла пољопривредна добра у погледу висине приноса по хектару и у погледу продуктивности стоке? Ниже наведена табела пружа нам могућност упоређивања приноса по хектару неких најважнијих култура остварених на пољопривредним добрима у појединим народним републикама у 1954 са просечним приносима оствареним у тим истим републикама.

	(У метарским центима по хектару)				
	пшени- ца	кукуруз	шећ. репа	коноп- ља	сунцо- крег
ФНРЈ општи просек	7,5	12,2	159	47	10,0
Србија — пољопр. добра	9,3	19,3	165	53,3	10,4
республич. просек	7,7	13,1	167,7	38,7	10,4
Војводина — пољопр. добра	9,1	20,5	143	53,2	10
Просек Војводине	8,5	19,9	173	56,6	11,3

(5) Исто, с. 4; по другим подацима пољопривредна добра располагала су на дан 31 децембра 1955 укупно са 3.703 трактора (Индекс Савезног завода за статистику, бр. 10/1956, с. 46).

(6) Les problèmes de l'agriculture européenne, Genève, 1954, p. 24 (Publication des Nations Unies).

(7) Извештај Анкетне комисије Сав. нар. скупштине, с. 9.

Хрватска — пољопр. добра	12,6	23,2	215	76,3	13,2
републ. просек	7,6	13,6	135	50,5	9,4
Бос. и Херц. — пољопр. добра	6,0	11,8	69,2	87,0	7,9
републ. просек	5,1	7,3	98,9	26,9	8,5
Словенија — пољопр. добра	15,7	20,0	320,0	—	13,0
републ. просек	11,3	13,7	168,0	24,4	8,0
Македонија — пољопр. добра	8,1	8,6	41,1	—	5,8
републ. просек	7,6	8,2	40,5	10,2	5,8

Из наведених података видимо да су у 1954 пољопривредна добра у свим републикама код пшенице и кукуруза обично остваривала знатно веће приносе него што је просечан принос за дотичну републику или за целу државу. И код шећерне рене и конопље, као и код сунцокрета пољопривредна добра су углавном остваривала веће приносе од просечних, али има доста случајева где су ови приноси били нижи од просечних приноса у дотичној републици или покрајини (на пример, приноси шећерне рене у Србији, Војводини и Босни и Херцеговини, конопље у Војводини, сунцокрета у Војводини и Босни и Херцеговини, итд.).

Наводимо такође податке о просечним годишњим количинама млека по једној крави и о просечним количинама вуне по овци на пољопривредним добрима упоређене са просечним количинама оствариваним у појединим републикама у току 1954 (8).

	млечност по крави (литара)	количина вуне по овци (кг)
ФНРЈ — општи просек	1.038	1,40
Србија — пољопр. добра	1.738	2,32
републички просек	—	—
Војводина — пољопр. добра	1.786	2,79
просек Војводине	—	—
Хрватска — пољоприв. добра	2.605	2,2
републички просек	—	1,32
Босна и Херц. — пољ. добра	1.296	1,47
републички просек	600	1,1
Словенија — пољопр. добра	2.500	—
републички просек	1.500	—
Македонија — пољопр. добра	1.637	1,42
републички просек	—	—

Из ових, иако непотпуних података, видимо да су пољопривредна добра у току 1954 постигла нешто већу продуктивност стоке него што је то општи просек у појединим републикама.

Било би интересантно видети какве приносе су остваривала пољопривредна добра у односу на посебно исказане висине приноса код задружних и индивидуалних газдинстава. У недостатку статистичких података који би одвојено исказивали приносе по појединим секторима својине за последњих неколико година, ослонићемо

(8) Исто, с. 12.

се на изворе из нешто ранијег периода. Тако нам следећа табела показује приносе по хектару за пшеницу, кукуруз и јечам, дакле за три најважније културе, за период од 1949 до 1952. и то одвојено за ондашњи државни, задружни и приватни сектор (9).

(У метарским центама по хектару)

	пшеница				јечам				кукуруз			
укупан принос	1949	1950	1951	1952	1949	1950	1951	1952	1949	1950	1951	1952
	14,1	10,3	12,9	9,1	12,2	8,2	10,9	8,1	16,6	9,3	17,1	6,4
државни сектор	15,8	14,0	16,3	10,2	15,7	12,4	15,8	10,4	19,8	13,7	21,8	9,9
задружни	14,5	10,6	13,5	8,5	13,2	8,8	11,6	8,0	18,8	10,4	18,4	7,4
приватни	14,0	10,0	12,6	9,3	11,8	7,4	9,6	7,9	16,3	9,0	16,6	6,1

Предњи подаци нам показују да су приноси по хектару наведених култура на државним пољопривредним добрима били у свима овим годинама већи, а понекад чак и знатно већи од приноса на приватним и задружним газдинствима.

Мало пре смо навели податке о приносима на пољопривредним добрима у 1954. У току 1955 пољопривредна добра су остварила веће приносе по хектару него у претходној години. То нам најбоље показује следећа табела која даје преглед приноса најважнијих култура на пољопривредним добрима у Србији, Хрватској и Словенији и која нам омогућава да ове приносе упоредимо са просечним приносима оствареним у оквиру сваке републике (10).

Просечни принос на пољопривредним добрима у 1955.

(У метарским центама по хектару)

	Србија		Хрватска		Словенија	
	принос на до- брима	укупан прос. принос	принос на до- брима	укупан прос. принос	принос на до- брима	укупан прос. принос
пшеница	16,8	13,1	25,1	14,3	18,0	13,2(а)
раж			16,8	12,2		
јечам	19,4	14,1	22,9	12,4	19,0	12,9
овас	15,4	8,6	19,0	11,0		
кукуруз домаћи	18,5	15,6	25,2	19,7		
кукуруз хетерозис			33,1	—		
конопља			65	60		
кромпир	81	64			123	122
плећерна репа	162	204	247,8	190		

Напомена: (а) пшеница и раж заједно.

Међутим треба напоменути да су извесна пољопривредна добра успела да остваре и много веће приносе од оних који су горе

(9) Статистички билтен, бр. 6/1951 и бр. 11/1952; Индекс, месечни преглед привредне статистике ФНРЈ, бр. 2 и 7/1952 и бр. 3/1953.

(10) Табела састављена према подацима Савеза пољопривредно-шумарских комора ФНРЈ и Удружења пољопривредних производних предузећа НР Србије; Статистички годишњак ФНРЈ 1956; с. 418—422.

наведени. На пример поједина пољопривредна добра у Хрватској постигла су у 1955 следеће приносе пшенице, јечма и кукуруза (11) :

ПШЕНИЦА

пољопривредно добро	на површини од	принос
Рудине	239 ха	34,5 мц
Сенковац	86 "	34 "
Црвена Њива	51 "	33,9 "
Ердут	107 "	31,4 "
Јасеновац (Беље)	58 "	31,3 "

ЈЕЧАМ

Ердут	136 "	33,2 "
Осијек I	207 "	31,4 "
Јасеновац (Беље)	94 "	29,4 "

Нарочито је интересно навести приносе које су остварила поједина добра код кукуруза. То видимо из следећих података:

КУКУРУЗ ХЕТЕРОЗИС

пољопривредно добро	на површини од	принос
Ждралови	18 ха	76 мц
Кутјево	10 "	60,2 "
Тополовац	7,7 "	54,4 "
Сенковац	105 "	47 "
Јасеновац	100 "	44,5 "

КУКУРУЗ ДОМАЋИ

Пјесковци	80 "	45,5 "
Зелено Поље	79 "	35,9 "
Соколовац	105 "	35,5 "
Каранац	173,5 "	34,1 "

Овде смо навели само један део добара која су остварила далеко веће приносе од просечних приноса који су били постигнути на пољопривредним добрима у Хрватској. Слична ситуација била је и код осталих култура, на пример код ражи, шећерне репе итд.

Тако исто је и у Србији извршен број пољопривредних добара успео (у току 1956) да оствари приносе који су били знатно већи од просечних приноса остварених у овој републици. На пример, 31 пољопривредно добро у ужој Србији остварило је следеће максималне приносе по хектару: пшенице 20,7, јечма 28, овса 25, кукуруза 53, шећерне репе 229, кромпира 100 метарских центи, итд. (12).

Међутим, ако би нам просечни приноси појединих култура постигнути на нашим пољопривредним добрима могли, посматрано у целини, унеколико изгледати задовољавајући када их упоређујемо са приносима постигнутим на имањима земљорадничких задруга или инокосних власника, — онда то никако не би могао бити случај ако бисмо ове приносе упоредили са просечним приносима постигнутим у другим земљама. Као базу за ова упоређења нећемо узети приносе из 1954, пошто је ова година била у климатском погледу непогодна, него ћемо узети период од 1949 до 1952. Ако, на пример, упоредимо приносе пшенице и јечма који су били остваривани на пољопривредним добрима у наведеним годинама и који су већ исказани у табели на страни 185 и исте упоредимо са општим просечним приносима који су остваривани у појединим земљама у периоду од 1934 до 1938 и од 1950 до 1952, што се види из ниже наведених по-

(11) Подаци Савеза пољопривредно-шумарских комора ФНРЈ.

(12) Билтен Удружења пољопривредних производних предузећа НР Србије, бр. 1/1956, с. 15.

датака, онда тек можемо у пуном обиму да сагледамо колико су ниски приноси на нашим пољопривредним добрима, и то на добрима која су, према приликама код нас, сразмерно технички најбоље опремљена, са најбољим кадровима, итд. (13).

Просечни принос пшенице и јечма и просечна млечност крава у појединим европским земљама у периоду од 1934 до 1938 и од 1950 до 1952

	принос пшенице (у мет. центама по хектару)		принос јечма (у мет. центама по хектару)		млека по крави годишње (у хиља- дама литара)	
	1934-1938	1950-52	1934-38	1950-52	1934-38	1950-52
Холандија	30	36	28	33	3,5	3,8
Белгија	27	33	26	32	3,2	3,6
Велика Британија	23	27	21	25	2,5	2,8
Западна Немачка	22	27	21	26	2,5	2,7
Источна Немачка	22	22- (а)	21	18- (а)	2,5	2,3
Швајцарска	24	27	19	25	2,8	3,0
Ирска	23	24	25	25	1,8	2,0
Шведска	24	20	21	23	2,4	2,9
Норвешка	20	19	20	21	1,7	2,2
Чехословачка	17	19- (б)	17	16- (б)	1,9	1,5

Напомена: (а) 1948-1950; (б) 1948-1951.

Из ове табеле видимо да већина европских земаља остварује много веће приносе пшенице и јечма по хектару него наша пољопривредна добра. Па чак и земље које имају несравњиво лошије природне услове за производњу житарица, например, Шведска, Норвешка, Западна Немачка, Ирска, Швајцарска, итд., остварују далеко веће приносе по хектару него што смо ми успевали да остваримо на нашим пољопривредним добрима.

У горњој табели приказана је такође и просечна млечност крава у појединим европским земљама. Ако упоредимо податке о просечној млечности крава на пољопривредним добрима изнете у табели на стр. 184 са овим подацима, онда можемо да видимо да смо и у овом погледу у великој мери заостали. Једино се пољопривредна добра у Хрватској и Словенији са 2.605 и 2.250 литара годишње по крави донекле приближавају европском просеку из периода од 1950 до 1952.

Као што се из свега може видети, приноси које су досад остваривала пољопривредна добра били су недовољни и ниски. Продуктивност рада на њима била је углавном слаба. Приноси које су остваривала пољопривредна добра били су незадовољавајући чак и онда када се имају у виду посебне околности под којима ова добра раде, например, нужност да она производе разне врсте семенске робе, да одгајају посебне врсте приплодне стоке, да врше поједине опите у вези са применом нових метода рада и у вези са прилагођавањем појединих култура посебним климатским и осталим условима, што све чини неопходним да се на пословање ових газдинстава не може гледати само са уског становишта рентабилитета. Продуктивност рада на пољопривредним добрима показала би се свакако још и нижом када бисмо имали статистичких података на основу којих бисмо могли да упоредимо цену коштања појединих:

(13) Les problèmes de l'agriculture européenne, p. 9.

производа на овим добрима са ценом коштања и рентабилитетом производње уопште на приватним и задружним газдинствима.

Посматрајући у целини досадашњи рад пољопривредних добара може се уочити да она великим делом још нису успела да одговоре оним задацима који су им били постављени после Другог светског рата. У њих су улагана знатна финансиска и материјална средства, она су била сразмерно боље опремљена пољопривредним машинама и инвентаром и имала су више услова за успешан рад него задружна и приватна газдинства. Па ипак, при свем том, она углавном још нису успела да постану угледна газдинства и да успешно интервенишу на нашем тржишту пољопривредних производа. Напротив, она су често радила са губицима а продајне цене њихових производа биле су понекад једнаке или и више од цена пољопривредних производа индивидуалних сељака или задруга.

III. — Да би пољопривредна добра могла повећати продуктивност рада и да би могла одговорити својим многоструким задацима, неопходно је потребно решити неке основне проблеме који засад коче њихов рад и онемогућавају њихов напредак. Разуме се да постоји читав низ тешкоћа и нерешених питања која на овај или на онај начин ометају повећање продуктивности рада на пољопривредним добрима. Међутим, ми сматрамо да је потребно задржати се нарочито на неким од њих, и то с обзиром на њихову важност, као и с обзиром на чињеницу да од успешног решавања истих зависи решавање и осталих питања.

На првом месту велики број пољопривредних добара није ни приближно изграђен онако како би то било неопходно за савремену рационалну и високо продуктивну пољопривредну производњу. У овом погледу стоје углавном добро само пољопривредна добра основана пре Другог светског рата. Тако на овим добрима вредност основних средстава за производњу износи преко 300.000 дин. по једном хектару, док просечна вредност основних средстава по хектару на осталим пољопривредним добрима износи у Хрватској 180.000, а у Србији тек 90.896 дин. Ситуација у овом погледу још је тежа на пољопривредним добрима основаним после маја 1953, где ова вредност достиже свега око 70.000 дин. по хектару. У ужој Србији међутим вредност основних средстава на тзв. новим пољопривредним добрима износи свега 47.000, а на неким од њих чак само 13.000 дин. по хектару.

Пољопривредна добра основана пре 1941 имају повољније услове рада пошто располажу најважнијим економским и осталим зградама и разним уређајима, имају углавном заокружене и груписане поседе на којима су спроведени потребни мелиорациони радови и изграђена мрежа путева и прилаза. Ова добра су у малој мери оптерећена анuitетима, а у неким случајевима код њих је повезана производња са прерадом основних аграрних сировина и пољопривредних производа (на пример располажу кланицама, млекарама, ку-

дељарама, постројењима за производњу шпиритуса, шећеранама, итд.) (14).

Нажалост, ово није случај са највећим бројем пољопривредних добара у Југославији. На пример, у ужој Србији и на Косову и Метохији било је у 1955 252 добра. Од тога су само 33 добра спадала у тзв. стара добра, а сва остала, или 88% од укупног броја добара, основана су после 1953. Скоро сва ова добра формирана су на земљи бивших сељачких радних задруга. Она врло често немају никаквих грађевинских објеката и уопште су врло лоше технички опремљена. Иако су она по правилу добила економска дворишта бивших сељачких радних задруга са одговарајућим привредним зградама, ипак се те зграде због неподесне локације највећим делом не могу успешно и рационално користити (15). Због свега тога ће бити потребно да се уложи велики напори и знатна финансиска средства да би се ова добра, основана после 1953, могла у довољној мери изградити и оспособити за ефикасну и рентабилну производњу.

Један од даљих проблема пољопривредних добара који омета подизање продуктивности рада јесте и проблем механизације. У првом делу овог написа већ смо навели податке о броју трактора којим су располагала пољопривредна добра у току 1955. Ако имамо у виду укупне површине обрадиве земље пољопривредних добара, онда овај број трактора не би био тако мали. По њему бисмо ми онда, барем што се тиче пољопривредних добара, спадали у земље које нису на последњим местима у погледу механизације пољопривреде. Али, као што је познато, није једино број трактора одлучујући чинилац за процењивање степена механизације пољопривреде у једној земљи. Наш тракторски парк на пољопривредним добрима је у великој мери дотрајао. Пољопривредна добра Србије, на пример, имала су почетком 1955 у раду 2.064 трактора. Само 49,4% ових трактора било је старо испод 5 година, док је 34,1% било старо од 5 до 10 година, а 16,5% чак и преко 10 година (16). Слична ситуација била је и у осталим народним републикама.

Међутим, није само дотрајалост трактора била једна од слабих страна машинског парка наших пољопривредних добара. Постојећи трактори припадају великом броју типова и марака, што у знатној мери отежава њихово одржавање, набавку резервних делова, итд. Према подацима Савезног завода за статистику на дан 31 децембра 1955 било је на пољопривредним добрима 10 разних типова трактора, при чему није узет у обзир већи број марака заступљених са мањим бројем трактора (17). Поред тога, на пољопривредним добрима се у великој мери осећа недостатак одговарајућих прикључних машина и справа, због чега се с једне стране постојећи трактори не користе у довољној мери, а с друге стране баш због недостатка тих машина

(14) Извештај Анкетне комисије, с. 3 и 13; Билтен Удружења пољопривредних производних предузећа НР Србије, бр. 1/1956, с. 3.

(15) Билтен Удружења пољопривредних производних предузећа НР Србије, с. 1—3.

(16) Извештај Анкетне комисије, с. 15.

(17) Индекс Савезног завода за статистику, бр. 10/1956, с. 46.

обављају се ручним радом и такви послови који би се могли обављати пољопривредним машинама. Разуме се да све ово снижава продуктивност рада на пољопривредним добрима.

Интересантно је у вези са овим навести неке податке о стању машинског парка на пољопривредним добрима до којих је дошла једна анкетна комисија Савезне народне скупштине. Из извештаја ове комисије види се да је, на пример, Фабрика мотора у Раковици последњих година продала у Србији 1.600 трактора типа „Ансалдо“, рађених према италијанској лиценци, а да притом није обезбедила производњу резервних делова. Зато данас око 50% тих трактора није у употреби, пошто је због недостатка таквих делова немогућно на њима извршити потребне оправке. У вези са овим додаје се да се стари трактори које смо својевремено добили преко УНРРА-е данас боље користе од нових, и то због тога што поједине велике ремонтне радионице (у Вршцу, Бечеју, итд.) производе за ове старе тракторе резервне делове, док наша домаћа индустрија то није учинила за своју сопствену производњу трактора (18).

Све ово показује да ће убудуће бити неопходно да се наша индустрија пољопривредних машина оријентише на производњу малог броја типова трактора и различитих прикључних машина и да за њих обезбеди и производњу резервних делова, тако да се не би догађало као досад да је сваки трактор, који је био у квару, морао дуго да чека на набавку ових делова.

Досадашњи систем награђивања на нашим пољопривредним добрима није могао да у довољној мери заинтересује раднике за подизање продуктивности рада. Разумљиво је што плаћање по јединици утрошеног радног времена, које је раније било примењивано, није могло да стимулира пољопривредне раднике за веће залагање и за већи успех у њиховом раду. Ни плаћање на основу квантитативних норми на бази акорда такође није могло показати неке ефикасније резултате, и то зато што се, с обзиром на природу пољопривредне производње, квалитет па према томе и успех у раду не виде одмах чим је посао урађен, него тек знатно касније. Због тога се недавно приступило награђивању радника према јединици произведене робе. Притом се за сваку културу на основу раније прорачунатих трошкова за њену производњу у почетку нове економске године склапа посебан уговор са појединим групама радника. У њему се прецизирају права и дужности како појединих група радника тако и управе добра. Свака група се обавезује да на одређеним парцелама и уз употребу средстава за производњу које добија од управе добра, произведе одређене количине производа. Управа добра јој за то плаћа одређену суму новца. Уколико група већим залагањем и трудом успе да произведе више, онда и сума новца коју она добија за укупну производњу расте не само пропорционално него и прогресивно. Сличан систем организације рада и награђивања треба да се примењује и у сточарској производњи.

(18) Извештај Анкетне комисије, с. 15.

Као што се види, циљ овог система награђивања на пољопривредним добрима састоји се пре свега у томе да се усклади лични интерес појединаца са интересима пољопривредног добра и у крајњој линији целе заједнице. Групе радника које су склопиле са управом добра уговор за гајење одређене културе или за чување одређене врсте стоке имаће интереса да остваре што веће резултате, и то уз што мање материјалне трошкове. Уколико у томе постигну више успеха, утолико ће и њихове зараде бити веће. Пољопривредно добро с друге стране има интереса да плати веће зараде радницима зато што ће то повећање зарада бити резултат веће продуктивности рада и веће производње која се остварује на тим добрима.

Нови систем награђивања на пољопривредним добрима, иако се примењује тек отскора, показао је позитивне резултате. Навешћемо само неке примере у овом погледу. Пољопривредно добро „Мачва“ остварило је у 1956, када је почело примењивати овај систем награђивања, знатно веће приносе по хектару и већу млечност стоке него у претходној години. То видимо из следеће табеле:

	(У метарским центама по хектару)		
	принос у 1955 г.	принос у 1956 г.	просечан принос у целом срезу у 1956
пшеница	18,5	22	8,9
јечам	21	22	9,1
овас	2,5	24,7	10,1
кукуруз	21	30	—
млечност по крави годишње	1.700 литара	3.000 литара	

Овом повећању приноса допринело је и смањивање броја култура које су гајене на овом добру, и то од 15 у 1955 на свега 7 у 1956. Треба додати и то да су ови приноси остварени уз истовремено смањивање броја сталних и сезонских радника.

И на пољопривредном добру „Добричево“ повећала се, благодарећи новом систему награђивања, просечна млечност крава за 121 литар, а просечне месечне зараде радника у говедарству порасле су од 7.901 у 1955 на 9.135 дин. у 1956. На добру „Вршачки Рит“ после примене овог система знатно се повећао просечни дневни прираст код товљених говеда, смањило се број радника, а њихове зараде су се повећале за око 50% у односу на ранији период у коме се плаћање радника вршило на основу радног времена и количине обављеног посла (19).

Нажалост, овај систем из многих разлога није све до данас могао бити примењен на једном великом броју пољопривредних добара. С друге стране и тамо где се он већ примењује запажене су неке негативне тенденције које умањују његову ефикасност. Уочено је, на пример, да нека добра намерно планирају ниске почетне приносе појединих култура да би тако створила прикривене резерве и да би, знатно премашујући тако планиране приносе, својим радницима и службеницима обезбедила што веће зараде.

(19) Подаци Удружења пољопривредних производних предузећа НР Србије.

Да би се обезбедили сви потребни услови за повећање продуктивности рада на пољопривредним добрима биће неопходно потребно не само да се спроведе у живот такав систем награђивања који ће омогућити плаћање пољопривредних радника по крајњим резултатима и ефекту рада, него ће бити нужно да се убудуће што више избегну разна ограничења у погледу висине платних фондова у привредним организацијама уопште па и на појединим добрима. Уколико би се и даље остало при таквим ограничењима, онда би то у крајњој линији дестимулативно деловало на пољопривредне раднике. У вези са овим биће такође потребно обезбедити и више тарифне ставове за поједине врсте послова и самим тим и веће зараде за пољопривредне раднике, и то зато што су те зараде по правилу досад биле веома ниске. На пример у 1955 просечне месечне зараде пољопривредних радника износиле су у динарима:

	у Србији	у Хрватској	у Македонији
у биљној производњи	6.155	7.140	4.022
у сточарству	7.726	7.322	6.152 (20)

И ова чињеница је, уз остале, изазивала велику флукуацију радне снаге на пољопривредним добрима, чиме је у знатној мери отежавано формирање једног језгра стално запослених радника који ће добро познавати природу посла, климатске услове краја у коме се налази дотично добро, педолошке и остале особине тла, итд., што је све значајно и важно за пољопривредну производњу.

И најзад у вези са системом награђивања на пољопривредним добрима увек се мора водити рачуна о специфичним условима под којима се овде ради. Пољопривредна добра су махом удаљена од свих већих градских, па чак и сеоских насеља. Врло често она немају погодних саобраћајних веза, далеко су од здравствених центара, школа и сличних установа, што све чини на њима живот тегобнијим и мучнијим него у другим привредним гранама. Поред тога она, с обзиром на природу свога посла, морају знатним делом да се оријентишу на сезонску радну снагу, а то ствара посебне тешкоће у вези са менталитетом и схватањима радних колектива на овим добрима и умањује ефикасност органа радничког самоуправљања. Због свега тога се мора утолико већа пажња поклонити проналажењу што погоднијих и еластичнијих принципа награђивања који ће допринети повећању продуктивности рада.

Као што је познато, наша пољопривредна добра нису досад у довољној мери користила вештачка ђубрива. Међутим, шира и правилнија употреба истих такође би могла знатно допринети повећању приноса код појединих култура. У овом погледу је веома поучан пример пољопривредног добра „Верушић“ (срез Суботица) које је, употребљавајући из годину у годину све веће количине вештачког ђубрива, паралелно повећавало и приносе појединих култура. То најбоље видимо из следећих података о употребљеним количинама вештачких ђубрива и оствареним приносима на поменутом добру, као и о броју хектара на којима је вршено ово упоређивање.

	на хектара	употребљено вештачких ђубрива у кг. по хектару			принос по хектару у метарским центима		
		1954	1955	1956	1954	1955	1956
пшеница	204	83,5	213	713	12,7	28,4	31,3
озими јечам	233	83,5	214	713	17,2	35,2	26,7
кукуруз	437	83,5	214	713	19,1	26,5	44,5

Из ових података видимо да је код свих наведених култура, изузев код јечма у 1956, забележен константан и равномеран пораст приноса који углавном стоји у сразмери са повећаном употребом вештачког ђубрива по сваком хектару.

Сличне успехе у овом погледу постигла су још и нека друга пољопривредна добра. На пример, добра „Годомин, „13 мај” и „Панчевачки Рит” после повећане употребе вештачких ђубрива подигла су принос по хектару чак и за 20 до 40% у односу на раније стање (21).

Посебну пажњу требало би обратити спровођењу арондације поседа пољопривредних добара. Потпуно је очигледно да се не може у знатнијој мери повећати продуктивност рада на овим добрима све дотле док многа од њих имају неуређене земљишне поседе са великим бројем парцела разбацаним на мањем или већем пространству. Ово је нарочито случај са добрима формираним после доношења Закона о пољопривредном земљишном фонду од маја 1953, а слична ситуација је и на једном делу раније основаних добара. Преимућства груписаних поседа су добро позната па стога није потребно да се посебно излажу, али свакако треба нагласити да се без решења овог питања неће моћи постићи озбиљнији успеси у подизању продуктивности рада и у рационалној организацији производње. Не буду ли предузете потребне мере помоћу којих ће се извршити груписање и боље уређење и мелиорисање поседа пољопривредних добара, и то пре свега оних која су основана после 1953, и која су добила често огроман број по правилу ситних и у великој мери растурих парцела које су раније припадале индивидуалним сељацима, — онда ће се догодити да ће имања оваквих добара служити, како је недавно рекао Владимир Бакарић, за ругло и потсмех сељацима (22), пошто су многа од њих или сасвим запуштена или лоше и немарно обрађена. Зар се, на пример могу очекивати неки значајнији резултати у подизању продуктивности рада и повећању пољопривредне производње када се зна да 242 пољопривредна добра у ужој Србији поседују данас нешто преко 90.000 ха земље која је разбацана у 16.815 парцела, а од њих само 131 добро величине од 100 до 300 ха има 8.319 парцела, при чему је земља појединих од њих разбацана и у више катастарских општина (23).

IV. — Разматрајући проблем продуктивности рада на пољопривредним добрима, додирнули смо и анализирали само неке најосновније елементе који су од значаја за решење овог питања. Сигурно

(20) Извештај Анкетне комисије, с. 21.

(21) Билтен Удружења пољ. произ. предузећа НРС, бр. 1/1956, с. 13.

(22) Владимир Бакарић у говору у Савезној народној скупштини (Основни Друштвеног плана за 1957, Београд, 1956, с. 100).

(23) Билтен Удружења пољопривредних производних предузећа, број 1/1956, с. 1 и 2.

је да овим нису исцрпљене све могућности и све мере које би посредно или непосредно могле допринети решавању овог сложеног и важног питања.

У данашњим нашим условима, када је неопходно потребно унапредити нашу пољопривредну производњу уопште и када су са досадашњим развојем индустрије и осталих грана привреде створени потребни услови за примену савремених агротехничких метода рада, за употребу пољопривредних машина и осталих модерних средстава за рад, пољопривредна добра треба да буду један од основних чинилаца у напретку наше данашње пољопривреде. Иако се већ и сада на пољопривредним добрима води упорна борба за подизање продуктивности рада и повећање приноса, иако су, на пример, као што смо видели раније, ти приноси по правилу већи од приноса на имањима приватних власника и земљорадничких задруга, — све то још увек није довољно. На саветовању посвећеном раду социјалистичких пољопривредних газдинстава Војводине, одржаном половином јануара 1957, истицано је да је у току 1956 на неким пољопривредним добрима постигнут принос пшенице од преко 20 и принос кукуруза од преко 30 метарских центи по хектару, као и да је намужено преко 2.000 литара млека по крави годишње. То је заиста успех према нашим досадашњим веома ниским, „срамотно ниским” приносима, како каже Бакарић у малочас наведеном говору, али то је још увек врло мало према општим просечним приносима који су већ раније били постигнути у другим земљама. Ово нам показује следећа табела о просечним приносима неких најважнијих култура у појединим европским земљама у 1953 (24).

	(у метарским центама по хектару)		
	пшеница	раж	јечам
Швајцарска	25,5	24,7	25,2
Аустрија	23,0	19,1	21,5
Шведска	25,7	22,6	24,9
Велика Британија	30,2	23,9	28,4
Зап. Немачка	27,5	23,5	26,3
Холандија	38,3	25,2	27,1

Слична ситуација је и у погледу кукуруза, кромпира, шећерне репе, итд.

Због свега тога се у будућем раду морамо борити за то да сва наша пољопривредна добра остварују веће приносе него што су чак и они који се данас сматрају довољно великим. Пољопривредна добра имају услове и данас, а убудуће ће их имати све више, да се боре за остваривање и тако високих приноса у ратарству и сточарству о којима се код нас досад није ни мислило. Ако, на пример, за неколико година (две, три или четири године), како тврди Владимир Бакарић (25), можемо очекивати кампању за опште повећање приноса пшенице на преко 40 метарских центи по хектару, а кукуруза на 50 до 60 центи, и ако то не сматрамо нимало нереалним, онда утолико пре треба да верујемо да ће пољопривредна добра моћи пре свих осталих газдинстава код нас да се успешно боре за остварење оваквих резултата у вези са подизањем продуктивности рада.

Др. Велимир Васић

(24) Статистички годишњак ФНРЈ 1956, с. 491, 492.

(25) Владимир Бакарић у наведеном говору, с. 101.

ОДГОВОРНОСТ ЗА ШТЕТУ ОД УКРАДЕНОГ АУТОМОБИЛА

1. — Власник аутомобила одговара за сваку штету која настане од аутомобила; на њему лежи обавеза да накнади штету без обзира на то да ли је крив или није што се штета догодила.

Међутим, има ситуација које дају повода за разматрање питања да ли од овог правила о објективној одговорности власника аутомобила треба правити изузетке. Таква ситуација настаје у случају кад је аутомобилиста лишен државине кола на противправан начин.

Питање одговорности за штету коју проузрокује украдени аутомобил спада у ред оних о којима је доста расправљано у правној науци и које је у пракси добијало различита решења. Извесни аутори признавали су оштећеном право да тражи од власника накнаду за штету која је проузрокована украденим аутомобилом, док су му други ускраћивали ово право. Оба ова схватања нашла су свој израз у теорији и у пракси појединих земаља.

2. — У француској правној науци мишљења о овом питању су подељена. Размимоилажења долазе због тога што се аутори не слажу у погледу значења које треба дати речи „чување“, која је употребљена у Француском грађанском законнику. Чл. 1384, ст. 1, C. civ. каже: „Одговара се не само за штету која се проузрокује сопственом радњом, него и за штету коју проузрокују лица за која се сноси одговорност и ствари које се имају на чувању“. Приликом примене овог законског текста постављало се питање: шта значи „имати ствар на чувању“?

Дајући одговор на ово питање, француски правни теоретичари су се поделили у две групе. — Тако, тражећи смисао речи „чување“, проф. Мазо (1) и Жосран (2) дају нарочити значај разликовању правног и материјалног чувања ствари. Притом, они сматрају да је правно чување одлучујуће при одређивању лица које одговара за штету од ствари. Зато, полазећи од тога да самим фактом противправног одузимања ствари лице које га је извршило није постало и њен правни чувар, ови аутори сматрају да за штету коју проузрокује украдени аутомобил одговара његов власник. Он се може ослободити одговорности само ако докаже да није учинио ништа чиме би некоме пружио могућност или му олакшао да крађу изврши. — Међутим, друга група правних теоретичара (Планиол (3), Рипер, Капитан, Саватје) не полази од разликовања правног и материјалног чувања као од одлучујућег за одређивање од-

(1) Henri Mazeaud: La faute dans la garde, Revue trimestrielle de Droit civil, 1925, p. 793.

(2) Louis Josserand: Le gardien de l'automobile, le voleur et la victime d'un accident, Dalloz Hebdomadaire, 1936, p. 37.

(3) Planiol — Ripert: Traité pratique de Droit civil, 1952, VI, p. 862.

говорног лица. Ови аутори сматрају да је чувар оно лице које је у ситуацији да чува и контролише ствар и да тако спречи настапање штете. А како власник украденог аутомобила очигледно није у таквој ситуацији, он и не одговара за штету коју ауто проузрокује. Управо на овим позицијама стоји данас француска правна наука.

Став француских судова о овом питању се исто тако мењао. Тако, једно време, француски Касациони суд је сматрао да је власник украденог аутомобила одговоран за штету коју ауто проузрокује. Јер, крађа није виша сила, па је власник могао већом предострожношћу да спречи настајање штете. Ову праксу суд је напустио 1941, када је први пут ослободио власника украденог аутомобила одговорности, зато што нема кола под својом контролом (*Chambres Réunies 2 décembre 1941, Gazette du Palais, 1941-2-467*).

Француска правна теорија и пракса, дакле, су на нарочити начин изградиле правило о одговорности за штету од украденог аутомобила. Оне су пошле од тумачења речи „чување“, која је употребљена у поменутом законском тексту (чл. 1384 C. civ.). На тај начин је у француском праву настало и данас се примењује правило према коме власник не одговара за штету од украденог аутомобила.

3. — Међутим, ово правило је нашло израза и у законодавству још неких европских земаља, иако по њиховом праву чување ствари није полазна тачка за одређивање лица које треба да одговара за штету од аутомобила.

Например, у немачкој правној литератури (4) је доста и темељно проучаван појам опасне ствари. Јер, тамо се сматра да је природа саме ствари, аутомобила, полазна тачка при одређивању одговорног лица и узрок због кога се оно ставља у тежи положај од онога који би имало у редовним случајевима. И зато онај који има или употребљава такве ствари (а аутомобил је свакако једна од њих), одговара за штету коју оне проузрокују. А како је власник украденог аутомобила лишен државине кола и могућности њихове употребе, он не може одговорати ни за штету која од њих настане. У том смислу се изјашњава и немачки законодавац (5).

Правило према коме за штету од украденог аутомобила не одговара његов власник, него лице које је на противправан начин лишило власника државине кола, налази се и у аустриском Закону о накнади штете од аутомобила (6), као и у швајцарском Закону о одговорности аутомобилиста (7). Исто тако, пољски Законик о облигацијама садржи одговарајући пропис: „Ако је саобраћајно сред-

(4) Max Rümelin: Schadenersatz ohne Verschulden, Tübingen, 1910.

(5) Gesetz über den Verkehr mit Kraftfahrzeugen vom 3 Mai 1909 in der Fassung des Gesetzes vom 21 Juli 1923, §§ 7, 18.

(6) Gesetz über Haftung für Schaden aus dem Betriebe von Kraftfahrzeugen vom 9 August 1908 in der Fassung des Gesetzes vom 3 Mai 1922, §§ 1, 2.

(7) Ernst Guyer: Schweizerisches Bundesgesetz über die Haftpflicht der Automobilhalter, Zürich, 1906, S. 73-78.

ство дато трећем лицу да га ово употребљава у сопствену корист и на сопствени ризик, или ако је власник лишен могућности располагања колима незаконитом радњом трећег лица, онај који располаже саобраћајним средством одговоран је за проузроковану штету уместо власника”.

У Претпројекту униформног закона о одговорности аутомобилиста од 1948 (8) питање одговорности за штету од украденог аутомобила регулисано је посредним путем. Према чл. 2, тач. 4, овог Претпројекта власник се ослобађа одговорности ако докаже да он није могао да користи кола у тренутку наступања штете. А то значи ако је путем неког уговора пренео право употребе кола на неко друго лице или су му она одузета на противправан начин.

4. — И у нашој правној литератури заступа се мишљење према коме се власник ослобађа одговорности за штету коју проузрокује украдени аутомобил (9). Притом се полази од чињенице да власник не одговара за штету ако је ствар предао другоме да се њом служи или да је надгледа. Утолико пре, власник неће одговарати за штету ако је лишен државине на противправан начин. У том случају ће одговарати лице које га је лишило државину ствари.

Исто ово правило садржи и Нацрт нашег Закона о накнади штете у чл. 62 који управо регулише случајеве штете од украденог аутомобила. Према овом тексту, ако је сопственик лишен државине ствари на противправан начин, за штету која од ње потиче не одговара сопственик него онај који му је одузео државину ствари.

Мада наша судска пракса још није заузела став о питању одговорности за штету од украденог аутомобила, као што је то учинила у погледу правила о објективној одговорности власника аутомобила, ипак се може рећи да је на путу да усвоји став који заузима наша правна теорија о овом питању. Тако, например, Врховни суд НР Србије у својој одлуци Гж бр. 3190/56 од 4 октобра 1956 (10) каже: „За накнаду штете не мора увек бити одговоран власник ствари, већ може да буде одговоран и држалац ствари, односно онај који са ствари управља. Јер и држалац и онај који са ствари управља дужан је да се стара да због ствари коју држи и којом управља не наступи никаква штета за друго лице.” То значи да држалац, односно лице које са ствари управља, одговара по истом принципу као и власник. А како оно лице које је на противправан начин дошло до њих има ствар у својој власти, то ће и оно одговарати оштећеном по принципу објективне одговорности.

Према томе, може се рећи да је данас и у нашем праву усвојено правно правило према коме се власник ослобађа одговорно-

(8) Institut international pour l'unification du droit privé: Avant-projet d'une loi uniforme sur la responsabilité des automobilistes, Rome, 1948, J. I, p. 174.

(9) Облигационо право — Општи део (према белешкама са предавања проф. М. Константиновића, средно В. Капор), Београд, 1952.

(10) Вилтен евидентираних сенценци Врховног суда НР Србије, 1956, св. 17.

сти у случају кад штета потиче од аутомобила који му је украден и да у том случају одговара лице које је на противправан начин лишило власника државине кола.

5. — Из овог кратког прегледа стања у појединим земљама произлази да је данас углавном прихваћено правило према коме се власник ослобађа одговорности за штету од украденог аутомобила зато што у том случају он не може да употребљава кола. Јер, његова објективна одговорност се везује управо за стварање ризика за околину због употребе кола. Али, овде има места питању да ли ово правило треба да остане с обзиром на данашње схваћање и тумачење ризика.

Треба одмах напоменути да је наша правна теорија прихватила став модерне правне науке, према коме се ризик везује за идеју угрожавања а не за идеју користи. Наиме, при регулисању случајева штете од аутомобила, не полази се од тога да су кола употребљена у корист власника, него од тога да су употребом кола угрожени интереси околине и да те интересе треба заштитити. Зато Врховни суд НР Србије сматра да је приликом употребе опасних оруђа нужна особита предострожност власника оруђа односно лица које оруђем располаже, „и то до тог степена да се потпуно осигура лична и имовна безбедност околине“ (Пресуда Врховног суда НР Србије Гж бр. 824/49 од 4 августа 1949). Али, шта се подразумева под „потпуним осигурањем безбедности околине“? Не спада ли ту и спречавање крађе и осигурање од крађе?

Ако се пође линијом објективизације ризика, а њом се данас и иде, мало има изгледа за ослобођење власника од одговорности за штету од аутомобила који му је украден. Јер, власник је дужан да предузме такве мере предострожности да је под нормалним условима немогуће извршити крађу кола. Основ ове његове обавезе лежи у чињеници да је он увео у саобраћај ствар која угрожава интересе околине. Зато је дужан да предузме све мере за спречавање реализације тог ризика. А једна од тих мера је несумњиво и отклањање могућности крађе аутомобила. Само уколико би предузимање таквих мера прелазило границе људске моћи, а то значи када би крађа била омогућена дејством више силе, имало би места потпуном ослобођењу од одговорности власника кола. Иначе, у свим другим случајевима, власник одговара за штету од украденог аутомобила, пошто крађа сама по себи није виша сила.

Штета од украденог аутомобила може бити схваћена као случај изазван кривицом лица које је на противправан начин дошло до државине кола. С обзиром на то, могло би се поставити питање да ли се та кривица може сматрати кривицом трећег лица у смислу правила о основима искључења објективне одговорности?

На ово питање се са сигурношћу може одговорити негативно. Јер, очигледна је неподударност у погледу садржине кривице лица које је украдо аутомобил и кривице трећег лица у смислу поменутог правила. Наиме, као што је познато, кривица првога се састоји у противправном присвајању кола и може се сматрати само

као почетни а не као непосредни узрок штете. Међутим, кривица трећег лица у смислу правила о основима искључења објективне одговорности се односи на понашање тога лица које је имало за непосредну последицу наношење штете нечијој личности или имовини.

Према томе, ако би власник аутомобила био потпуно ослобођен одговорности у случају штете од кола која су му украдена, то би значило да је, поред више силе, кривице оштећеног и кривице трећег лица, крађа још један основ искључења објективне одговорности. Међутим, ни у једном од поменутих правних система ово не стоји, пошто власник аутомобила објективно одговара и за штету која је последица случаја.

С обзиром на то да се крађа може квалификовати само као случај а да се према принципу објективне одговорности одговара и за случај, не изгледа да би у случају крађе аутомобила требало правити изузетак од правила о објективној одговорности власника аутомобила. Нарочито не у смислу његовог потпуног ослобођења од одговорности у случају штете од украденог аутомобила. Јер, то би било у супротности са правилом о основима искључења објективне одговорности и значило би, у извесном смислу, отступање од линије објективизације ризика.

6. — Крађа аутомобила није основ искључења објективне одговорности његовог власника. Али, од момента кад је лишен државине кола, власник више није у могућности да спречи наступање штете од аутомобила, пошто је изгубио контакт са њим. Зато, од тог момента одговара и лице које је на противправан начин дошло до кола и које их употребљава. Јер, њиховом употребом оно ствара ризик за околину.

У случају наступања штете, ово лице одговара по принципу објективне одговорности, пошто нема разлога да његова одговорност буде блажа од одговорности власника у случају када он употребљава кола. Јер, приликом стварања ризика за околину без значаја је кривица одговорног лица. А у оба поменута случаја штета претставља реализацију ризика. И, кад се одговара због штете настале употребом кола која је правно допуштена, утолико пре има места одговорности за штету којој је претходила једна противправна радња.

Из овог произилази да у случају штете од украденог аутомобила има места солидарној одговорности и власника и лица које је на противправан начин дошло до кола. У оба случаја одговорност је објективна. Власник кола одговара зато што није осигурао од крађе ствар чијом употребом настаје ризик за околину, па је тако посредно допринео наступању штете. Лице које је на противправан начин дошло до кола одговара зато што употребом кола непосредно доприноси реализацији ризика, тј. наступању штете.

Оваквим решењем питања одговорности за штету од украденог аутомобила постигао би се троструки циљ, уз поштовање основних принципа одговорности.

Пре свега, оштећеном би се пружиле знатне олакшице приликом остварења његовог права на накнаду штете. — Наиме, он не би ради остварења тог права морао да чека исход кривичног поступка који води власник против лица које му је одузело кола. Међутим, то се доста често дешава приликом примене правила о одговорности за штету од украденог аутомобила која данас важе. — Затим, у случају да се не може утврдити које је лице извршило крађу аутомобила, оштећеном би ипак била обезбеђена накнада. Јер би власник и тада одговарао по принципу објективне одговорности. На тај начин оштећени никад не би био у ситуацији да не може да добије накнаду. А ово је од нарочитог значаја онда кад интереси оштећеног нису заштићени осигурањем.

Затим, овакво решење овог питања би допринело поопштравању осећања одговорности власника кола уз највећи могући степен заштите његових интереса. — Истина, у први мах изгледа парадоксално да се власник уопште може позвати на одговорност за штету која настане од кола која су му украдена. Јер, као што исправно примећују присталице ослобођења од одговорности власника, сам власник је уствари крађом највише погођен, односно оштећен. Но, притом не треба изгубити из вида још један момент. А то је да се власник појављује као оштећени само према лицу које га је противправно лишило државине кола а не и према лицима која претрпе штету од украденог аутомобила. Зато његова објективна одговорност према овим лицима и даље остаје. — Али, приликом рашчишћавања односа између власника и лица које му је противправно одузело кола, власник има право регреса према овом лицу за цео износ накнаде коју је исплатио оштећеном. На тај начин ишчезава привидан парадокс да је један оштећени дужан да накнади штету другом оштећеном.

Најзад, овакво решење би омогућило да последице штете у крајњој линији сноси оно лице које је и допринело њеном проузроковању употребом кола. А овај принцип је, уосталом, већ давно добио своје место у теорији одговорности, посебно у теорији објективне одговорности.

Марија М. Тороман

ТЕРЕТ РИЗИКА КОД УГОВОРА О ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ

1. — Код уговора о пољопривредној производњи често се дешава да сав принос који пољопривредни произвођач треба да преда наручиоцу производње или само један део тог приноса пропадне због елементарних или каквих других догађаја које странке нису могле да спрече. У свим таквим случајевима се поставља питање која ће од уговорних страна сносити ризик за случајну пропаст приноса и какав ће утицај имати поменути догађаји на обим обавеза сваке од уговорних страна.

Питање терета ризика код уговора о пољопривредној производњи у нашем позитивном праву регулише тач. 12, ст. 1, Одлуке о контрахирању пољопривредних производа уз давање аванса и других погодности пољопривредним произвођачима од 30 јула 1954 (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 33/54 од 5 августа 1954, стр. 569) која гласи: „12. Пољопривредни произвођач који без своје кривице није у могућности да испоручи уговорену количину пољопривредних производа дужан је да привредној организацији која му је дала аванс врати примљени аванс за неиспоручене количине.”

Према томе, по нашем позитивном праву, терет ризика код уговора о пољопривредној производњи налази се на пољопривредном произвођачу. У случају пропасти приноса произвођач је дужан да врати наручиоцу производње вредност свега оног што је пре и у току радова примио од њега ради производње, тј. вредност примљеног семена, вештачког ђубрива, хемиских средстава за заштиту биља, као и аванса у новцу. Међутим, он нема право на накнаду за уложен рад, као ни на цену коју би за пољопривредне производе примио да није дошло до њихове случајне пропасти. Наручилац производње није дужан да плати цену, јер није примио ствар која је предмет обавезе произвођача. На тај начин је обавеза наручиоца изгубила свој основ, па зато он није дужан ни да је изврши.

Овакво решење питања терета ризика претставља, уствари, примену принципа *periculum est debitoris*. У односу који настаје закључењем уговора о пољопривредној производњи, дужник је у погледу приноса пољопривредни произвођач те према томе он сноси ризик за случајну пропаст приноса. То показује да се приликом уређења питања ризика уговор о пољопривредној производњи посматрао као обичан уговор о куповини и продаји на основу кога се између уговорних страна размењује ствар — у овом случају принос — за цену. Пошто је, према одредбама Одлуке о контрахирању пољопривредних производа, наручилац све што је дао у новцу и материјалу дао као аванс, а пошто се аванс сматра делом цене, то је пољопривредни произвођач обавезан да му врати све оно што је на име цене примио. Јер, када не испоручи ствар (принос) пољопривредни произвођач нема ни право на цену. Зато је он обавезан да наручиоцу врати на првом месту целокупан аванс у новцу. Затим, пошто су средства за заштиту и репродукцију, која су примљена као аванси у материјалу, пропала заједно са приносом, то је пољопривредни произвођач обавезан да наручиоцу производње исплати и њихову вредност или да врати исте количине које је примио. Пољопривредни произвођач нема права да задржи ништа од примљеног јер није извршио своју обавезу из уговора по којој је био дужан да испоручи наручиоцу одређену количину пољопривредних производа. Наручилац производње није дужан ништа да исплати пољопривредном произвођачу, јер није примио ствар која је предмет уговора.

2. — Овде има места питању да ли овакво уређење одговара природи и суштини уговора о пољопривредној производњи. Приликом детаљне анализе овог уговора у целини и свих његових карактеристика и специфичности које га издвајају од осталих уговора у посебну врсту изгледа да би ово питање могло да добије друкчије решење од оног које је горе дато.

Пре свега, на уговор о пољопривредној производњи не може се гледати као на обичну куповину и продају, јер он ствара друкчије односе између уговорних страна, те се на њега не могу ни применити правила о ризику која важе за куповину и продају.

Основна разлика између ова два уговора је у томе што се уговором о куповини и продаји ствара за продавца само обавеза да пренесе право својине на ствари која је предмет уговора, док је купац дужан да му за то исплати цену. У томе се углавном исцрпљују обавезе уговорних страна, а све друге обавезе су узгредне природе и служе само извршењу ових главних обавеза. Међутим, код уговора о пољопривредној производњи ствар стоји друкчије. Уговор о пољопривредној производњи је облигациони уговор којим се ствара много више обавеза за обе уговорне стране. Овим уговором се пољопривредни произвођач обвезује не само на то да одређену количину пољопривредних производа преда другој уговорној страни, већ и на то да уговором одређену површину земљишта обради на одређени начин, да је засеје одређеном културом и да је одгаји. Наручилац производње, пак, није само обавезан да за преузете пољопривредне производе исплати цену, већ је дужан да у току производње пружи пољопривредном произвођачу уговором предвиђену техничку и материјалну помоћ. Само све ове обавезе заједно чине суштину уговора о пољопривредној производњи а предаја приноса и исплата цене су само један његов део који се појављује као крајњи резултат.

Још једна разлика између уговора о пољопривредној производњи и уговора о куповини и продаји, која не дозвољава да се изједначује њихов третман у погледу ризика, односи се на момент извршења уговора. Код уговора о куповини и продаји долази до тренутног извршења обавезе, а код уговора о пољопривредној производњи постоји читав низ радњи које обухватају дуг период времена, тј. цео процес производње. А ова околност је од великог значаја у погледу ризика, јер се он, у овом другом случају, већ с обзиром на саму природу уговора, јавља много чешће.

Поред ових разлика које постоје између поменутих уговора, приликом разматрања питања ризика не треба изгубити из вида нарочито једну карактеристику уговора о пољопривредној производњи, пошто управо у њој и треба тражити корен за правилно решење.

Наиме, закључењем овог уговора ствара се извесно удруживање између наручиоца и произвођача. Као последица њихових удружених интереса, приликом извршења овог уговора долази до сједињавања материјалних средстава и заједничког рада обеју уго-

ворних страна. Основно о чему треба водити рачуна код уговора о пољопривредној производњи је то да његовим закључењем не настају, као код већине других уговора а нарочито код куповине и продаје, облигације о којима се стара само онај на коме те облигације леже. У овом уговорном односу од самог његовог закључења па до престанка, скоро у свим његовим фазама манифестује се сарадња, узајамна помоћ странака ради постизања заједничког циља. Мада свака уговорна страна има свој непосредни циљ који закључењем уговора жели да постигне, наручилац се уговором обавезује да другој страни пружи одређену помоћ у испуњању њених уговорних обавеза, помоћ и материјалну и стручну. Кроз ту сарадњу у процесу производње, стране остварују и своје посебне циљеве, а тиме и заједнички интерес који је и општи, друштвени интерес. Обе странке улажу заједничке напоре у процесу производње.

У току целог овог уговорног односа обе стране су у раду повезане и може се рећи да добрим делом од залагања како једне тако и друге стране зависе и постигнути резултати. Заједнички раде на остварењу резултата од кога сваки очекује користи за себе, па према томе треба заједнички да учествују и у ризику. У противном дошли би у ситуацију да ако би у једном заједничком послу дошло до случајне пропасти ствари која је предмет уговора, једна страна сноси сав ризик а друга никакав, иако из целе те заједничке акције очекује користи, иако је тим односом у знатној мери ограничила активност друге стране у будућност у погледу могућности располагања приносом.

А до случајне пропасти ствари која је предмет овог уговора врло често долази. Јер између момента закључења уговора којим се заснивају облигациони односи и предаје приноса постоји већи размак времена у коме може доћи до случајне пропасти приноса. Тај временски интервал обухвата цео производни процес, односно радове који се могу протезати од једне јесени до друге. За све ово време пољопривредне културе су у свим ступњима развоја изложене многобројним утицајима ван моћи човека, пољопривредног произвођача, а који могу довести до уништења приноса. Пре свега, и поред примене свих савремених тековина агротехнике, количина и квалитет приноса зависе у огромној мери од општих климатских услова. Затим, су од великог значаја у том погледу и елементарне непогоде, према којима је човек и данас још у већини случајева немоћан. Град, поплаве, суша, најезде биљних штеточина некад униште све, још за време вегетације, а догађају се и пожари камара неовршеног жита. У свим овим случајевима може доћи до уништења приноса.

Оно што нарочито компликује правилно решење питања сношења ризика је чињеница да је у оваквим случајевима реч, уствари, о случајној пропасти две врсте материјалних добара. Наиме, долази до пропасти приноса, пољопривредних производа, али истовремено долази и до пропасти свега оног што је ради производње наручилац производње предао пољопривредном произвођачу: семе-

ла, ђубрива, хемиских средстава за заштиту биља и осталог, а што је све пољопривредни произвођач употребио у току радова и што је пропало заједно са приносом. Према томе, може се поставити питање која ће странка да сноси ризик случајне пропасти које ствари, односно да ли ће свака уговорна страна да сноси ризик за случајну пропаст оних добара које је она уложила или ће за све то ризик да сноси једна или друга страна у потпуности.

Полазећи од онога што је горе речено о природи и карактеристикама овог уговора и посматрајући у целини сплет односа који су њиме између уговорних страна створени сматрамо да *ризик случајне пропасти приноса треба да буде подељен између пољопривредног произвођача и наручиоца производње.*

3. — Подела ризика између уговорних страна у случају пропасти ствари која је предмет уговора није нека нова појава у праву. Поделу ризика имамо и код неких других уговора у свим оним случајевима у којима су извесни разлози изазвали потребу, да се ризик између странака подели. У разним случајевима ризик је између уговорних страна дељен на различите начине.

У нашем праву поделу ризика имамо, на пример, код уговора о делу са материјалом наручиоца. Ако дође до случајне пропасти ствари пре него што је израђена ствар предата наручиоцу, онда се ризик дели између наручиоца и посленика: наручилац сноси ризик за дати материјал, а посленик за уложени рад, за који у том случају нема права да тражи никакву награду. (Аустриски грађански законик, § 1168-а, Српски грађански законик, §§ 714, 1789, 1790, Швајцарски законик о облигацијама, чл. 376, Грађански законик Републике Чехословачке, § 453.)

И код уговора о закупу има ситуација у којима се ризик за случајну пропаст или погоршање предмета закупа дели између закупадавца и закупца. У том погледу значајан је нарочито § 1104 Аустриског грађанског законика који регулише ситуацију врло сличну оној која настаје код уговора о пољопривредној производњи у случају пропасти приноса и који гласи: „Ако се у закуп узета ствар због изванредних случајева као: пожара, рата или болести, због великих поплава, града или због потпуне неродице, никако не може употребити, онда закупадавац није обавезан да успостави пређашње стање, али се и не плаћа никаква закупнина. (Аустриски грађански законик. Превео др. Драгољуб Аранђеловић, друго издање. Београд, 1922, стр. 302; *Klang: Kommentar zum Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch. Fünfter Band.* Wien, 1949, S. 80). Као што се из овог прописа види ризик је подељен између закупадавца и закупца: закупадавац нема права да тражи закупнину, што значи да он сноси ризик за њу, док закупца нема права да захтева да се предмет закупа доведе у исправно стање, што је иначе обавеза закупадавца. — И у немачком праву ово је питање слично решено. Закупадавац при потпуној пропасти ствари нема дужност да ствар обнови и да је доведе у такво стање да се може употребљавати сходно уговору, али зато губи по § 323 право да тражи на-

плату закупнине, уколико за пропаст нема кривице закупца. (Dr. Josef Esser: *Lehrbuch des Schuldrechts*. Karlsruhe, 1949, S. 270). — Подела ризика код овог уговора на сличан начин је регулисана и у неким другим законодавствима. Тако, на пример, Code civil о овом садржи одредбе у чл. 1769—1771, по којима у тим случајевима дозвољава закупцу пољопривредног добра да тражи смањење закупнине или потпуно ослобођење. Само, он то право везује са успехом закупа у току целог периода за који је уговор закључен, тако да се то може тражити само ако купац није добио компензацију у осталим жетвама. — И Швајцарски законик о облигацијама у свом чл. 287 садржи одредбу по којој купац пољопривредног добра може тражити одговарајуће смањење закупнине у случају када је уобичајен принос због изванредног случаја или природних догађаја знатно умањен.

И неки наши ранији прописи на један особен начин су регулисали питање ризика за случајну пропаст приноса код уговора о пољопривредној производњи. То показује да се код овог уговора запазила извесна специфичност која је захтевала и посебан начин регулисања ризика, а од чега се у нашим каснијим прописима отступило. Тако се у Наредби о контрахирању производње и откупним ценама семенске робе у економској години 1947/1948 (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 48/1948. Исправка у *Сл. листу*, бр. 11/1948. Решење о повишењу цена у *Сл. листу*, бр. 31/48 и исправка у *Сл. листу*, бр. 34/48) прописује да ће у случају елементарних непогода (града, поплава, епидемија биљних болести, штеточина, итд.) трошкови набавке семенске робе, вештачког ђубрива и средстава за заштиту биља пасти на терет државног предузећа, ако усев није осигуран код Државног осигуравајућег завода.

Још је интересантнија у овом погледу Наредба о условима за контрахирање индустриског биља рода године 1949 (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 76 од 4 септембра 1948, стр. 1169). По овој Наредби, ако услед елементарних узрока принос буде уништен, произвођачима-контрахентима памука обезбедиће се све оне користи које би имали да су уместо памука засејали на уговореној површини житарице. У ту сврху исплатиће им се новчана накнада у висини вредности приноса житарица који би они према оствареном просечном приносу житарица у дотичном срезу постигли на уговореној површини да су уместо памука засејали по 50% пшенице и кукуруза. Из овог видимо да је у интересу стимулације производње памука, за коју смо били нарочито заинтересовани, напуштено као нецелисходно правило *res perit debitori*, по коме би штету за уништени принос требало да сноси пољопривредни произвођач, пошто још није памук предао. Држава је из разлога целисходности терет ризика пренела на наручиоца производње. Пољопривредном произвођачу се директно плаћа штета коју је претрпео услед елементарних непогода, иако друга уговорна страна није ништа добила. Као што се из овог види, ризик по овим прописима не само да не сноси пољопривредни произвођач, него он није ни подељен између произвођача

и наручиоца, већ је цео терет ризика на наручиоцу производње. У овим случајевима наручилац производње је уствари по сили самог закона узео на себе улогу осигурача. Он је већ унапред преузео на себе обавезу да ће, уколико дође до случајне пропасти приноса, платити пољопривредном произвођачу штету коју ће он због тога претрпети. Овде је уговор о пољопривредној производњи допуњен једним односом који је сличан односу који настаје уговором о осигурању.

4. — Као што је горе изнето, сматрамо да терет ризика код уговора о пољопривредној производњи треба да буде подељен између уговорних страна. Сада се поставља питање како га треба поделити: коју штету треба да сноси пољопривредни произвођач а коју наручилац производње? С обзиром на карактер овог уговора, а нарочито с обзиром на његову особину која се састоји у удруживању уговорних страна у току процеса производње, најприродније би било да свака страна сноси ризик за оно што је уложила у тај уговор, тј. у производњу. Према томе, по правилу, пољопривредни произвођач је употребио ради реализације производње своју земљу и свој рад, а наручилац производње је дао средства за заштиту и вештачко ђубриво и, у неким случајевима, аванс у новцу. Доследно томе, ако би дошло до случајне пропасти приноса, пољопривредни произвођач би требало да сноси ризик за уложен рад, тј. не би имао права да тражи да му се за њега исплати одговарајућа награда. Наручилац производње, пак, био би дужан да сноси ризик за вредност уложних средстава, тј. не би имао права да тражи повраћај њихове вредности, јер су она употребљена у производњи уговорене пољопривредне културе и пропала заједно са приносом. Јер, као што је горе речено, та су средства употребљена и пропала у производњи ради реализовања једног уговора у коме долази појачано до изражаја сарадња странака.

Уколико је пољопривредни произвођач примио и аванс у новцу, требало би да он тај износ врати наручиоцу производње, зато што му је тај износ дат на име цене. Пошто услед пропасти приноса није ни дошло до испоруке робе, то произвођач нема ни права да нешто задржи на име цене, јер за то нема никаквог основа. Од наручиоца се може основано захтевати да сноси ризик само за оно што је уложио у производњу али не и да плаћа другој страни вредност приноса који није примио.

Оваква расподела ризика требало би да буде код свих уговора о пољопривредној производњи без обзира о којој је њиховој врсти реч. Наиме, код уговора о пољопривредној производњи ствар која је предмет уговора — пољопривредни принос — може се одредити и у пракси се и одређује на различите начине: (а) Уговор може бити закључен тако да је пољопривредни произвођач дужан да преда наручиоцу производње сав принос са одређене површине земљишта. У овом случају постоји уговор о једној индивидуално одређеној ствари, јер је овде реч о тачно одређеном производу, произведеном на одређеној површини земљишта, на унапред уго-

ворени начин, уз примену одређених мера и упутстава наручиоца. Ту је предмет уговора потпуно индивидуализиран; (б) Уговор може бити закључен и тако да је пољопривредни произвођач обавезан да наручиоцу производње преда одређену количину пољопривредних производа са одређене површине земљишта. У овом случају постоји тзв. ограничена генерична обавеза која има мешовит карактер, јер је овде предаја генуса везана за његово прибављање са одређене површине земљишта; (в) Најзад, у пракси се срећу случајеви да се уговор закључује тако да се пољопривредни произвођач обавезује само на то да наручиоцу производње преда одређену количину пољопривредних производа, не везујући при томе његову производњу за одређено земљиште. И овде имамо сличну ситуацију као у претходном случају, јер се по самој природи овог уговора подразумева да сам произвођач треба да произведе те количине, тако да га пропаст приноса на земљишту које је обрадио ослобађа обавезе испоруке. Како у првом случају, где уговор има за предмет индивидуално одређену ствар, тако и у другом и трећем случају, где је предмет одређен из ограниченог генуса, питање поделе ризика између уговорних страна поставља се на исти начин, те га треба и решавати на исти начин.

Међутим, питање ризика би се коначно најповољније решило увођењем обавезног осигурања приноса са уговорених површина. У том случају обе уговорне стране би се ослободиле ризика за случајну пропаст приноса, а његов терет би се преко обавезног осигурања равномерно распоредио на велики број осигураника, тј. на све контрахенте пољопривредне производње, којих код нас има сваке године све више.

Светислав Т. Аранђеловић

ЈЕДНО САВРЕМЕНО ТУМАЧЕЊЕ МАРКСИЗМА*

I. Карактеристично је за француску послератну теоретску мисао да је знатно окупирана проучавањем марксизма и марксистичке економске теорије. Један низ економиста, социолога, филозофа и марксолога (1) латио се тог сложеног посла. Што је ова интересантна појава везана за Француску, разлоге треба тражити у низу специфичних услова развитка савременог француског друштва. Његове све изразитије супротности на економском, политичком и социјалном плану; развијен и снажан комунистички и социјалистички покрет; и, не мање, традиције француске друштвене науке, чије су неке компоненте, као социолошко наслеђе, саставни делови основа марксизма, — свакако су неки од битних разлога што марксистичко учење наилази на низ проучавалаца оданих томе послу. Могло би се без претеривања рећи да Француска у проучавању марксизма предњачи другим западним земљама.

Оно што притом разликује у једној квалитативној мери ова проучавања од сличних покушаја у другим земљама на Западу јесте комплексније прилажење марксистичкој економској теорији, покушај да се она схвати и интерпретира не само са гледишта аналитичких инструмената за проучавање капиталистичке економске структуре, већ и са њених филозофских, идеолошких и социолошких аспеката који су у економској теорији интегрисани и чине са њом нераскидиву целину. Француски економисти, под јаким утицајем социолошког прилажења у друштвеним наукама и инспирисани њиме, а рационални скептици по начину мишљења и логичкој апаратури, више аналитичари појмова и система него њихови ствараоци, — у стању су да се супротставе једној искључиво спекулативно-дедуктивној методи при економској анализи из којег су апстраховане социолошке и институционалистичке премисе. Отуда су они ближи схватању марксистичком економском учењу, иако оно, по својој форми и пореклу, лежи на основама енглеске, а не француске економске школе. Притом, тежња за хуманизирањем савремене неутралне, механистичке, концептуализиране економске теорије, која је карактеристична за низ савремених француских економиста, тј. тенденција уношења у економску анализу и откривања помоћу ње, испод квантитативних, материјалних категорија, стварних од-

(*) Поводом књиге Jean-a Marchal-a: Deux essais sur le marxisme, I: Le marxisme comme conception générale de l'homme et du monde; II: Le marxisme comme instrument d'analyse de la repartition du revenu national, Paris, 1955.

(1) Да поменемо само имена за која се везују најзначајнији радови из различитих, углавном економске, области третирања марксизма: А. и J. Marchal, J. Lacroix, H. Bartoli, P. Bigo, H. C. Desroches, A. Bardjonet, J. Benart, H. Denis, R. Guigeneuf, E. Mossé, A. Piettre, G. Harmande, J. Y. Calvez, итд.

носа људи и људских група, у оквиру одређених институција, — налази у проучавању марксизма и свој плодан потстицај и своје средство развитака.

II. У низу радова овакве инспирације, од којих сваки ипак више истиче филозофску, економску или социолошку компоненту марксизма, есеји о марксизму Жана Маршала, професора политичке економије на Правном факултету у Паризу, претстављају у извесном смислу покушај синтезе да се сви елементи марксизма слију у целину, и да се притом покаже да је кроз марксистичку економску теорију, којом је обухваћена и филозофија, и социологија, и једна активна политичка доктрина, дата целина марксизма. Прожимајући марксистичку филозофију, социологију и политику, марксистичка економска теорија постаје на тај начин нека врста интегралне науке о марксизму кроз коју се марксизам може објаснити, али се притом сама марксистичка економска теорија не може објаснити без узимања у обзир њених интегралних делова (2).

Ову основну идеју професор Маршал развија у два одвојена есеја, од којих је први посвећен филозофској а други економској компоненти марксизма. Први је есеј мање вредности и оригиналности. У њему се проф. Маршал држи углавном идеја развијених у другим старијим и савременим радовима о марксистичкој филозофији (нарочито Х. Бартолија и П. Вигоа). Ипак, већ у овом есеју проф. Маршал долази до свог основног става о јединству свих аспеката марксизма које је изражено у економској теорији, и до закључка да, поред обогаћења које је марксизам донео самој концепцији економске теорије, оно битно што је донео друштвеним наукама то је идеја о друштвеној еволуцији, чија је основа економски развитака. Ова еволуција је резултат унутрашњих фактора који дејствују у оквиру самог економског система, а није резултат, као што је мислила класична економска теорија, спољашњих фактора (Малтусов закон становништва, или Рикардов закон опадајућих приноса). Тиме је процес друштвене еволуције, за марксизам, потпуно везан за механизам економског система чиме марксизам даје фундаменталну садржину, од које треба поћи при проучавању свих еволутивних аспеката друштва.

У другом есеју, посвећеном марксистичкој економској теорији, као главном пољу за проучавање марксизма, дубљем, оригиналнијем, и са више знања писаним, проф. Маршал изгледа да види у њој само „једну теорију расподеле у капиталистичком режиму”. У оквиру ове анализе, он пре свега истиче битне методолошке црте марксистичког прилажења проучавању економских феномена и своди их на три основне: прва, макроекономско (глобално) посматрање економских односа и категорија; друга, посматрање економских односа (и промена) у једном другом временском периоду и, трећа, посма-

(2) „Економска наука је реинтегрирана не само у социологији већ истовремено и у филозофији. Она у њима не претставља један део одвојен од других, већ један аспект присно говезан са другима. Најзад из ове науке, која тежи да буде наука о интегралном човеку, произилазе принципи једне генералне линије акције“ (J. Marchal: *op. cit.*, p. 81; упореди л стр. 45, 52, 47, 48, 104).

трање економских односа као социолошких, друштвених феномена, скривених иза материјалног кретања ствари, тј. као квалитативних, друштвених односа расподеле. Са ових методолошких ставова, проф. Маршал прелази на критичку анализу квантитативно-функционалних и еволутивно-динамичких аспеката марксистичке теорије расподеле, и постепено долази до следећих закључака. Да је марксистичка економска методологија, која има за полазну тачку разматрања национални колектив а не појединца или производну јединицу (фирму), супериорнија методологија од микроекономске методологије неокласичне школе, а у извесном смислу супериорнија и од Кејнзове такође макроекономске методе, која међутим не води довољно рачуна о нехомогености друштва у вези са економским реакцијама, свдећи их на психолошке законе (с. 202). Друго, да је марксистичка методологија дугих временских периода, при којима услед дејства егзогених економских чиниоца система долази до еволуције институција, прихватљива и научно основна, и да се од ових промена у оквиру институција мора поћи при разматрању питања расподеле националног дохотка (с. 209). Треће, да се марксистичка идеја, и разрада економске теорије у том смислу, на бази социолошког, квалитативног схватања карактера економских категорија, као „живих односа између људи” и „о њиховом међусобном понашању” које стоји иза објективног карактера ствари, — и о економском значају ових „објективних односа ствари” само у оној мери у којој служе као основа за разматрање друштвених односа који стоје иза њих, — мора прихватити као научна обрада економске теорије (с. 211). Четврто, да је и марксистичка теорија расподеле, која се такође има разумети под већ изнетим методолошким претпоставкама и у смислу примарне расподеле између две основне класе капиталистичког друштва, прихватљива, ако се под глобалним фондом најамнина схвати психолошки а не физиолошки минимум, тј. уз укључење историских елемената (с. 277). Што се, у вези с тим, тиче фактора који утичу на ниво глобалног фонда најамнина, проф. Маршал изражава сумњу, ослањајући се на француске статистичке податке за последње две деценије, да је икада доказано на озбиљан начин да пораст стопе продуктивности у глобалним размерама има утицаја на повећање апсолутног или релативног нивоа најамнина у оквиру националног дохотка (с. 229). Док, у вези са секундарном расподелом масе вишка вредности, у односу на специфичне функције осамостаљених функција капитала, проф. Маршал је близак гледишту Х. Бартолија, да је ова секундарна расподела дата и сама тек као полазна тачка, али ипак „једна за разумевање модерног света суштинска теорија” (с. 232). Пето, у вези са законима еволуције економског система који се налазе у марксистичкој економској теорији (закон акумулације, концентрације и централизације капитала, пада профитне стопе, нужног прерастања капиталистичких у социјалистичке институције, на извесном степену развитка економског система капитализма), проф. Маршал, уопште узев, изражава сумњу у научну вредност ових динамичких елемената марксистичке економије прихватајући неке од ових закона само у условном смислу

као „најопштије линије кретања где су тенденцијални закони еволуције у оквиру режима, закони који изражавају само једну могућност, вероватноћу, а не извесност” (с. 254). Само би се у том смислу тумачења и прихватања динамичких и еволутивних аспеката марксистичке теорије могао да избегне — по проф. Маршалу — њихов метафизички аспект, и „добрио један неутралан механизам анализе”, „користан и за оне који нису марксистичког убеђења” (239).

III. У целини узев, анализа проф. Маршала изгледа нам један од најуспешнијих послератних покушаја у западној литератури да се кроз аспект економске теорије обухвати и прикаже марксизам у свим својим компонентама и да се осветле његове методолошке основе. Проф. Маршал има шире концепције, објективнији је и непристраснији аналитичар и критичар, и бољи је познавалац (нарочито марксистичке економске теорије) од низа других аутора који су се бавили истим проблемом. Његове концепције, иако се већ налазе и код других аутора, дате су у једној целовитој синтези коју не срећемо често; његова методолошка разрада марксистичке економске теорије, иако не потпуна, најбоља је и најпотпунија за коју знамо; његов у великом степену непристрасан и објективан тон омогућио му је да прихвати велики део закључака и методологију марксистичке теорије од основне важности за научну обраду у области економске теорије. Ипак, неки његови ставови не изгледају до краја анализирани, каогод што неки његови закључци не одговарају, по нашем мишљењу, премисама и претходним анализама које је сам проф. Маршал извршио. Најзад, у неким гледиштима је утицај других аутора на проф. Маршала врло јак, и он њихове ставове *explicite* наводи као своје, иако они немају места у аналитичком контексту. Због вредности дела, на њих се ваља критички осврнути, и ми ћемо то у даљем излагању и учинити.

Пре свега, иако у најопштијем виду и условно прихватљива, основна теза ауторова није тачна јер је недовољно диференцирана. Из ње он после извлачи и све остале, о могућности обухватања и објашњења свих видова марксистичког учења, кроз политичку економију, нити теза о интегрираности свих других научних дисциплина — филозофије, социологије, политике — у економској теорији. Оваква интерпретација одузима била би марксистичкој економској теорији њен посебан и специфичан предмет и методологију проучавања, укидајући истовремено прецизан карактер њених категорија и закона, и утапајући је у неку општу науку о друштву или идентификујући са марксизмом уопште. Не треба заборавити на енглеску класичну школу из које марксистичка економска мисао, иако критичка према њој, произилази, и на формалну, садржајну и методолошку везаност за њу.

Затим ова теза која недовољно или уопште не диференцира различите области друштвених наука, макар оне биле прожете марксистичком методологијом и филозофијом, омогућила је проф. Маршалу да врло слободно третира, или критикује, извесне чисто економске аспекте Марксовог система већ према томе да ли им је

аутор придавао, у зависности од своје полазне тачке, шири социолошко-филозофски значај који они немају увек или који се из њих не могу извући у сваком моменту анализе; или је инсистирао на једном ужем чисто аналитичком, неутралном, функционалном карактеру економских категорија и закона, од којих је марксистичка економска теорија увек нешто више. Јер, ако је марксистичка економска методологија јединство и историске (индуктивне) и логичке (дедуктивне) методе, као што је то данас опште прихваћено и у немарксистичкој литератури и оцењено као њен надмоћан квалитет (3), није дозвољено да јој се критички прилази са позиција само једне од ових двеју метода. Као год што је некорисно и ненаучно да се у свакој фази теоретског развита система инсистира на посматрању економских категорија у светлости свих принципа ове методолошке синтезе.

Зато су, например, извесне интерпретације проф. Маршала, или извесне критичке примедбе, резултат врло наглашеног социолошког и историског осенчавања у којима се губи специфично економски и теоретски карактер Марксове анализе. Проф. Маршал правилно уочава макроекономски карактер деловања закона вредности, али је склон да „дубоку суштину закона” повеже са механизмом капиталистичке расподеле и са трансформацијом структура које се притом нужно развијају; које дају институцијама друштвени карактер, а производима могућност да изражавају вредност према количини потребног рада при њиховом добијању; са експлоатацијом најамних радника. У социјализму закон вредности омогућује нестајање експлоатације и класних односа; у комунизму „све форме вредности [...] нестају и историја у неку руку се завршава”, (с. 168). Идентификовање развита закона вредности са институционалистичким и историским развитаком *уопште* је очигледно код проф. Маршала, и он је ту на линији већ познатих инспирација и интерпретација старијих аутора (В. Сомбарт, П. Струве и др.).

Оваква интерпретација огледа се и у неким критичким примедбама на Маркову теорију расподеле. Проф. Маршал местимично тежи да Маркову теорију расподеле (вишка вредности) схвати као примарну расподелу између група (капиталиста и пролетаријата) карактеристичну за енглеске прилике и условљену њима половином XIX века, замерајући јој упут да не узима у обзир или запоставља у анализи „унутрашњи антагонизам који противставља те групе између себе”; као и нових функционалних облика расподеле који из тог супротстављања у оквиру група проистичу (с. 102, 223). У вези са тим он налази код Маркса два закона који регулишу глобални ниво најамног фонда, један, заснован на физиолошком минимуму (изгледа репрезентативан за енглеске прилике половином XIX века) и други, заснован на психолошком минимуму, који укључује историске и социјалне моменте, и који је код Маркса поменут али тео-

(3) О синтези индуктивне и дедуктивне методе код Маркса, као покушају превазилажења једностраности историске и класичне школе, в. А. Marchal: *Méthode scientifique et science économique*, Paris, 1952, с. 82 и даље.

ретски неразрађен. Исто тако, критички примећује проф. Маршал, што се тиче глобалне расподеле дохотка између група и у оквиру оне коју чини маса пролетаријата, Маркс нас није снабдео никаквом индикацијом, никаквим апаратом анализе, није извео никакве законитости. То исто вреди, према проф. Маршалу, и за расподелу масе вишка вредности у оквиру класе капиталиста. Расподела просечног профита на различите функције капитала само може бити полазна тачка. Разлоге овог теоретског неразвијања секундарних облика расподеле и њихових законитости, проф. Маршал жели да протумачи Марксовим основним методолошким ставом да „само проучавање конфликта између социјалних класа, стварно између радника и капиталиста, може да доведе до закона [...] што произилази из уметања метафизике у социологију, и, у том смислу, треба да буду елиминисана” (233, подвукао И. М.).

И ова интерпретација теорије расподеле не изгледа тачна. И у њој проф. Маршал полази при критичкој оцени економске теорије расподеле са позиција које су методолошки недозвољене. Оне су управо у супротности са истакнутим, и од стране проф. Маршала тачно уоченим, Марксовим претпоставкама теоретске анализе. Марков макроекономски поступак нити дозвољава, нити омогућује да се питањима секундарних облика расподеле приђе ближе него што је он учинио. Развијање секундарних облика расподеле и њихових специфичних законитости (даље од расподеле профитне стопе између предузетника, каматоносних капиталиста и рентијера) значило би прићи општој анализи капиталистичке расподеле са специфичних историских и, методолошки, микроекономских аспеката. То би уједно значило одрећи се посматрања економских промена и динамичких елемената у систему са гледишта једног дугог временског периода, и прећи на анализу краћих и кратких периода. Што се тиче социолошких елемената у економској теорији, то би такође претстављало промењену оптику посматрања. Уместо њеног основног значења — посматрања економских категорија као друштвених, а не техничких и материјалних категорија, и узимања за полазну тачку анализе оних социјалних група за које је социолошка анализа утврдила карактер репрезентативности — то би, упоредо са микроекономским прилажењем проучавања, значило унети у економску теорију још више социолошких елемената: специфичне за сваку поједину друштвену целину разлике у оквиру група (појединаца, институција, слојева); као потрошача, произвођача различитих психолошких и економских реакција. Другим речима, свака даља анализа која би проширивала место социолошких елемената у економској теорији, ради истраживања специфичних, микроекономских законитости, нужно би захтевала — да би била научна — укључивање и проучавање свих институционалистичких и структуралних односа у датом систему, свих односа између и у оквиру класа, појединаца и група, да би се добио одговор на питање о секундарним, специфичним законима расподеле. Анализа би тада нужно била микроекономска, кратког временског периода (због сталних промена низа варијабилних вредности у систему) и искључиво динамичка. Она би дакле захтевала специфичне,

нове претпоставке и методологију анализе, и формулисала би специфичне, релативно уске, по трајању и значају, законитости, вредне за рационално прилажење економским проблемима и економској политици дате земље. Марксова теорија расподеле која истражује опште законитости расподеле капитала и која лежи на гореизнетим методолошким претпоставкама у циљу откривања тих законитости, не може се критиковати за оно што она није хтела, нити је могла на бази изнетих претпоставки да каже. Нити се може упутити преко марксистичкој социологији да није била у стању да пружи економској теорији материјале и аналитичка средства за једно такво теоретско проширење економске анализе. Сам Маркс, — а после њега и други марксисти, — показао је у низу политичко-социолошких студија колико су односи у оквиру класа сложени и диференцирани (на пример у *Класним борбама у Француској*), али, природно, методологију такве обраде проблема није могао пренети на проучавање основних економских законитости расподеле у капитализму.

Трећа група критичких примедба проф. Маршала односи се на његову интерпретацију динамичких аспеката Марксовог економског система. Овде је проф. Маршал најмање доследан својим сопственим анализама и највише под утицајем извесних филозофских ставова који су страни марксизму. Стојећи некритички на ставовима Бигоа (4), проф. Маршал оспорава уствари могућност научног констатовања развитка унутрашњих противречности економских категорија и закона (он назива ове противречности „затегнутости“, „напетости“ у економском систему). Зато он не види ни могућност научног формулисања закона који су еволутивног, динамичког карактера. Услед деловања тенденција са супротним дејством — разних економских и социјалних компензационих снага које онемогућују развијање и спровођење закона — проф. Маршал се, у најмању руку, врло скептично односи према научној вредности закона као што су закони концентрације и централизације капитала, тенденције пада профитне стопе, општег закона акумулације, као и промене система и структура у правцу колективизма и социјализма које из деловања ових закона нужно следе. Највише што допушта јесте схватање ових закона у смислу могућности, вероватноће, али не и извесности. Зато он пледира за одбацивање и напуштање марксистичких закона развитка који имају *метафизички* карактер, и залаже се за једну концепцију „простих тенденцијалних закона, са широким психолошким основом“.

Корен оваквог става проф. Маршала према динамичким и еволутивним елементима у марксистичкој економској теорији треба, између осталог, тражити у његовој непрестаној тежњи. — што је уосталом и сврха читавог његовог рада — да из марксистичке економије извуче све елементе који би могли да послуже као „неутралан“ аналитички механизам за проучавање модерног капиталистичког друштва, специјално проблема расподеле. Зато је потребно искључити из ње филозофско-метафизички баласт. Ово је став ко-

(4) Pierre Bigo: *Marxisme et humanisme, Introduction à l'oeuvre économique de Karl Marx*, Paris, 1954.

јим су данас пошли и многи други економисти на Западу, али је он досада остао без резултата и завршио се неразумевањем самог економског учења Марксовог (5). У читавој претходној анализи проф. Маршал је најдаље од тог става, али му најзад ипак на крају плаћа свој данак. Међутим, основни разлог оваквог става лежи, по нашем мишљењу, у несхватању да сви елементи Марковске економске методологије произлазе из дијалектичке методе, као основне полазне тачке, на коју се наслања и специфична методологија у области економских односа. Правилно истичући специфичну економску методологију и њене основне црте, проф. Маршал није приметио да јој општа дијалектичка метода даје још једно квалитативно својство, а наиме посматрање економских категорија и закона као друштвених односа који се могу схватити само у развиту, и чији се развитак може схватити и научно изложити само као развијање супротности и противречности. Исто тако, он није схватио, да је сам формални карактер економске методологије (макроекономски, дугих периода, социолошки) условљен и одређен овом основном методолошком компонентом. Јер ако се пође од става, који проф. Маршал преузима од Бигоа, да „саме по себи чињенице [у друштвеној и економској области живота, И. М.] никада не противурече између себе; да се не противстављају; оне јесу, и то је све” (с. 236), онда се не види ни потреба а ни научна и теоретска надмоћност једног макроекономског, социолошког, у дугим временским релацијама схваћеног приступања при економском проучавању. Нити има у том смислу великог значаја, са научне тачке гледишта, хуманизација економске теорије. Економске категорије су дате по себи, дакле апсолутизиране и дерелативизирани, и горње методолошке премисе нису ни потребне за њихово анализирање. Зато је противречна и сама анализа проф. Маршала која прихвата марксистичку економску методологију а не прихвата дијалектичку основу те методе (6). Остаје нужно њихово јединствено посматрање, да би се разумели динамички аспекти Марксовог економског система. А са овим јединством нема никакве научне везе нити је спојива икаква социјална и филозофска метафизика. Самим тим, ако је прихваћена као једна од основних методолошких црта и социолошки аспект посматрања економских односа, а хуманизација економске теорије схваћена као циљ савремене науке (и у оквирима проучавања на Западу), — нема никаквог искључиво неутралног аналитичког теоретског механизма ни неутралне економске теорије. Та идеја је изгледа јасна и проф. Маршалу, али он није у стању да прихвати све њене консеквенце.

И. Максимовић

(5) Као што је то напр. случај са анализом коју је извршила Јоан Робинсон: „Марковске економске анализе у ужем смислу” иако је „овај специјализован приступ можда неприродан, и истина је да ниједан појединачан аспект Марковских аргумената не може бити стварно схваћен без обухватања целине” (An Essay on Marxian Economics, London, 1942, p. VI).

(6) Са исте тачке гледишта је зато неприхватљива и Маршалова интерпретација марксистичког схватања односа човека, индивидуе, и друштвене средине и човека и технике, али у ова питања нисмо улазили (В. с. 249 и даље).

ТЕШКА КРАЂА ИЗВРШЕНА ОД СТРАНЕ ВИШЕ ЛИЦА

При расправљању овог кривичног дела у теорији и судској пракси постављају се неколико спорних питања од чијег правилног решења зависи појам и тачна квалификација кривичног дела.

Ова врста тешке крађе одређена је пре свега по субјекту, тј. по броју лица који треба да учествује у извршењу кривичног дела. Опште је усвојено мишљење да у извршењу овог кривичног дела треба да учествују више лица али у појединим законодавствима различито се одређује овај број и, у вези са овим, појам кривичног дела различито се формулише (1). У неким законодавствима тачно се назначује најмањи број лица који треба да учествује у извршењу кривичног дела, па се ова крађа одређује као крађа извршена од два или више лица. То је, на пример, случај у ранијем Југословенском кривичном закону од 1929 (§ 316, т. 2: „ако су крађу учинила два или више лица која су се удружила за вршење крађа“). Логично да се по овом закону узимало да је довољно за постојање овог кривичног дела ако у његовом извршењу учествују и само два лица. Сличну одредбу садржи Француски кривични законик (чл. 381, ст. 2, т. 2) (2). Немачки кривични законик узима да ова крађа постоји ако је извршена од стране више лица која су се удружила за вршење крађа (§ 243, ст. 1, т. 6). Али теорија узима да је за постојање овог кривичног дела довољно ако су се за вршење крађа удружила два или више лица (3). Швајцарски кривични законик такође не одређује број лица који треба да учествује у овој крађи, само назначује да је потребно да је крађа извршена од стране члана једне банде (4). Италијански кривични законик, напротив, захтева да је крађа извршена од стране три или више лица (5). У нашем закону је речено да ово кривично дело постоји ако је крађа извршена од стране више лица која су се удружила за вршење крађа, чл. 250, ст. 2, т. 2, Кривичног законика. У вези са овим у нашој теорији и судској пракси поставило се питање шта треба подразумевати под изразом „више лица“ у смислу овог законског прописа. У судској пракси више преовлађује мишљење да крађа извршена од више лица постоји и онда ако је извршена од два лица. Тако, на пример, у овом смислу је одлука

(1) Ј. Таховић: Кривично право, Посебни део, II издање, Београд, 1955, стр. 328; Коментар Кривичног законика, Београд, 1957, обј. уз чл. 250, б II 1.

(2) Ова формулација чл. 381, ст. 2, т. 2, Code pénal-а из 1810 задржана је и после измене овог члана Законом од 23 новембра 1950, Dalloz, Code pénal, Paris, 1952).

(3) Schönke—Schröder: Strafgesetzbuch, Kommentar, 7. Aufl., § 243 VIII 1; Ph. Allfeld — H. Meyer: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, 8. Aufl., § 98, I 3e.

(4) B. Neidhart: Schweiz. Strafgesetzbuch, чл. 137, 2.

(5) L. Franchi — E. Feroci: Codice Penale, чл. 625, ст. 1, т. 5.

Врховног суда Хрватске Кж 488/52 од 10 априла 1952 (6); слично и одлука Врховног суда Босне и Херцеговине Кж 43/53 од 23 марта 1953, по којој „као више лица из чл. 250, ст. 2, т. 2, сматрају се и два лица” (7). Међутим, не оспоравајући могућност и потребу да се крађа извршена од стране два лица такође сматра као тешка крађа, питање је да ли се под изразом „више лица” могу подразумевати и два лица. С обзиром на то да закон мора садржавати прецизне изразе који не стварају никакву сумњу, требало би учинити измену у закону у том смислу да се ово кривично дело може извршити и од стране два лица.

Други момент је много важнији у вези са одређивањем појма овог кривичног дела. У смислу нашег закона, под овим кривичним делом се не подразумева свака крађа извршена од стране два или више лица већ само она извршена од више лица која су се удружила ради вршења крађа. Није довољан договор између више лица ради извршења само једне одређене крађе. Напротив, потребно је да су се више лица удружила ради извршења крађа уопште, појединачно неодређених ни по броју ни по неким другим ближним карактеристикама. Према томе, за постојање овог кривичног дела потребна су два обележја. Прво, да постоји договор између више лица, друго, да се овај договор односи на вршење крађа уопште. Из овог произилази да је овде реч о једном облику удруживања ради вршења кривичних дела. С обзиром на општи карактер и неодређеност кривичних дела која су циљ удруживања, дело је више слично општем кривичном делу злочиначког удруживања из чл. 299, али с обзиром на то да је ипак потребно да су дела одређена бар по врсти, кривично дело има такође неке карактеристике дела договора из чл. 298. Пракса наших судова такође подвлачи оба ова обележја за постојање овог кривичног дела. Тако, пре свега, наглашава се да је за постојање кривичног дела потребан договор више лица јер је то битно обележје овог кривичног дела. У овом смислу је одлука Савезног врховног суда Кз 40/56 од 11 априла 1956 (8). У овој одлуци изричито се наглашава да се дело не може квалификовати као обична крађа ако постоји ово обележје. Затим се истиче да је за постојање овог кривичног дела потребно да је договор управљен на извршење крађа уопште а не једне одређене крађе. У овом смислу одлука Врховног суда Хрватске, Кж 488/52 од 10 априла 1952, у којој се подвлачи да је за постојање овог кривичног дела потребно „да су се више лица удружила за извршење крађа и да није довољно удруживање за извршење једне крађе” (9). Ово обележје кривичног дела још јасније се подвлачи у одлуци Врховног суда Босне и Херцеговине, Кж 79/56 од 26 марта 1956, по којој нема овог кривичног дела ако су се више лица посебно договорила да изврше најпре једну а после

(6) Наша законитост, бр. 5—6/52, стр. 217.

(7) Правни живот, бр. 9/53, стр. 21.

(8) Збирка судских одлука, књига прва, свеска прва, 1956, стр. 59.

(9) Наша законитост, бр. 5—6/52, стр. 217.

другу конкретно одређену крађу, ако из тога не произилази да постоји договор за вршење крађа уопште (10).

У појединим законодавствима, међутим, постоји знатна разлика у одређивању бића овог кривичног дела управо с обзиром на ова два обележја. Ранији Југословенски кривични законик одређивао је појам овог кривичног дела на исти начин, истичући да је за постојање овог кривичног дела потребно да су крађу учинила два или више лица која су се удружила за вршење крађа. Сходно овом, теорија је подвлачила да је за постојање ове тешке крађе потребно пре свега „удруживање”, а затим да се то удруживање односи на вршење крађа уопште, појединачно и по броју још неодређених, а не на вршење једне одређене крађе (11). У том смислу је и тадашња пракса судова. Тако, по општој одлуци Касационог суда у Београду, бр. 2858 од 28 фебруара 1931: „Битан елеменат овог кривичног дела јесте да су се два или више лица удружила за вршење крађа уопште, да су претходно донела одлуку, па да из тог њиховог договора проистекне једна или више крађа. Ако се не може утврдити ова претходна одлука онда може постојати само проста крађа” (12). Француски кривични законик узима да ова крађа постоји онда ако је извршена од два или више лица, не назначавајући да то морају бити лица која су се удружила ради вршења крађа. Теорија и судска пракса наглашавају само да мора постојати удруживање и да је приликом извршења крађе стварно учествовало бар два лица. Нема овог кривичног дела ако је један учествовао у извршењу крађе у својству извршиоца а друго лице у својству саучесника. Према томе, не захтева се услов да постоји удруживање ради извршења крађа уопште (13). Немачки кривични законик захтева да је у извршењу кривичног дела учествовало више лица која су се удружила за продужено извршење крађе или разбојништва. Теорија и пракса узима да је овде реч о крађи извршеној у саставу банде. Према томе мора постојати удруживање у смислу осталих кривичних дела удруживања. Затим, удруживање се мора односити на извршење више самосталних, у појединостима још неодређених крађа. Нема овог кривичног дела ако је удруживање унапред било управљено само на извршење једне крађе у продужењу (14). Још јаснији је у овом погледу Швајцар-

(10) Збирка судских одлука, књига прва, свеска прва, 1956, стр. 61.

(11) Т. Живановић: Основни Кривичног права, Посебни део, I књига, Београд, 1938, § 42 I 2.

(12) Г. Никетић: Кривични законик — објашњења и пракса, Београд, 1939, уз § 316; Лаза Урошевић: Кривични законик — коментар, Београд, 1929, обј. из § 316, 7, — истиче да је потребно договарање и удруживање, али нејасно је да ли се ту мисли на договарање и удруживање ради вршења једне крађе или крађа уопште; М. Чубински: Научни и практични коментар Кривичног законика, II изд. Београд, 1934, обј. уз § 316: јасно је да удруживање и договор мора обухватити унапред било неколико одређених крађа или неку периоду времена (одређену или неодређену) у току које уговорачи имају вршити крађе, чак и без одређивања које.

(13) E. Garçon: Code Pénal Annoté, обј. уз čl. 381—386, F; M. Rousselet — M. Patin: Précis de Droit Pénal Spécial, Paris, 1950, art. 643, a.

(14) Schöнке—Schroder, § 243, VIII 1; Allfeld — Meyer, § 98, I 3 e, наглашавају да ипак није потребна потпуна неодређеност дела, тако постоји ово кривично дело ако је реч о удруживању за извршење крађа са истог трга, итд.; J. v. Olshausen's Kommentar zum Strafgesetzbuch für das Deutsche

ски кривични законик по коме се за постојање овог кривичног дела изричито траже два елемента. Прво, да је дело извршено од стране члана једне банде, друго, да је банда створена ради извршења разбојништва или крађа (15). Банда је само по себи удруживање ради извршења већег броја унапред још неодређених кривичних дела, затим, у овом законском пропису изричито се наглашава да банда мора бити образована ради извршења разбојништва и крађа уопште. Италијански кривични законик, слично француском, истиче само прво обележје овог кривичног дела, захтевајући само да је крађа извршена од три или више лица, без назначивања да је потребна да су то три или више лица која су се удружила ради вршења крађа. Теорија узима да је за постојање овог кривичног дела довољно ако је крађа извршена од три или више лица. Није потребно да постоји неки посебни вид удруживања. Не захтева се да постоји споразум о вршењу крађа уопште (16).

С обзиром на посебну природу овог кривичног дела, постављају се још извесна питања.

Речено је да кривично дело постоји онда ако су се више лица удружила ради извршења крађа. У вези са овим, поставља се пре свега питање да ли је за постојање овог дела услов да је стварно извршено више крађа. Као и код сваког кривичног дела у виду заната или занимања, и овде се узима да је довољно ако је извршена једна једина крађа, под условом да постоје остали елементи овог кривичног дела. Наиме, довољно је ако се утврди да је постојало удруживање за вршење крађа, иако је у датом случају извршена само једна крађа (17).

Ако је стварно од више лица извршено више крађа, онда треба имати у виду следеће. Пре свега је потребно да све те крађе нису биле предвиђене као извршење крађе у виду једног продуженог кривичног дела. У супротном случају, може постојати само продужено кривично дело крађе, у чијем извршењу учествује више лица, а не крађа од стране више лица која су се удружила ради извршења крађа. Јер, као што је напоменуто, основно обележје овог кривичног дела јесте да се удруживање односи на вршење крађа уопште, појединачно по броју и индивидуално још неодређених (18). Из овог произилази, даље, да је потребно да се све извршене крађе појављују као потпуно самостална кривична дела а не као саставни делови неке конструкције сложеног кривичног дела у ширем смислу. Последица овог је да све ове крађе могу стајати у реалном стицају. Овако узимају и немачки писци, мада се у Немачком кривичном законуку ово дело формулише као

Reich, 11 Aufl. II B., § 243, 47; Fr. v. Liszt — E. Schmidt: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, 23. Aufl., § 128, II 6; R. Frank: Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, 16. Aufl., § 243, VII.

(15) B. Neidhart, Schweiz. Strafgesetzbuch, чл. 137, 2.

(16) V. Manzini: Trattato di Diritto penale, vol. IX, 1, Torino, 1938, p. 222 и сл.

(17) J. v. Olshausen's § 243, 47; Живановић, § 42, 2, 6; Schönke—Schröder, § 243, VIII, 1.

(18) Frank, § 243, VII; Schönke—Schröder, § 243, VIII, 1; Ernst Schwartz: Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, 1914, § 243, 6.

продужено извршење разбојништва или крађе. Иако закон говори о продуженом извршењу крађа, наглашава се да се ипак ту не мисли на познату конструкцију продуженог кривичног дела, већ на извршење потпуно самосталних крађа у саставу банде (19). Неки писци иду даље па узимају да ова кривична дела садржавају своју самосталност, па да према томе могу стајати у реалном стицају чак и онда ако су унапред предвиђене извесне околности под којим ће се крађе извршити, на пример да ће се красти предмети одређене врсте, користећи исте прилике, итд. (20).

Навешћемо неколико судских одлука наших судова из којих ће се видети становиште наше судске праксе по овим питањима.

Пре свега по питању продуженог кривичног дела и ове врсте тешке крађе. По одлуци Врховног суда НР Хрватске, Кж 2528/55-2 од 13 септембра 1955, продужено кривично дело не значи тешку крађу извршену од стране више лица, иако је у датом случају у извршењу продуженог кривичног дела учествовало више лица (21). У конкретном случају четири намештеника једног предузећа, по претходном договору да ће узимати лим из свог предузећа и продавати га, изнели су неутврђену количину лима, и то у више наврата, па су овај продавали и новац међусобно делили. Првостепени суд је случај оценио као продужено кривично дело, квалификујући деро по чл. 249, налазећи да ту нема тешке крађе из чл. 250, ст. 2, т. 2, тј. да нема крађе извршене од више лица која су се удружила ради извршења крађа. Суд је нашао да се оптужени нису удружили ради вршења крађа, већ је њихов споразум ишао само на то да узимају односно краду лим из свог предузећа. При том су оптужени дело учинили у више наврата, али како је реч о истим стварима, о истом месту извршења, о истом оштећенику и у кратким размацима времена, то све ове крађе заједно посматрано дају појам продуженог кривичног дела. Околност што је дело извршено од стране више лица овде није квалификаторна околност већ само околност која може утицати на одмеравање казне. Виши суд је одбио жалбу јавног тужиоца који је захтевао да се случај квалификује као тешка крађа из чл. 250, ст. 2, т. 2, па је потврдио пресуду првостепеног суда, налазећи да је „првостепени суд правилно утврдио да продужено кривично дело не претставља ову врсту тешке крађе, ако не постоје остали елементи овог кривичног дела”. Ова је судска одлука правилна и потврђује напред изложено теориско становиште по овом питању. По једној другој одлуци, међутим, у готово истоветном случају виши суд узима да постоји тешка крађа извршена од стране више лица удружених ради вршења крађа. Тако по одлуци Врховног суда НР Хрватске, Кж 1061/56 од 25 априла 1956 „код остваривања квалификаторног елемента удруживања за вршење крађа у смислу чл. 250, ст. 2, т.

(19) Schönke—Schröder, § 243, VIII, 3; E. Schwartz, § 243, 6, 26; Olshausen's, § 243, 48, под условом да не постоји јединствени умишљај у смислу продуженог кривичног дела.

(20) Frank, § 234, VII; Olshausen's, § 243, 47; Schwartz, § 243, 6, 24.

(21) Наша законитост, бр. 8—9/56, стр. 372.

2, Кривичног законика није одлучујуће да ли ће те крађе, које иначе по свим својим субјективним и објективним обележјима претстављају самосталне крађе, бити евентуално оцењене као продужено кривично дело” (22). У овом случају намештеници једног предузећа споразумели су се да из овог краду одређени материјал, па су ово вршили у више наврата, са кратким размацама времена. Првостепени суд је случај оценио као тешку крађу извршену од стране више лица удружених ради извршења крађа, па је дело квалификовао по чл. 250, ст. 2, т. 2. Виши суд је својом одлуком ову првостепену пресуду потврдио, одбивши жалбу оптужених да у овом случају постоји продужено кривично дело крађе из чл. 249. Интересантни су разлози који се наводе у овој одлуци. Наиме, по схватању суда, за постојање тешке крађе извршене од стране више лица удружених за вршење крађа битно је да постоје објективни и субјективни елементи овог кривичног дела, тј. свест и воља оптужених за удруживање ради вршења крађа, па је без икаквог значаја што се у конкретном случају више тих објективно појединачних крађа из практичних разлога и криминалнополитичких потреба с обзиром на једноврсност добра, истоврсност појединих радњи, временски континуитет и јединствени умишљај правно може третирати као једно продужено кривично дело. Још се наглашава да удруживање ради вршења додуше само једног али продуженог кривичног дела крађе, што уствари претставља правну конструкцију, претставља квалификаторни елемент дела из чл. 250, ст. 2, т. 2. Овакво схватање суда је противно напред изложеном схватању теорије по овом питању, а сем тога противно и напред наведеној одлуци истог вишег суда. По нашем мишљењу правилна је прва поменута одлука по овом питању јер она одговара општем усвојеном теориском схватању.

Постоје судске одлуке по којима постоји реални стицај ако је извршено више крађа од стране више лица удружених ради вршења крађа. У овом смислу одлука Врховног суда НР Хрватске Кж бр. 1042/52 од 19 децембра 1952 (23). По овој одлуци, чињеница да су се оптужени удружили за вршење крађа не оправдава још закључак да крађе, које су они — овако удружени — извршили, претстављају једно продужено кривично дело, већ у том случају може постојати реални стицај кривичних дела. Окривљени су оптужени да су, удруживши се за вршења крађа, у четири наврата извршили крађу рубља, хаљина и других ствари из дворишта разних кућа. Првостепени суд је нашао да у делима оптужених постоји тешка крађа из чл. 250, ст. 2, т. 2, али да то не претставља стицај кривичних дела већ једно продужено кривично дело. Виши суд је уважио жалбу јавног тужиоца, преиначио првостепену пресуду нашавши да у конкретном случају постоји не једно, продужено кривично дело, већ четири дела извршена у реалном стицају. Наи-

(22) Наша законитост, бр. 12/52, стр. 523.

(23) Збирка одлука врховних судова донетих у кривичном и грађанском поступку, 1954, стр. 79.

ме, по схватању суда, сама чињеница да су се оптужени удружили за вршење крађа и на основу тог свог договора и извршили више крађа не даје још оправдање за закључак да све те извршене крађе чине једно продужено кривично дело тешке крађе. У сваком конкретном случају треба посебно утврдити да ли се извршене крађе могу сматрати једним продуженим кривичним делом крађе. Продужено кривично дело може постојати само онда ако постоје сви потребни елементи за ову правну конструкцију. У овом конкретном случају нема продуженог кривичног дела јер не постоје остали елементи за ово. Ова судска одлука правилно потврђује теориско схватање да у случају извршења више крађа од стране више лица удружених ради вршења крађа може постојати стицај ако су сва дела потпуно самостална и не дају појам неке правне конструкције јединственог појма кривичног дела. Наравно да то не искључује могућност да дела извршена у смислу чл. 250, ст. 2, т. 2, буду узета као продужено кривично дело ако постоје елементи за ово. У том случају могу настати више ситуација. Могуће је да у извршењу дела из овог законског прописа буде једно продужено кривично дело у стицају са другим продуженим кривичним делом; затим, да једно продужено кривично дело буде у стицају са другим појединим крађама које се засебно посматрано појављују као потпуно самостална кривична дела. Најзад, могуће је да се изврши само једно продужено кривично дело крађе а да се случај ипак квалификује као тешка крађа извршена од стране више лица удружених ради вршења крађа. То ће бити случај онда ако се утврди да је код учинилаца постојао договор, удруживање ради извршења крађа уопште, у смислу овог кривичног дела али је у конкретном случају извршено само једно продужено кривично дело крађе. У овом смислу постоји одлука Врховног суда НР Хрватске, Кж бр. 729/53 од 19 маја 1953, по којој „мада је као резултат удруживања за вршење крађа извршена само једна (продужена) крађа постоји одговорност по чл. 250, ст. 2, т. 2, Кривичног законика, уколико је договор обухватао још и друге крађе, ако се ове не би могле заједно са већ извршеном крађом, оценити као једно кривично дело крађе у продужењу” (24).

За постојање овог кривичног дела услов је да у његовом извршењу учествује више лица. Спорно је, међутим, у ком све својству ова лица морају учествовати у извршењу кривичног дела. По једном мишљењу, за постојање овог кривичног дела није услов да сви учесници имају својство саизвршиоца, дело постоји и онда ако се један појављује као извршилац, други као помагач, итд. Могуће је да неко учествује и као потстрекач, али само под условом да се потстрекавање односи на вршење крађа уопште а не само на једну одређену крађу (25). По неким ауторима, по правилу долазе у обзир само саизвршиоци али дозвољавају да у појединим слу-

(24) Збирка одлука (као под 23), стр. 81.

(25) Живановић, § 42, 2 ai 6; Таховић, Коментар, чл. 250, б; II, 3; v. Liszt — E. Schmidt, § 128, II, 6.

чајевима може постојати саучесништво у ширем смислу (26). По трећем мишљењу, међутим, сви учесници у овој крађи морају имати својство саизвршиоца, па се према томе друга лица могу појавити само као саучесници (потстрекачи и помагачи) (27). Пракса наших судова правилно заступа гледиште да учесници у овом делу могу имати својство не само саизвршиоца већ и саучесника (потстрекача и помагача), наравно под условом да су све то лица која су се удружила ради извршења крађа, затим да се делатност сваког учесника притом појављује као извршење већ напред постављеног плана. Тако по одлуци Врховног суда НР Хрватске, Кж-488/52 од 10 априла 1952 (28). Као што се у овој одлуци наводи, у поступку је утврђено да су оптужени на основу претходног споразума вршили крађу, на тај начин што је један оптужени одабирао и припремао за изношење ствари за крађу, док су други те ствари износили, након чега су тако изнете ствари међусобно делили. Воља и споразум оптужених био је управљен на заједничко вршење крађа, а чињеница што је сваки од њих извршавао поједине радње унапред договорене своди се на поделу улога у остварењу тог заједничког кривичног дела.

Др. Јанко Ђ. Таховић

НАКНАДА ШТЕТЕ И КРИВИЧНА ОДГОВОРНОСТ

1. Поводом кривичних дела несавесног пословања у привреди из чл. 213, ст. 2, Кривичног законика и несавесног рада у служби из чл. 317, ст. 2, Кривичног законика у нашој теорији и пракси појавило се једно спорно питање које је од значаја за криминал у привреди и службеној дужности, па му треба поклонити потребну пажњу. Поменуто питање се односи на то: какво дејство има накнада штете на кривичну одговорност и правну квалификацију наведених дела, ако је накнада дата после утврђеног мањка и штете.

По једном схватању (1), иако је прегледом пословања утврђено постојање знатне имовинске штете (2) услед несавесног пословања у привреди или несавесног рада у служби, не постоји тежи, квалификовани облик кривичних дела из чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика у оном случају када одговорно односно службено лице одмах или у релативно кратком времену пошто је утврђено постојање мањка и штете, ове у целини намири (накнади). Како услед овога за извесно предузеће, установу или права грађана није уствари наступила знатна штета, то нема битног елемен-

(26) Frank, § 243, VII.

(27) Schwartz: Kommentar zum Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, 5. Aufl., 1884, § 243, 37.

(28) Наша законитост, бр. 5—6/52, стр. 217.

(1) Др. Станко Кличек: Мањак и штета према пропису чл. 213 КЗ, Наша законитост, 1954, бр. 1, с. 28—32, и Наша законитост, 1955, бр. 10—12, с. 458—462.

(2) Према схватању праксе, то је штета чији је износ преко 100.000 дин.

та за кривична дела из чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика која повлаче казну затвора до четири године, већ постоји само лакши, основни облик тих дела из ст. 1 који предвиђа могућност наступања имовинске штете и повлачи новчану казну или затвор до шест месеци. Овај облик поменутих дела ће постојати и у случају делимичног намирења настале штете, ако услед овог намирења остатак штете не прелази износ од 100.000 динара.

По другом схватању (3), потпуна или делимична накнада штете нема утицаја на кривичну одговорност и правну квалификацију наведених дела, па се не може сматрати да дело које је било извршено, не постоји више после учињене накнаде. Ова околност може једино да има значај приликом одмеравања казне, као држање учиниоца после учињеног дела у см. чл. 38 Кривичног законика и као таква може да доведе до знатног ублажења казне. Стога се сматра да у поменутим случајевима постоје кривична дела из чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика јер је наступила знатна имовинска штета, иако је ова пре пресуђења потпуно или делимично накнађена.

У пракси је наведено спорно питање дошло до израза у следећим случајевима :

а) Окружни суд у Вараждину (4) осудио је руководиоца откупне станице предузећа „В” због кривичног дела несавесног пословања у привреди из чл. 213, ст. 2, Кривичног законика, што је у времену од 1 јануара 1954 до 26 децембра 1954, када је извршен преглед пословања, алкавим поступањем проузроковао своје предузећу штету у износу од 358.997 дин. иако је на дан 14 фебруара 1955 накнадио штету. Поводом жалбе оптуженога, Врховни суд НР Хрватске својом пресудом Кж. 2523/55 од 24 септембра 1955 преиначио је првостепену пресуду у погледу правне квалификације дела и изречене казне, па је оптуженог прогласио кривим за дело несавесног пословања у привреди из чл. 213, ст. 1, Кривичног законика са следећих разлога:

„Првостепени суд је нашао да су инкриминисаном радњом остварена обиљежја кривичног дјела из чл. 213, ст. 2, Кривичног законика. Из чињеничног утврђења првостепене пресуде, међутим, произлази да је оптужени у релативно кратком времену подмирио у цијелости сав мањак и да услјед тога за подужење нема штетних последица. Како према таквом чињеничном утврђењу у конкретном случају нису исцрпљена обиљежја кривичног дјела из чл. 213, ст. 2, Кривичног законика, то је побијаном пресудом остварен истакнути жалбени разлог повреде кривичног закона из члана 343, точ. 4, ЗКП, па га је ваљало уважити, побијану пресуду преиначити и дјело преквалифицирати као оно из чл. 213, ст. 1 Кривичног законика”.

б) Један окружни суд (5) осудио је оптуженог због кривичног дела несавесног рада у служби из чл. 317, ст. 1, Кривичног законика, што је својим алкавим радом у служби проузроковао мањак у износу 215.746, али је ову штету накнадио.

(3) Др. Петар Рихтар: О неким проблемима примјене чл. 213 и 317 КЗ, Наша законитост, 1954, бр. 8—9, с. 418—420; Томо Рушец: Појам и утврђивање штете код криминала у привреди, Наша законитост, 1956, бр. 6—7, с. 277—283.

(4) Наша законитост, 1956, бр. 6—7, с. 277—278.

(5) Наша законитост, 1955, бр. 10—12, с. 462.

Поводом жалбе јавног тужиоца због погрешне правне квалификације дела, Врховни суд НР Србије својом пресудом Кж. 1150/52 од 27 јуна 1952, одбацио је ову жалбу наводећи:

„Првостепени суд је радњу оптуженог квалификовао као кривично дело несавесног рада у служби из чл. 317, ст. 1, Кривичног законика, за које га је дело огласио кривим. Оваква правна квалификација је правилна, јер и по нахођењу Врховног суда у питању је била само могућност наступања штете за поменућу задругу, а иста није и наступила да би се на учињено дело оптуженог могао применити чл. 317, ст. 2, Кривичног законика. Не налазећи, са изложенога, да је одлуком првостепеног суда о кривици повређен кривични закон, Врховни суд је жалбу јавног тужиоца у овом делу одбио као неосновану.”

в) Услед несавесног пословања пословође једне продавнице (6) у времену од 5 августа до 22 октобра 1952 утврђен је био мањак од 90.539 дин. На дан 27 октобра 1952 пословођин отац подмирио је у целости овај мањак, али како је предузеће ипак отказало радни однос пословођи, извршена је примопредаја дана 28 октобра 1952 и том приликом је утврђен нови мањак од 29.028,30 дин. који је остао ненамирен. Првостепени суд је прогласио оптуженог кривим за дело несавесног пословања у привреди из чл. 213, ст. 1, Кривичног законика, налазећи да је услед његовог рада наступила штета за предузеће само у износу 29.028,30 дин. Међутим, по жалби јавног тужиоца због погрешне правне квалификације, другостепени суд је уважио ову жалбу, па је оптуженог прогласио кривим за дело из чл. 213, ст. 2, Кривичног законика, углавном са разлога:

„Висина штете, коју је оптужени проузрочио, утврђена је са преко 119.000 динара, а то се свакако имаде сматрати знатном имовинском штетом”.

2. Усвајајући као правилно оно схватање по коме у датим случајевима накнада штете не утиче на кривичну одговорност и правну квалификацију дела, већ једино на одмеравање казне, у прилог овога може да се наведе:

Потребно је пре свега да се одреди време када су извршена наведена кривична дела, јер од овога у основи зависи решење целог питања. За постојање тежег, квалификованог облика кривичног дела несавесног пословања у привреди из чл. 213, ст. 2, Кривичног законика, тражи се наступање знатне имовинске штете у пословању одговорног лица у државном предузећу, задрузи, задружном или другом друштвеном предузећу, услед очигледно алкавог пословања или свесног пропуштања да врши своју дужност, иако је ово лице знало да услед таквог пословања може наступити имовинска штета предузећу или задрузи. Слично овоме, за постојање квалификованог облика несавесног пословања у служби из чл. 317, ст. 2, Кривичног законика потребно је наступање знатније штете за државну или друштвену установу или предузеће или повреда неког права грађана, услед очигледно алкавог поступања или свесног непридржавања закона или прописаних правила службе од стране службеног лица у вршењу своје службе.

Како је наступање знатне имовинске штете односно знатније штете квалификаторни елеменат кривичних дела из чл. 213, ст. 2,

и 317, ст. 2, Кривичног Законика то се сматра да су ова дела извршена са наступањем поменуте штете. У овоме се и доведе потпуно слажу оба напред поменута гледишта. Међутим, одавде се међу њима појављује разлика при одређивању када је наступила знатна имовинска штета. Ова разлика је затим довела до различитог схватања када су извршена наведена дела, а то је са своје стране у крајњој линији и довело до различите оцене дејства накнаде штете на кривичну одговорност и правну квалификацију тих дела.

Као време када је наступила извесна штета уопште узима се онај дан када је погрешка учињена, а ако се штета догодила извесно време после погрешке, онда се узима дан настанка штете. Овакво одређивање времена настанка штете одговара природи ствари као и времену када у основи постоји обавеза на накнаду штете, пошто су ова два момента међу собом тесно повезана (7).

Према овоме, код кривичних дела из чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика, може да се сматра да се наступање знатне имовинске штете догодило у време када је била предузета њихова радња извршења, односно у време кад је била произведена сама штета. Ово може лако да се утврди приликом прегледа пословања. Зато се овај тренутак и означава као време извршења поменутих дела, односно као време у коме су она свршена. „Код дјела из чл. 213, ст. 2, Кривичног законика моментом настанка фактичног мањка у знатном износу настаје и фактична штета у истом износу, без обзира на околност што врло често од настанка мањка па до његовог откривања прође и доста времена” (8).

Оваквом закључку има места и са тога разлога што наведена кривична дела имају сличности са тзв. трајним кривичним делима, за која се узима да су формално свршена у тренутку наступања последице, без обзира што њихова последица може, али не мора, да траје дужице време по своме произвођењу (9). То се слаже и са самом природом кривичних дела из чл. 213 и 317 Кривичног законика, јер се њихова радња извршења обично понавља у више махова и траје извесно дужице време или краће време, у коме редовно и настаје имовинска штета услед алкавог поступања одговорног или службеног лица.

Када се пође од овако одређеног времена извршења поменутих кривичних дела, онда се правилно може да одреди дејство накнаде штете на кривичну одговорност и њихову правну квалификацију. Пошто се кривична одговорност извршиоца и правна квалификација његовог дела оцењују с обзиром на време извршења дела, а кривична дела из чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика извршена су у време предузимања њихове радње извршења, односно у време наступања знатне имовинске штете, то накнада

(7) О томе кад постоји обавеза на накнаду штете в. G. Ripert — J. Boulanger; *Traité élémentaire de droit civil de Planiol*, Paris, 1952, IV éd. T. II. p. 406; H. Mazeaud et L. Mazeaud: *Traité théorique et pratique de la responsabilité civile délictuelle et contractuelle*, Paris, 1934, T. III. p. 299, n. 2263.

(8) Др. Петар Рихтар: Нав. дело, 420.

(9) Др. Тома Живановић: *Основи Кривичног права*, Општи део, Београд, 1935, I. део, с. 379, под 6.

произведене штете после овог момента не може да има никакав утицај на кривичну одговорност и њихову правну оцену. Накнада утврђеног мањка или штете од стране одговорног или службеног лица после овог тренутка не може се сматрати као „настојање окривљенога да до кривичног дјела уопће не дође” (10), јер су поменути кривична дела већ свршена. Накнада штете у овом случају би једино могла да се сматра као држање учиниоца после учињеног кривичног дела у смислу чл. 38 Кривичног законика, и то као околност која утиче да казна буде мања (олакшавајућа околност), а која би у вези са другим околностима могла да доведе и до знатног ублажавања казне.

Треба поменути да накнада штете у датим случајевима има извесне сличности са стварним кајањем, под којим се подразумева понашање учиниоца кривичног дела после свршеног дела, којим он отклања последицу овога или ублажује њено дејство (11). Овоме институту има места и по нашем праву иако он није изрично предвиђен у Кривичном законiku, па се сматра да је обухваћен у чл. 38 Кривичног законика. Али, стварно кајање треба да је учињено добровољно и пре него је дело откривено и покренут поступак против његовог учиниоца, што у наведеним примерима са накнадом штете то није случај. Сем тога, стварно кајање не би могло да се меша са накнадом штете лицу које је оштећено извршењем кривичног дела, јер се са овим само у ширем смислу отклања последица кривичног дела (12).

3. Противно досад изложеном, по другом схватању се сматра да су кривична дела из чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика, извршена у време када је прегледом пословања утврђено постојање мањка односно знатне имовинске штете. Услед тога се овде и дошло до закључка да не постоје квалификовани облици поменутих дела у случају када одговорно или службено лице одмах и без затезања у целини намири утврђени мањак и штету.

Све ово би се некако и могло да брани ако се стане на гледиште да штета у датим случајевима постоји тек када се она у целој својој укупности доврши и утврди (13), што се обично дешава са извршеним прегледом пословања одговорног лица. Ако се сада у овом тренутку одмах накнади утврђена штета, онда се не би могло да сматра да постоји штета, јер када се штета подмири кроз истовремену корист, тада недостаје проузроковање и саме штете (14).

Међутим, у наведеним случајевима се пошло даље од свега овога, па се дошло до резултата који се не могу никако да усвоје. Тако се овде поменуто дејство накнаде штете давало и онда кад

(10) Др. Станко Кличек: *Наша законитост*, 1954, бр. 1, с. 32.

(11) Др. Јанко Ђ. Таховић: *Стварно кајање*, Југословенска адвокатура, 1954, бр. 1, с. 11—19.

(12) Др. Јанко Ђ. Таховић: *исто*, с. 18, 19.

(13) Штета настаје у време кад се завршило стварање штетних последица: Др. Милојко Вуковић: *Odgovornost za štetu u građanskom pravu*, Zagreb, 1951, s. 27, (153).

(14) Schönke—Schróder: *Strafgesetzbuch, Kommentar*, München—Berlin, 1954, S. 790, V, тако у погледу накнаде за дело из § 266 Немачког кривичног законика.

ја оптужени у „релативно кратком времену” после утврђеног мањка и штете, ове у целини или делимично подмирио. У једном се случају под релативно кратким временом подразумевао чак и размак времена од месец и по дана од тренутка утврђене штете па до њене накнаде!

Када се стане на гледиште да не постоји штета ако се ова у тренутку њеног наношења одмах и кроз истовремену корист изравна, тада се не може узети да не постоји штета и онда, ако је накнада и после овога времена извршена. Према томе, доцније поправљање је без значаја (15), па оно не може да утиче више на кривичну одговорност и правну оцену поменутих дела, јер се не може узети да ова дела нису извршена и да није наступила имовинска штета, када је постојање штете утврђено прегледом пословања и када је она накнађена после месец и по дана од обављеног прегледа.

4. До каквих се све немогућих ситуација и решења може доћи ако се пође овим путем, није потребно много наводити да би се увидела његова неправилност.

Пре свега, поменуто схватање не може да се прими из разлога што би на тај начин накнадним намирењем штете, велики број извршилаца криминала у привреди и јавним службама избегао заслужену одговорност по чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика и био евентуално изложен само лаким казнама из става првог. Тиме би се примена квалификованих облика наведених дела свела уствари само на оне учиниоце који немају имовине или богате рођаке, па да одмах или кроз „краће време” накнаде нанету штету. Овакво схватање би затим довело до знатних поремећаја правилног рада у привреди и јавним службама услед фаворизовања поменутог криминала. Сем тога, оно би било у очевидној супротности са самим Кривичним закоником, који дела из чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика угрожава тежом казном не да би под њеним утицајем натерао учиниоце да подмире наступелу штету, већ да би њеним стављањем у изглед, пружио потребну заштиту самоме друштву од ове врсте криминала и одвратио појединце од вршења исте.

Све ово указује да се поменуто схватање противи самоме односу који у датим случајевима постоји између кривичне и грађанске одговорности, односно њихових правних последица: казне и накнаде штете, јер радње извршења из чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика претстављају у исто време кривични и цивилни деликт (16), те повлаче собом поред казне још и накнаду проузроковане штете.

Пошто је питање односа између поменутих двеју одговорности и њихових правних последица веома сложене природе и претставља

(15) Schönke—Schröder: *op. cit.*

(16) Истовременост кривичне и грађанске одговорности за једно исто дело постоји обично кад оно, поред опасности за друштво, наноси неку штету појединцима, што је нарочито случај код напада против личности (убиство, телесна повреда и др.) или против имовине (крађа, превара, паљевина и др.), в.: G. Ripert — J. Boulanger, p. 315, H. et L. Mazeaud, T. I. p. 8, n. 11; Облигационо право према белешкама са предавања проф. Др. М. Константиновића, средио Др. В. Капор, Београд, 1956, с. 90.

предмет посебних студија, на овом месту указаће се само на извесна основна начела (17) о којима треба водити рачуна уопште, а нарочито при решавању спорног питања.

Када је утврђено постојање кривичних дела из чл. 213, ст. 2, и 317, ст. 2, Кривичног законика, за државу је тада настало не само право већ и дужност да позове њихове учиниоце на кривичну одговорност и да на њих примени одговарајућу казну, без обзира што су у „релативно кратком времену“ после утврђеног мањка и штете, исту у целини накнадили. Јер, изрицање казне по одговарајућем пропису постоји ради заштите одређеног друштва од криминала и васпитног утицаја на остале грађане, као и ради изоловања учиниоца и његовог поправљања (18), пошто се основ кривичне одговорности и казне налази у виној друштвено опасној радњи предвиђеној у закону, односно у виној повреди одређеног друштвеног односа заштићеног кривичним правом. Зато се кривична одговорност и казна одмеравају с обзиром на тежину учињеног дела и тежину виности, па се у својој суштини појављују као зло које има лично да издржи учинилац кривичног дела ради наведене сврхе.

Услед овога, када је накнада штете обављена после извршених кривичних дела, она тада не може да утиче на кривичну одговорност и квалификацију дела, јер се њоме уствари гаси једино цивилна одговорност учиниоца, пошто је тиме остварена њена сврха, накнада учињене штете. Иако се накнада штете овде рађа (настаје) из кривичног деликта, она у крајњој линији нема основ у деликту као таквом, јер има деликата који не дају право на накнаду штете. Уствари, основ накнаде штете налази се у самом проузроковању штете која може, али не мора, да настане вином радњом и која обично означава повреду неког стварног или тражбеног права оштећеника. Зато се накнада штете и заснива на принципу да је свако дужан да накнади штету коју учини другоме својом кривицом, па се суштина накнаде и састоји у поправци, репарацији. Стога се мера обавезе на накнаду штете састоји у величини учињене штете и она је везана за имовину учиниоца, па прелази и на његове наследнике.

С обзиром на све ово, када је у наведеним случајевима дата накнада штете после извршења кривичног дела, она не укида кривични деликт као такав, већ само, обавезу на накнаду штете која је настала из овога. Дајући накнаду проузроковане штете пре суђења за учињено кривично дело, оптужено лице уствари врши само своју законску дужност на накнаду штете, јер би до подмирења штете дошло из његове имовине и против његове воље по одлуци суда (19). Али, ова околност, као што је изнето, треба да има значај приликом одмеравања казне, као држање учиниоца после учињеног дела и као таква може да доведе и до знатног ублажења казне.

Др. Милош Радовановић

(17) О томе детаљније в. К. Binding: Die Normen und ihre Übertretung, IV Aufl. Leipzig, 1922, B. I. S. 284—290, 433—479; G. Ripert — J. Boulanger, p. 314—319; H. et L. Mazeaud, T. I. p. 7—8.

(18) Н. Срзентић — Др. А. Стајић: Кривично право ФНРЈ, општи део, Београд, 1953, с. 407—410.

(19) На сличан начин се оцењује давање накнаде штете у одлуци бр. 10 у Збирци одлука врховних судова, II, Београд, 1954, с. 36—37.

ПРИКАЗИ

Хамид Хаџибеговић: ЦИЗЈА ИЛИ ХАРАЧ, Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском управом, Сарајево, 1953, свеска III-IV, стр. 55—135, и 1955, св. V, стр. 43—102.

Оријентални институт у Сарајеву бави се врло активно проучавањем историје наших народа под турском управом. Овај институт почео је 1950 издавати часопис *Прилози*. Овај часопис излази једанпут годишње и у њему је досада објављен низ значајних докумената и чланака који се односе на поједина питања из овога времена наше историје.

Хамид Хаџибеговић, научни сарадник овог Института, објавио је неколико превода турских докумената са коментаром а такође и неколико чланака. Најзначајнији његов рад је овај у коме обрађује питање харача. Писац излаже у првом реду појам, начела и циљ ове установе по шеријатском праву. Он прати њен развој кроз историју, а нарочито турску историју, износећи друштвене чиниоце који су на то утицали.

Цизја или харач је лични порез који су годишње плаћали поданици: хришћани и Јевреји. Она се по правилу прибира само од мушкараца способних за рад. Од тога су ослобођене жене, малолетници, болесници, старци, калуђери и они који врше какве војне и грађанске службе у државној управи („војнуци“, мартолози, кнезови итд).

Харач се плаћао по правилу по особи. Међутим, у европском делу Турске плаћао се по димовима све до 1690. Висина харача одређивала се према имовном стању. Постојале су по правилу три категорије: богати који су плаћали четири дуката, средње имућни који су плаћали два дуката и сиромашни који су плаћали један дукат. За наше крајеве као граничне крајеве правило се и даље изузетак. Ту се по одлукама централне управе од 1692 наплаћивало на име харача по један дукат годишње од обвезника. Харач се плаћао обично у ратама. Побирали су га нарочити повереници. Они су то вршили раније непосредно и лично, а доцније, крајем XVI века, увео се обичај издавања под закуп (илтизам). То је довело до великих злоупотреба и нереда. Турска је настојала у више махова да те недостатке уклони, али су ти напори остали у већини случајева без успеха. Харач је укинут 1855 када је Турска увела нов порески систем по узору на европске земље.

Писац своје излагање поткрепљује низом оригиналних турских докумената. Отуда су његови закључци чврсто постављени а његово излагање убедљиво написано. Неке важније документе писац излаже на турском у препису и преводу. Ова исцрпна и документована расправа је користан прилог за изучавање наше привредне и правне историје под турском владавином.

М. Беговић

Богдан Мајсторовић: КОМЕНТАР ЗАКОНА О ОПШТЕМ УПРАВНОМ ПОСТУПКУ, Београд, издање часописа „Нова администрација“, 1957, 314, стр. цена 600 дин.

Доношење Закона о општем управном поступку претставља значајан датум у изградњи нашег правног система. Отсуство једног законског прописа о регулисању материје општег управног поступка претстављало је прилично велику празнину у нашем правном

систему. Додуше, Закон о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 и за време непријатељске окупације омогућио је примену правила Закона о управном поступку старе Југославије. Али то није било довољно, јер су како управни органи при решавању управних ствари у управном поступку, тако и судови при решавању управних спорова наилазили на низ спорних питања при примени правних правила поменутог закона. Отуда доношење новог Закона о општем управном поступку претставља ликвидацију неизвесности у примени правних правила о општем управном поступку.

Доношењем Закона о општем управном поступку, Југославија се уврстила у ред малог броја земаља које су позитвним прописима регулисале материју општег управног поступка. Прва земља која је извршила кодификацију правних правила о општем управном поступку била је Аустриска Република која је 1925 донела Закон о општем управном поступку. У 1950 овај закон је претрпео извесне измене и допуне, тако да је он и данас у важности. Пре Другог светског рата прописе о општем управном поступку донеле су и Чехословачка (1928), Пољска (1931) и стара Југославија (1930). После рата Чехословачка је донела нове прописе о општем управном поступку, а Пољска је у старом закону спровела извесне новеле путем Закона о народним одборима и других закона. Најзад треба поменути и Закон о управном поступку САД (Administrative Procedure Act) који је донет 1946.

Наш нови Закон о општем управном поступку, у поређењу са наведеним страним прописима, претставља далеко обимнији и потпунији скуп прописа и решава многа питања која нису регулисана у поменутиим страним прописима. Он садржи детаљне прописе о поступању органа при вођењу и решавању у управном поступку. Несумњиво је да ова чињеница с једне стране омогућава правилнију примену закона од стране управних органа, али с друге стране она захтева далеко већи напор од кадрова да савладају обимну и сложену материју овог закона. Отуда је појава коментара Закона о општем управном поступку друга Богдана Мајсторовића неколико дана после његовог објављивања у *Службеном листу ФНРЈ*, а три и по месеца пре његовог ступања на снагу, омогућила кадровима који треба да примењују овај закон, да се на лак начин упознају са његовим одредбама. Појава овог коментара у врло кратком року по доношењу закона захтевала је, и поред дугогодишњег искуства аутора овог коментара, његовог стручног познавања материје и учешћа у раду комисије за израду нацрта закона, несумњиво и изузетан напор.

У циљу да читаоце упозна са материјом коју регулише Закон о општем управном поступку, аутор је најпре у предговору дао у сажетом облику преглед норми целог закона. У предговору је аутор дао објашњења и истакао значај најважнијих питања из закона као: основних начела закона, надлежности органа за решавање у управном поступку, правног положаја странке у управном поступку, односа између странака с једне стране и органа који води поступак с друге стране, питања рокова, покретања и вођења првостепеног поступка, доношења решења, питања жалбе и овлашћења другостепеног органа при решавању по жалби, питања обнове поступка и нарочитих случајева укидања, мењања и поништавања правоснажних решења или решења коначних у управном поступку, као и одредбе о поступку извршења решења. Циљ је овог предговора, као што то сам аутор наглашава, да материју закона „прикаже у целини, али само у главним линијама и на најкраћи начин, и то путем сасвим кратког изношења садржаја Закона о општем управном поступку”.

У објашњењима датим уз поједине одредбе закона аутор је настојао да на концизан начин изложи суштину и значај сваке поједине норме. Већ у објашњењу уз члан 1 аутор је дао објашњење извесних спорних појмова, као што је то например појам „управне ствари“, који појам није дефинисан ни у Закону о управним споровима у коме је први пут употребљен, ни у Закону о општем управном поступку. Објашњења начела законитости (чл. 4) поткрепљена су и изводима из управносудске праксе. На концизан начин дато је и објашњење начела правоснажности решења, које је поткрепљено и управносудском праксом. Притом аутор истиче да законска одредба о начелу правоснажности (чл. 11) „не спречава поништавање, укидање или измену у корист странке правоснажног решења којим је одбијен захтев странке или јој је одређена нека обавеза, као и решења којим је странци признато какво право, ако би се то решење поништавало, укидало или мењало у циљу признавања већег права од онога које је странци већ признато”.

У објашњењима одредаба о стварној и месној надлежности у управном поступку, аутор се нарочито задржао при објашњавању начела о пресумптивној надлежности општинских органа за решавање у управном поступку (чл. 17, ст. 1). Ово начело је у складу са принципом децентрализације који се у нашем правном систему спроводи почев од 1950, као и са изградњом нашег комуналног уређења, које је добило и правну потврду у Општем закону о уређењу општина и срезова.

У одредбама о странци дата су детаљна објашњења о лицима која се могу у правном поступку појавити у својству странке, при чему је детаљно обрађено и учешће јавног тужиоца у својству странке у управном поступку.

Одредбе о достављању од великог значаја су за правилно вођење управног поступка. У коментару је најпре дато објашњење самог достављања, као и детаљна објашњења уз поједине одредбе закона о достављању, при чему нарочито треба истаћи објашњење дато уз одредбе о обавезном личном достављању.

У објашњењима одредаба о роковима (чл. 99 — 102) аутор је, анализирајући текст појединих одредаба, дао тумачење одредбе чл. 100, ст. 2, које није у складу са уобичајеним објашњењем ове одредбе. Наиме, према објашњењу аутора рок од месец дана у случају кад је достављање решења странци извршено, например, 5 маја свршиће се 6 јуна, с обзиром да је рок почео тећи 6 маја, јер се према чл. 100, ст. 2, дан кад је достављање извршено не урачунава у рок већ се за почетак рока узима први наредни дан. Међутим, према уобичајеном објашњењу ових одредаба рок од месец дана у случају кад је достављање решења странци извршено 5 маја свршава се 5, а не 6 јуна.

Мишљења смо да је објашњење друга Мајсторовића дато уз чл. 100, ст. 2, правилно, ма да се тиме не постиже циљ који се желео том одредбом постићи, а наиме да се рок одређен по месецима и годинама свршава истеком оног дана последњег месеца или године који по свом броју одговара дану кад је достављање извршено. Да би се могло дати уобичајено тумачење одредбе чл. 100, ст. 2, било би потребно текст ове одредбе на другачији начин редиговати. По нашем мишљењу било би потребно да друга реченица чл. 100, ст. 2, гласи: „Рок који је одређен по месецима односно по годинама, свршава се истеком оног дана последњег месеца односно године који по свом броју одговара дану у који је достављање или саопштење извршено, односно у који пада догађај од кога треба рачунати трајање рока”. Према томе, ако је достављање решења странци извршено например, 5 маја, рок од месец дана свршиће се

5 јуна, јер се почетак рока рачуна од дана кад је извршено достављање, а то је 5 јуни.

Аутор је посебну пажњу посветио објашњавању одредаба о поступку до доношења решења, при чему је дао нарочито корисна објашњења о вођењу скраћеног поступка и посебног испитног поступка.

Врло корисна објашњења дата су и уз одредбе о комплексним или сложеним решењима (чл. 202 и 203) које претстављају новину у поређењу са законом старе Југославије и иностраним одредбама. Наша пракса из времена пре ступања на снагу Закона о општем управном поступку познаје велики број случајева комплексних или сложених решења (решења која доносе заједнички два или више органа, као и решења која доноси један орган уз прибављање претходне или накнадне сагласности, потврде, одобрења или мишљења другог органа). Управносудска пракса из времена пре ступања на снагу новог закона била је прилично колебаљива при тумачењу одредаба појединих прописа о комплексним (сложеним) решењима, па је стога било потребно да се законским одредбама регулише ово питање.

Аутор је дао и детаљна објашњења одредаба о садржини решења, а нарочито одредаба о диспозитиву, образложењу и упутству о жалби.

Одредбе о решавању по жалби, као и о овлашћењима другог степеног органа при решавању по жалби претстављају врло сложenu материју која се захваљујући објашњењима аутора може лако схватити. Оба објашњења омогућиће органима да правилно примењују ове одредбе.

Најзад, треба поменути да су дата врло корисна објашњења и уз одредбе о обнови поступка (чл. 249 — 259), као и уз одредбе којима су регулисани нарочити случајеви поништавања, укидања и мењања решења (чл. 260 — 270). Ма да је закон прогласио начело правоснажности решења донетих у управном поступку, ипак је било потребно предвидети извесне изузетке од овог начела, како у корист тако и на штету странке. Закон полази од правила да се правоснажна решења којим је неко лице стекло одређена права, могу поништити, укинути или изменити само у случајевима који су предвиђени у самом Закону. У већ поменутим одредбама чл. 260 — 270 предвиђени су и извесни случајеви кад се могу поништити или укинути и решења коначна у управном поступку. Аутор је дао нарочито суптилна објашњења одредбама чл. 262 — 264 (поништавање и укидање решења по праву надзора), чл. 266 (укидање и мењање решења уз пристанак странке), чл. 267 (ванредно укидање решења) и чл. 268 — 269 (оглашавање решења ништавним).

Несумњиво је да коментар друга Мајсторовића претставља драгоцену помоћно средство кадровима при вођењу управног поступка и при решавању управних ствари.

Др. С. Поповић

F. Zeuthen: *ECONOMIC THEORY AND METHOD*. London, Longmans, Green, 1955, 364 pp.

Енглески превод књиге данског економисте Ф. Цојтена *Економска теорија и метода* (*Ökonomik Teori og Metode*, Nyt Nordisk Forlag, Copenhagen, 1942) чини приступачнијим ширем кругу економских теоретичара једно дело чија се проблематика, иако важна и интересантна, врло ретко у савременој литератури овако комплексно обрађује.

Однос економске теорије и методе економске анализе постаје све мање јасан у савременој теорији; све више се економска теорија идентификује са њеном методологијом. Проф. З. покушава да

овај проблем постави и реши у смислу једне синтезе метода и теорије и да основе за један систем опште теорије која ће решити своје сопствене унутрашње контрадикције и одредити јасне и чврсте односе према свим специјалним теоријама које се тичу посебних грана економског живота.

У том смислу је и извршена логичка расподела проблема и њихова аналитичка разрада. У првом делу књиге писац испитује карактер економског резонувања у вези са проблемима који произилазе из економске науке и предмета њезина проучавања. Извршен је покушај класификације различитих врста (типова) теорије, њених претпоставки и њеног односа према другим наукама, нарочито статистици и математици.

Други део књиге има за полазну тачку дескриптивну разраду статичког модела парцијалног тржишта заснованог на Валрасовом систему, тј. на „претпоставкама статичког тржишта потпуне конкуренције“, који претставља полазну аналитичку основу савремене теорије вредности. Следећу методу постепеног уклањања високог степена апстракције, уводе се у анализу претпоставке које су у Валрасову моделу апстраховане, и тако добијамо све развијеније, ближе стварности шеме анализе. Анализирају се објективне и психолошке претпоставке теорије понуде и тражње, као и, ма да врло сумарно, проблеми расподеле.

Унутрашња међузависност економских односа, статички разрађена у другом делу књиге, допуњена је у трећем увођењем у анализу временске димензије, тако да је највећа пажња посвећена такозваним динамичким елементима система. Валрасов систем једначина се посматра са гледишта низа квалитативно нових и квантитативно сложенијих аспеката. Анализирају се индекси једначине (макро-динамика), план, врши се анализа секвента, калкулација *ex ante* и *ex post*, и разрађују проблеми неизвесности, очекивања и вероватноће у вези са временским распоном акције производних јединица и економских индивидуа. Најзад, додата су разматрања у вези са кружним током националног дохотка и корелативних проблема у вези са њим (дохотци, штедња, инвестирање, тржиште капитала, запослености, интерес и новац) која се завршавају анализом типова економских варијација, нарочито у односу на могућност очекивања одређеног економског развитка, структуралних промена и врло важног питања економске узрочности као мултиларне а не једностране зависности.

Четврти део књиге бави се проучавањем аналитичких модела у вези са најважнијим формама тржишта и социјалних структура, и има за циљ да покаже њихов значај и утицај на различите економске групе и економски развитак у целини. Теоретски се проблем своди на питање којим методолошким инструментима решавамо проблем економске равнотеже система, када је елиминисана претпоставка потпуне конкуренције тржишта (са свим оним условима које она имплицира), и када монополистички облици тржишта који изражавају политичке и друге утицаје државе, социјалних група, замењују конкурентно тржиште. Овде аутор расправља питања аналитичких модела монополске цене, типова тржишта, врсте конкуренције другим методама (квалитет, реклама, услуге); вишеструких цена и производа; економског рата; монопола купаца и производних услуга; утицаја динамичких елемената на структуру тржишта; утицаја других циљева и економског понашања (сем тежње за остварењем максималног профита) на тржишну структуру; и, најзад, политике цена и државне интервенције у смислу ванекономске принуде на економску структуру друштва. Овом анализом проф. З. тежи да формулише основне аналитичко-методолошке поставке за повезивање економске теорије и економске политике.

У целини економска методологија проф. З. у великој мери покрива и разрађује модерну теорију вредности, односно цена. У суштини, она, као и модерна теорија цена, стоји на позицијама математске школе опште равнотеже система на бази парцијалних равнотежа међузависних величина у систему. Отуда је она више квантитативно-аналитичка него квалитативно-генетичка. Одатле потичу све њене врлине и све њене слабости. Наша најбитнија замерака је та што проф. З. није успео да се ослободи „логичког емпиризма” и механизма, и да нађе потпунију синтезу између економске теорије и њене методе, нити да их повеже са економско-политичким препорукама. Но и поред тога, његова методологија је, у целини узев и по својим врло богатим детаљима, једна од најбољих књига ове врсте у савременој литератури која може бити од користи и као потстицај за размишљање и као средство за проширивање знања и метода изградње аналитичких инструмената који су потребни једној развијеној економској пракси. Отуда она може бити од интереса и за наше економисте-теоретичаре.

И. Максимовић

ECONOMICS AND PUBLIC POLICY (Brookings Lectures, 1954: Arthur Smithies, Joseph Spengler, Frank Knight, John Jewkes, Jacob Viner, Lionel Robbins), The Brookings Institution, Washington, 1955, 157 pp.

Ова књига садржи серију предавања која су у оквиру Брукингс института, организације чији је један од основних циљева да помогне бољој примени економске теорије у практичној економској политици, одржали неколико еминентних америчких и енглеских универзитетских професора економије. Непосредна сврха предавања била је разматрање односа између економске теорије и економске праксе са различитих аспеката, у смислу „бољег разумевања економије и њене примене у вези са проблемима политике, побољшање економских теорија и метода; побољшање начина истраживања као путоказа акције и бољег разумевања савременог социјалног процеса, како од стране професионалних истраживача тако и од публике”.

Изузев, донекле, проф. Џ. Вајнера (*J. Viner*) који у свом предавању („Теорија интернационалног тржишта и њен савремен значај”) посвећује више пажње питању у којој мери је класична теорија међународне размене применљива, као аналитички инструмент и као средство економске политике, у савременим условима, — сви остали прилози усмерени су на једно основно питање: односа економске теорије и економско-политичке праксе.

Проф. А. Смитиз (*A. Smithies*), полазећи од основне тезе да економска теорија није неутрална наука, да је прожета политичким мотивима и да има политичке импликације, и дајући преглед прилажења економско-политичким проблемима (*welfare problem*) од класичне до кејнзијанске школе, покушава да резимира савремене циљеве економске политике на еклектичкој синтези захтева свих школа: од класичне, преко неокласичне до кејнзијанске. У том смислу он не иде даље од савремене америчке концепције „државе благостања”.

У теоретском делу свога излагања проф. Џ. Спенглер (*J. Spengler*) настоји да дефинише појам јавне политике, пледирајући за оштро разликовање између циљева политике и њене садржине, њене садржине и организационих форми. Затим разрађује на низу примера утицај који је теорија имала, или може да има, на формулисање и примену одређене политике, долазећи до закључка да је примена економске теорије и њен утицај на практични економско-политички развитак ограничена из низа разлога, пре свега, аналитичко-теориских. Политика која изгледа остварљива на бази изве-

сних хипотеза, у стварности је неприменљива јер хипотезе немају одговарајуће основе у стварности, или њихово реализовање чини политику неприхватљивом због практичних, административних и политичких тешкоћа. Друго, могућност теорије да доприноси политичким формулацијама је ограничена многострукошћу политичких комбинација између којих се може извршити избор, због чега је теоритичар-економист доведен у ситуацију да, суочен са мноштвом могућих решења компликоване ситуације, иде линијом сувишног уопштавања на теориском плану. Треће, корисност теорије може бити ограничена непознавањем потребних data, историским случајевима, начином којим еволуира политика, немогућношћу да се одреди да ли су извесне појаве директно или индиректно каузалне. У основи, проф. Спенглер изражава доста скептично мишљење о могућности примене теориске анализе у економско-политичким циљевима и препорукама.

Још скептичније је у том смислу проф. Џ. Џукис (*J. Jewkes*), који заступа тезу да економист не може, а да притом не изађе из оквира своје дисциплине, да прогнозира у смислу одређивања шта ће бити у будућности. „Ако би се економска будућност могла описати, зашто онда не, исто тако, и научна будућност, политичка будућност, социјална будућност, будућност у сваком смислу?” Он сматра, даље, да је теориско знање економиста мало и да је то један од разлога што ауторитет економске теорије последњих година опада. Други разлог налази у потцењивању од стране економиста „стarih и простих облика економске логике која је све досада изгледала најпогоднија и најкориснија у формирању политике”. Зато мисли да је пут којим треба да иду економисти, ради успешнијег повезивања са праксом и политиком, у правцу проучавања општих економских закона, опште логике наука и факата прошлости.

Ф. Најт (*F. Knight*) и Л. Робинс (*L. Robbins*) додирују основни проблем са гледишта најопштијих, најбитнијих елемената који леже у суштини политике и који они виде у слободи (*freedom*) и друштвеном реду (*order*). Изгледа да проф. Најт дубље захвата проблем. Он га пре свега ставља у оквире савремене историске ситуације за коју је карактеристично „опште кретање од екстремног индивидуалистичког либертаријанизма непосредне прошлости „назад” ка етатизму једног ранијег периода. Оно претставља реакцију против реакције”. У овом оквиру оба основна предмета и циља политике — слобода и ред — показују му се у суштини као дијалектичке супротности, које се међусобно нужно ограничавају и условљавају. Политика би морала да одреди када су ова два основна елемента у конфликту, као циљеви и средства и момент кад један постаје важнији од другог. Али, пошто је ово одређивање и одлука ствар расуђивања, а ниједна од компонената нису самерљиве у правом смислу речи, проблем нема дефинитивног решења, ни правог одговора. Релативан одговор, заснован на недогматској дискусији и размени мишљења, могућ је на бази синтезе доприноса свих социјалних наука-економије, политике, историје — с једне стране, и „нормативних” дисциплина које разматрају стандарде и идеале — пре свега морала, односно етике. У том комплексу је одређено и место економије као методологије која служи решавању економских задатака (*economic objective*) у смислу потпуне и ефикасне у највећој могућој мери употребе средстава било који циљ да је изабран.

Проф. Робинс посматра исти проблем са изразито неолибералистичких позиција, трудећи се да нађе у коригованом дејству система *laisser-faire* од стране државне интервенције решење за проблем односа политичких основних императива (слободе и реда) и економског механизма којим се они остварују.

У целини, ма колико се не можемо сложити неутрално-позитивистичком интерпретацијом појма политике (и свих њених компонента), оно што је позитивно и од вредности у овој књизи то је покретање, на једном широком плану, питања односа између економске теорије и економске политике и места, утицаја, примене и корисности прве за другу. У том смислу ће збирка ових чланака богатством идеја и проблема бити од велике користи и за наше економисте и политичке раднике. Јер питање односа и места теориске економије и њене примене у изградњи нашег економског система све више сазрева и захтева бар покушаје решавања у теорији и пракси.

И. Максимовић

С. В. Курылев: ОБЪЯСНЕНИЯ СТОРОН КАК ДОКАЗАТЕЛЬСТВО В СОВЕТСКОМ ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ. Москва, 1956, 187 стр.

Учење о исказима странака заузима посебно место у теорији доказа. С једне стране, странке ће често бити једини извор података о спорним правно релевантним чињеницама; с друге стране, заинтересованост странака за исход спора условљава извесне специфичности у формирању њихових исказа, чије коришћење због тога захтева посебно знање и опрезност. Отуда правилно објашњење проблематике која се поставља у вези исказа странака, посебно постављање њихове оцене на стварно научну основу има велики значај за утврђивање чињеничног стања, па тиме и остваривање принципа законитости. Тој проблематици посвећена је и ова монографија совјетског процесуалисте Курилева.

Аутор целокупну проблематику обрађује у оквиру шест основних систематских јединица: увод (стр. 3—8) у коме је дата дефиниција судског доказа и истакнут значај поделе доказа на стварне и личне; I глава — појам и облици објашњења странака као доказа (9—62); II глава — улога исказа странака у судском доказивању (63—112); III глава — признање странака као доказ (113—142); IV глава — признање тужбеног захтева (143—184); и закључак (185—187) који садржи неколико конкретних предлога за допуну позитивног поступка добијања и коришћења исказа странака, пошто овај поступак *de lege lata* има по пишчевом мишљењу својих недостатака.

Аутор сматра за странке у процесноправном смислу учеснике стварно постојећег или претпостављеног грађанскоправног односа који је предмет судског расправљања и одлучивања. Тужилачка и тужена страна имају у спору супротне правне интересе које треба разликовати од сваког другог облика заинтересованости за исход спора. Правни интерес странке је, пак, она очекивана правна корист коју судска одлука доноси победнику у спору. Зато се не могу сматрати за странке у процесноправном смислу државни тужилац и „процесни тужиоци“, тј. лица која учествују у спору ради заштите туђих интереса.

Доказ није свака изјава странке већ само исказ, а под овим треба подразумевати саопштење свога знања о правним чињеницама или чињеницама које имају значај за доказивање, независно од тога да ли је то саопштење дато у поступку саслушања или на личну иницијативу. Предмет исказа као судског доказа не може бити право или правни однос, а такође ни чињеница за чије је утврђивање потребно вештачење. Следствено томе, странка никада не може истовремено учествовати у поступку и у својству вештака.

Посебан параграф посвећен је анализи психолошких законитости у формирању исказа, нарочито с обзиром на заинтересованост странке за исход спора и на чињеницу да се исказ даје у одређеној процесној форми која није без утицаја на његову садржину.

За ефикасност саслушања зато има велики значај саобразно са конкретним околностима случаја састављање плана саслушања: одређивање места саслушања, одговарајућа формулација питања, итд. Имајући у виду извесне негативне појаве у пракси, писац предлаже да се у законодавству посебно нормира право странке, односно њеног адвоката: (1) да изрази своје мишљење о вођењу доказног поступка; и (2) право на самостално саслушање сведока, вештака и других учесника поступка. С обзиром да суд стварно руководи доказним поступком, ове одредбе би претстављале гаранцију више за доношење правилне и законите одлуке.

Писац се такође залаже за увођење обавезне процесне форме припремних радњи поступка, специјално саслушања странака које се у пракси врши неформално. То доводи до ненормалних и за совјетско право недопустивих ситуација. С једне стране, саопштења странака нису фиксирана у записнику те не могу бити предмет испитивања и оцјене на судском заседању. С друге стране, та саопштења, посебно признање, природно и неизбежно врше утицај на убеђење судије, па посредно и на мериторно одлучивање, при чему тај утицај не подлеже контроли учесника поступка и више судске инстанце.

Суд је дужан да по свом уверењу цењи као доказ не само усмене исказе странака, већ и њихова саопштења о чињеницама садржаним у разним процесним списима. Зато је незаконита пракса оних судова који такве писмене изјаве једноставно игноришу. Писац оштро критикује праксу вођења записника који се често састављају после судског заседања на основу непотпуних бележака секретара, што искривљује прави смисао исказа.

Совјетски процесуалисти дају различите одговоре на питање да ли и када исказ странака може бити доказ. По мишљењу једних он то не може бити уопште. По другима, доказ може бити само признање. Аутор дели мишљење оних писаца који сматрају да исказ — без обзира да ли се појављује у форми признања или је у складу са процесним интересима странке која га даје — увек претставља доказ који се има ценити у склопу осталих доказа. Међутим, суд не би могао заснивати своју одлуку искључиво на исказу странке који је у складу са њеним процесним интересима, чак ни онда кад таквом исказу не противрече остали докази. Потребно је да такав исказ буде потврђен другим доказима. У овом решењу аутор види гаранцију за доношење правилне и законите одлуке. Ако би се судска одлука могла заснивати искључиво на исказу странке који је у складу са њеним интересима, суд би се у својој оцјени ослањао на професионалну проницљивост и интуицију а то су феномени који нису подложни контроли другостепеног суда. Признање, међутим, уколико по оцјени суда није лажно, може бити једини основ судске одлуке.

Аутор дефинише признање као исказ којим странка на штету својих процесних интереса потврђује постојање или непостојање неке правне чињенице или чињенице која има значај за доказивање. Опште-прихваћеној тези да је признање изјава која ослобађа супротну страну терета доказивања може се приговорити да постоје и такве чињенице које су релевантне за одлучивање а ни једна од странака није дужна да их доказује, пошто не улазе у чињеничне наводе њихових захтева. То, на пример, могу бити чињенице које чине уговор незаконитим. Уколико суд посумња у законитост спорног уговора (коју ни једна од странака не оспорава), биће дужан да извођењем доказа провери законску пресумпцију о пуноважности уговора и с тим у вези се може изјава странке квалификовати као признање ако је у супротности с њеним процесним интересима. Није прецизна ни дефиниција по којој је признање про-

цесна радња у корист противника. Постоје и многи други поступци за које је извесно да не улазе у институт признања а од користи су за противну страну. То је, на пример, случај са неоспоревањем тужбеног захтева које се не би могло схватити као прећутно признање.

По мишљењу једног дела буржоаских процесуалиста признање је јединствени институт који обухвата и признање чињеничних навода тужбе и признање тужбеног захтева. Отуда је по њима признање институт са двојаком природом, односно може бити: (1) исказ у корист противника, дакле доказ; и (2) акт располагања својим материјалним и процесним правима. Ове буржоаске концепције прихвата и један део совјетских процесуалиста.

Аутор ове књиге доследно стоји на становишту да су признање тужбеног захтева и признање чињеничних навода тужбе два потпуно самостална института совјетског грађанског поступка, која се међусобно разликују по предмету, субјекту, правним последицама и правној природи.

Предмет признања чињеничних навода тужбе су чињенице. Субјект је физичко лице које је способно да појаве правилно схватити, сачува претставу о њима у својој свести и по потреби је репродукује. По својим последицама признање чињеничких навода тужбе претставља допринос изналагању материјалне истине, а по својој правној природи — доказ у смислу осталих доказа који суд цени по свом уверењу, узимајући у обзир могућност давања лажних признања. Зато је неправилно схватање извесних писаца који у признању виде околност која, слично ноторним чињеницама, чини даљи поступак доказивања сувишним.

Предмет признања тужбеног захтева је право, тужба у материјалном смислу. Субјект може бити не само физичко лице, већ и правно лице које у спору учествује као странка. По својој правној природи признање тужбеног захтева увек значи процесноправну изјаву воље усмерену на окончање спора у корист тужиоца, исто онако као што одустанак од тужбеног захтева претставља процесноправну изјаву воље усмерену на окончање спора у корист туженика. То произилази из чл. 2 Грађанског парничног кодекса РСФСР који говори не о праву тужиоца већ о праву странака да врше акте располагања својим процесним правима за заштиту. Другачије решење које брани један део аутора, противило би се принципу диспозитивности и равноправности странака.

Међутим признање непостојећег или неоснованог тужбеног захтева практично значи закључење грађанскоправног уговора пред судом. Аутор сматра да су пуноважни у оваквој форми извршени материјалноправни акти располагања својим субјективним правима, уколико се не предузимају ради остварења незаконитих циљева. Ако већ грађани могу располагати својим правима ван поступка, био би сушти правни формализам одрећи им да то могу чинити у току поступка. Ако се проблем овако схвати, постаје јасно зашто чл. 18 Грађанског парничног кодекса РСФСР захтева специјално пуномоћје за пуноважност признања тужбеног захтева које чини пуномоћник туженика, док је за пуноважност осталих процесних радњи довољно опште пуномоћје.

На крају књиге се истиче да у извесним случајевима признање тужбеног захтева има карактер посредног доказа о чињеничним наводима тужбе. То ће увек бити случај кад признање тужбеног захтева уопште не може бити материјалноправни акт располагања својим правима, на пример код развода брака. То може бити случај и онда кад суд не прихвати признање зато што се њиме ишло на закључење незаконитог уговора.

Обрен Д. Станковић

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW, Ann Arbor, Vol. V, No. 3, Summer 1956. — Nicholas A. von Neuman: Conditionally Exclusive Patent Rights and the Patent Clause of the Constitution. — Helen Silving: Nationality in Comparative Law. — Samuel Kucherov: The Legal Profession in Pre- and Postrevolutionary Russia. — V. T. H. Delany: English and Irish Land Law — Some Contrasts. — Jean François Aubert: Renvoi in Swiss Law. — Ulrich Drobnig: Conflict of Laws in Recent East-European Treaties. — Fernando N. Barrancos y Vedia: Dealings Between Directors and their Corporations in Argentine and American Law.

THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW, Washington, Vol. 51, No. 1, January 1957. — M. O. Hudson: The Thirty-Fifth Year of the World Court. Редован годишњи приказ делатности Међународног суда правде у протеклој години. — H. P. de Vries: The International Responsibility of the United States for Vested German Assets. Аутор расправља о проблематици повраћаја некадашње немачке имовине (одузете у вези с непријатељствима у Другом светском рату) Савезној републици Немачкој од стране Сједињених Држава, са освртом на проблем враћања немачке имовине од стране савезника уопште. Све то се разматра кроз одредбе и спровођење Париског уговора о репарацијама од 1946 којим је такав повраћај забрањен, аргументе Савезне републике Немачке који се састоје у томе да овај уговор не обавезује Конгрес Сједињених Држава, итд. Писац се изјашњава против повраћаја немачке имовине од стране САД, зато што би то претстављало повреду уговорних обавеза према осталим савезницима. — J. H. Rouse and G. B. Baldwin: The Exercise of Criminal Jurisdiction under the NATO Status of Forces Agreement. Релативно подробнија анализа одредби Уговора о статусу оружаних снага Североатлантског пакта које се односе на кривичну јурисдикцију у погледу припадника оружаних снага и лица која су у радним или сличним односима са оружаним снагама. Аутори третирају следећа питања: принцип конкурентне јурисдикције (њен појам, проблем јурисдикције САД и јурисдикције чланица Североатлантског пакта на чијим се територијама налазе припадници оружаних снага САД, итд.); испитивање овлашћених органа оружаних снага САД о оправданости коришћења права кривичне јурисдикције од стране државе на чијој су територији стациониране трупе САД и достављање својих мишљења надлежним органима државе-чланице Пакта у којој је учињен деликт; питање одређивања права првенствене јурисдикције; одрицање од јурисдикције, итд. На крају писци закључују да, све док људство армије САД није неправедно третирано за њихова дела или под условима који су противни начелима правде САД, све дотле садашњи њихов статус у највећој мери користи безбедности САД у оквиру колективне безбедности. — Рубрика „Уреднички прилог” у овом броју је нарочито интересантан. J. N. Hazard у напису Legal Research on „Peacefull Co-existence” говори о третирању проблема коезистенције од стране правника и њиховим дискусијама кроз разне међународне организације (пored осталог и на конференцији Светског удружења за Међународно право у Дубровнику 1956); C. G. Fenwick у прилогу The Legal Aspects of Neutralism пише о неутрализму углавном у вези с Повељом Уједињених нација; M. S. McDougal у прилогу Artificial Satellites: A Modest Proposal расправља о међународноправним аспектима проблематике вештачких сателита поводом објављених планова САД и СССР да пусте таква тела изван атмосфере за циљеве научног

истраживања у току међународне геофизичке године 1957/58; J. L. Kunz у прилогу *The Changing Law of Nations* разматра промене међународног права за време мира и рата и у периоду Уједињених нација и у периоду Друштва народа; C. G. Fenwick у прилогу *The Meeting of Presidents at Panama* пише о састанку председника америчких држава у Панами одржаног 1956, осврћући се на историјат организационих облика сарадње америчких држава; уз то је приложена Декларација председника америчких република, донета на овом састанку, о поменутој сарадњи. — У „Белешкама и прилозима“ за нас је нарочито интересантан напис С. Eagleton-а о конференцији Светског удружења за међународно право одржаној у Дубровнику 1956. — У рубрици „Службена документа“ налази се извештај комисије за међународно право УН о раду њеног VII заседања (23 априла — 4 јула 1956).

Александар Стојановић

ANNALES DE LA FACULTÉ DE DROIT D'ISTANBUL, cinquième année, Tome V, 1956. — Le colloque d'Istanbul sur le problème de la réception des droits étrangers (Septembre 1955). — H. N. Kubali: Introduction. — G. J. Hamson: The Istanbul Conference (Preliminary Report). — K. Lipstein: The Reception of Western Law in Turkey. — M. Rheinstein: Types of Reception. — F. Ayiter: The Interpretation of a National System of Laws Received from Abroad. — H. B. Kubali: Les facteurs déterminants de la réception en Turquie et leur portée respective. — K. H. Neumayer u. P. Doppfel: Ein Jahrhundert türkischer Rezeptionsgeschichte (Versuch einer Würdigung). — I. E. Postacioglu: Quelques observations sur la technique de la réception des Codes étrangers à la lumière de l'expérience turque. — H. Timur: The Place of Islamic Law in Turkish Law Reform. — H. Timur: Views on the Transition in Turkey from Islamic Law to a Western Legal Set-up (The Reasons of this Transition). — H. Z. Ülken: Le droit coutumier et le Code civil. — M. R. Belgesay: La réception des lois étrangères en Turquie. — H. V. Velidedeoglu: Certains problèmes provenant de la réception du Code civil suisse en Turquie. — H. Arslanli: De l'effet d'une norme interprétative du droit suisse, spécialement du C.C.S. et du C.O.S. sur le droit turc. — B. Dauran: Bericht über die Aenderungen im türkischer ZGB gegenüber dem schweizerischen, verbunden mit einigen Bemerkungen über den Sinn der Rezeption. — K. F. Arik: The Principal Differences between Turkish and Swiss Practice in Interpreting the Civil Code. — Z. F. Findikoglu: L'institution patronymique d'après le Code civil turc. — Z. F. Findikoglu: Special Problems of the Reception of Law in Turkey. — H. Timur: De la publication et de la célébration du mariage en Turquie. — A. Izveren: The Reception of the Swiss Code in Turkey and the Fundamental Problems Arising in the Practice of Turkish Courts out of this Reception of a Foreign Civil Law. — S. Okay: De quelques problèmes résultant de la réception en Turquie du Livre II du Code de commerce allemand. — N. Sensoy: The Reception of Foreign Criminal Law and Criminal Procedure in Turkey. — T.B. Balta: Report on Turkish Administrative Law and Institutions. — S. Derbil: Quelques particularités des communes turques. — J. N. Hazard: Problems of Reception in the United States. — K. Lipstein: The Reception of Western Law in Turkey (The Purposes and the Results of the Meeting of the International Association of Legal Sciences Held in Istanbul in September 1955). — R. David: Reflexions sur le Colloque d'Istanbul.

L'ANNÉE SOCIOLOGIQUE, Paris, Troisième série (1953—54), 1956. — M. Mauss: La Nation. — J. J. Berreby: De l'intégration des jufjs yéménites en Israël. — Велики број приказа и анализа публикација из области социологије и других друштвених наука.

ARCHIV DES VÖLKERRECHTS, Tübingen, 6. Band, 1. Heft, November 1956. — Georges Langrod: Le Secrétariat de l'Organisation des Nations Unies. — José Luis de Azcárraga: Onassis' Walfänger und der völkerrechtliche

Begriff der Hoheitsgewässer. — Helmut Rumpf: Zur Frage der Relativität des Kriegsbegriffs. — Wolfgang Abendroth: Die völkerrechtliche Bedeutung der Bandung-Konferenz. — Walter Schätzel: Tagung des Institut de Droit international in Granada 1956.

2. Heft, März 1957. — Luciano Perena Vicente: Diego de Covarrubias und die Eroberung Amerikas. — Edvard Hambro: The Ambatielos Arbitral Award. — Ernst Steindorff: Europäischer Markt und Euratom. — Horst Osterheld: Eine Lücke im Genfer Abkommen über die Behandlung der Kriegsgefangenen. — Walter Schätzel: VI. Generalversammlung der Association Européenne pour l'Etude du Problème des Réfugiés 1956 in Vaduz.

ARCHIVES DE SOCIOLOGIE DES RELIGIONS (Centre National de la Recherche Scientifique), Paris, 1re année, No. 1, Janvier—Juin 1956. — Gabriel Le Bras: Sociologie religieuse et science des religions. — Mémorial Joachim Wach: I. Friedrich Heiler: Souvenirs sur Joachim Wach, II. Joseph Kitagawa: Joachim Wach et la sociologie de la religion, III. Henri Desroche: Sociologie et théologie dans la typologie religieuse de Joachim Wach, IV. Bibliographie Joachim Wach. — Jacques Petit: Structure sociale et vie religieuse d'une paroisse parisienne (Avant-propos et notes par François Isambert). — Jacques Maitre: Sociologie des religions et sociologie de la presse. — François Isambert: Pour une bibliographie systématique en sociologie des religions. — Emile Poulat: Thèses et mémoires présentés en France de 1940 à 1954 et touchant à la sociologie des religions.

BULLETIN INTERNATIONAL DES SCIENCES SOCIALES (UNESCO), Paris, Vol. VIII, No. 4, 1956. — Први део овог броја садржи више чланака који разматрају низ питања у вези са студијама у иностранству (значај додира различитих култура, његов социјални аспект, стипендије, итд.). У другом делу су обавештења о организацији проучавања друштвених наука у свету, библиографске и друге информације.

BYZANTINOSLAVICA (Revue internationale des études byzantines publiée par l'Institut Slave de l'Académie Tchecoslovaque des Sciences), Prague, XVII année, No. 2, 1956. — Z. V. Udaltsova: Les problèmes fondamentaux de la byzantinologie et la science historique soviétique. — D. Angelov: Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs. — I. Dujčev: La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave contemporaine.

CALIFORNIA LAW REVIEW (School of Law of the University of California), Berkeley, Vol. 44, No. 5, December 1956. — Roy A. Gustafson: Bail in California. — Hugh W. Ferrier: Administration of Water Rights in California. — Edward S. Herman: Fair Trade and „McKesson and Robbins”. — Frank M. Keesling: Conflicting Conceptions of Ownership in Income Taxation.

DOSHISHA LAW REVIEW (International Edition of the Doshisha Hogaku. — Published by The Doshisha Law Association in Doshisha University), Kyoto, No. 1, 1956. — Tomoo Uchida: Preface. — Hideo Shimamoto: Special Shares of Stock in Japanese Commercial Code. — Shinobu Tabata: Two Treatises of Japanese Constitution. — Masanobu Kanayama: The Reformation of Japanese Civil Law and Its Spiritual Basis. — Eizo Hattori: On the Right-Ability, Act-Ability and Tort-Ability of the Juristic Person. — Masao Kato: Japanese Farmers' Families and Succession Law (Based on the Survey made by Japanese Association of Private Law). — Kentaro Komatsu: Irresponsible Politics — Democracy at the Cross-roads. — Sen-ichi Imai: On Propaganda. — Koshiro Okakura: Economic Side-light on Asian Nationalism.

ENCOUNTER, London, Vol. VIII, No. 4, April 1957. — Albett Camus: Truth and Politics. — Paul Ignotus: The Revolution of the Word (Poets, Peasants, and Commissars in Hungary). — Seymour Martin Lipset: The Fuss

about Eggheads. — H. J. Kaplan: Paris (The World's Cities — II). — Herbert Butterfield: George III and the Namier School.

No. 5, May 1957. — Colin Welch: The Indian Mutiny (May, 1857). — Mary McCarthy: The Arthur Miller Case. — David Riesman and Eric Larabee: Autos in America. — William Sansom: London (The World's Cities — IV). — Herbert Luthy: France in Person. — Dwight Macdonald: Reflections.

No. 6, June 1957. — H. R. Trevor-Roper: Arnold Toynbee's Millennium. — Marcus Cunliffe: George Washington. — Sudhin Datta: Calcutta (The World's Cities).

INDIA QUARTERLY (Published by the Indian Council of World Affairs), New Delhi, Vol. XIII, No. 1, January–March, 1957. — D. R. Gadgil: Prospects for the Second Five-Year Plan Period. — William F. Ogburn: Social Forces Affecting the Future of the United States. — Dennis J. Mahabir: The Caribbean Federation. — Federico Alessandrini: The Diplomats of the Holy See and their Training. — Oscar Lange: East-West Trade.

JOURNAL OF POLITICS (Published quarterly by the Southern Political Science Association in cooperation with The University of Florida), Gainesville, Vol. 19, No. 1, February 1957. — Marshall E. Dimock: Woodrow Wilson as Legislative Leader. — Cornelius P. Cotter and J. Malcolm Smith: An American Paradox: The Emergency Detention Act of 1950. — David Fellman: Cruel and Unusual Punishments. — S. Sidney Ulmer: Local Autonomy in Japan Since the Occupation. — H. Malcolm MacDonald: The Revival of Conservative Thought. — Wallace Mendelson: The Court Must Not Be Curbed. — David F. Ross: Gordon Lewis on Puerto Rico's Development Program.

JUS GENTIUM (Diritto internazionale), Roma, Vol. VI, No. 1, 1956. — E. Anzilotti: L'organizzazione di cooperazione commerciale nei lavori di revisione dell'Accordo Generale sulle Tariffe Doganali e il Commercio.

No. 2, 1956. — Paul Chauveau: Conventions portant loi uniforme.

MEMOIRES DE LA SOCIÉTÉ ROYALE DE CANADA — TRANSACTIONS OF THE ROYAL SOCIETY OF CANADA (Section I en français, Section II in English), Toronto, 3e série, Tome L, séance de Juin 1956. — Eugène L'Heureux: Un Honneur et la responsabilité qui en découlent. — Arthur Maheux: Pierre Stanislas Bédard, 1763–1829: philosophe et savant. — F. G. Roe: What is a „Field“? — R. B. Y. Scott: The Meaning for Biblical Studies of the Qumran Scroll Discoveries.

MONDE NOUVEAU, Paris, No. 110–111, Avril–Mai, 1957. — Albert Camus: Le parti de la liberté (Hommage à Salvador de Madariaga). — Marc Lauriol: Perspectives institutionnelles en Algérie. — Maxime Blocq-Mascart: De Gaulle au pouvoir? — Michel Massenet: L'évolution des principes de la diplomatie américaine.

DER NEUE BUND (Monatsschrift für Freiheit und Gemeinschaft), Zürich, 23. Jahrgang, No. 3, März 1957. — Број је посвећен питањима организације службе народног здравља.

No. 4, April 1957. — Rolf Weber: Die neue Stadt wird Wirklichkeit — in England. — Th. Hummel: Ein Vorschlag zur Mietzinsreform.

NOUVELLE REVUE DE L'ÉCONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, an XVI, No. 85, Mars 1957. — Henri Fayol: Le blocage des prix n'est pas d'une bonne politique économique. — Jean Dayre: Vues nouvelles pour une politique de l'épargne et de l'investissement. — Jean Constant: La fiscalité et les mœurs.

No. 86, Avril 1957. — Pierre Lucius: Le poids des nationalisations. — André Thierry: Développement économique et fédéralisme intégral. — Roger

Noly: *Les conditions de l'expansion économique*. — Julius van Erck: *Agriculture et machinisme*.

OSAKA UNIVERSITY LAW REVIEW (Faculty of Law), Toyonaka, No. 4, 1957. — Toshio Muto: *Revision of the National Holidays in Post-war Japan*. — Mitsukuni Yazaki: *Legality and the Right of Resistance*. — Teichiro Nakano: *Execution by Legal Fiction of Declaration of Intention*.

POLITICAL SCIENCE (Department of Political Science and School of Public Administration — Victoria University College), Wellington, Vol. 9, No. 4, March 1957. — C. C. Aikman: *Law in the World Community*. — Louise Overacker: *The British and New Zealand Labour Parties (A Comparison)*. — Francis West: *The Beginnings of Australian Rule in Papua*. — H. Roth: *The New Zealand Socialist Party*. — Norman D. Stevens: *Labour Candidates for the N. Z. House of Representatives (Part 4: 1908—1914)*.

POLITICAL SCIENCE QUARTERLY (Edited for the Academy of Political Science by the Faculty of Political Science of Columbia University), New York, Vol. LXXI, No. 4, December 1956. — Nathaniel Peffer: *China in Reappraisal: Menace to American Security?* — Arthur Nussbaum: *Shifts in the Structure of the International Monetary System*. — John D. Millett: *Testament of Politics: An Exhortation to Political Scientists*. — Shepard B. Clough: *Economic Planning in a Capitalist Society: France from Monnet to Hirsh*. — J. E. Brassert: „Power Politics” versus „Political Ecology”. — Walter J. Sedwitz: *Inflexible Interest Rates and Economic Policy: The Case of Norway, 1946—1956*.

POLITIQUE ÉTRANGÈRE (Publiée par le Centre d'Études de Politique Étrangère), Paris, 22e année, No. 1, 1957. — Fritz Hellwig: *Un point de vue allemand sur les problèmes du marché commun*. — Georges Viliers: *La coopération technique et l'industrie*. — Jacob Tsur: *Les fondements de la politique étrangère d'Israël*. — Pierre Moussa: *L'intégration des territoires d'outre-mer et le marché commun*. — Général Ailleret: *L'organisation de la sécurité et les progrès des armes nouvelles*. — H. A. Schwarz-Liebermann: *Les problèmes franco-allemands à la fin de l'année 1956*.

PREUVES, Paris, No. 74, Avril 1957. — Czeslaw Milosz: *Les lettres polonaises et le complexe nationaliste*. — Margaret Buber-Neumann: *Le conspirateur sans mystère* (Сећање на Г. Димитрова). — Roger Caillois: *Jeux et civilisations — Compétition et hasard*. — François Fontaine: *Il y a trop de sots métiers*. — Thierry Maulnier: *Le bien-être et la puissance*.

No. 75, Mai 1957. — Richard Wright: *De la Côte de l'Or au Ghana*. — Laurens van der Post: *L'oeil noir de l'Afrique*. — Robert Lecourt: *La crise des institutions*.

No. 76, Juin 1957. — F. B.: *Ecrivains dans la tourmente*. — Dionisio Ridruejo: *Les vainqueurs sort des vaincus*. — Jose Ferrater Mora: *Les trois philosophies*. — Herbert Passin: *Lettre de Tokuo*.

QUADERNI DI SOCIOLOGIA, Torino, No. 23, Inverno 1957. — Antonio Santucci: *Il problema dell'analisi funzionale nella teoria sociologica di R. K. Merton*. — Giorgio Sacco: *A proposito di „addestramento nelle aziende” e di „relazioni umane”*.

REVISTA MEXICANA DE SOCIOLOGIA (Publicacion del Instituto de Investigaciones Sociales de la Universidad Nacional de Mexico), Vol. XVIII, No. 2, Mayo-Agosto 1956. — Aldo Solari: *Las Clases Sociales y su Gravitación en la Estructura Política y Social del Uruguay*. — Luis Recaséns Siches: *La Contribución Alemana a la Sociología*. — Juan Roura Parella: *El Pensamiento Político de Nicolai Hartmann*. — Joseph S. Roucek: *Algunos Aspectos de la Sociología Política*. — Armond Fields: *Un Estudio de las Funciones Administrativas*. — Feliks Gross: *Sociología de los Movimientos Subterráneos de Resistencia*.

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET À L'ÉTRANGER, Paris, 63-e année, No. 1, Janvier—Février 1957. — Ch. Blaevoet: *Le contentieux des établissements publics industriels et commerciaux. (Dix ans de jurisprudence en matière de compétence intéressant Électricité et Gaz de France)*. Постојање и деловање јавних установа основаних пре десет година у неким гранама индустрије у Француској, створило је и ставило пред судове бројне и специфичне проблеме у погледу надлежности. После разматрања проблема одређивања надлежности уопште, писац је на врло прегледан начин разradio и приказао проблем надлежности у споровима између ових националних служби које управљају одређеним гранама индустрије (електрика и гас) и других лица (претплатника, персонала, итд.). Писац је анализирао досадашње искуство судова, изражене тенденције, прихваћена решења, као и гледишта правника, што у још већој мери може привући читаоца. — У рубрици „Уставне хронике” Michel-Henry Fabre: *Variations chinoises sur l'unité marxiste du pouvoir d'État*. Чланак је посвећен значајном практичном и теориском питању данашње организације власти у Народној Републици Кини. Писац је обрадио проблем принципа јединства власти у државној организацији Кине, и притом се нарочито интересовао за доследност његовог спровођења. Закључак писца је да је принцип јединства власти нарушен, ако не и потпуно негиран, и да то, као и неприхватање принципа федерализма као решење национално-колонијалног проблема, претставља оригиналност кинеске организације. У првом делу чланка аутор је покушао да прикаже начин и степен отступања од принципа јединства власти, односно да утврди елементе поделе власти. Да би то постигао писац је поред утврђивања положаја највишег претставничког тела у Кини (Национална народна скупштина) не само по слову Устава, већ и у пракси, испитао положај и функције, као и међусобне односе остала три главна државна органа — Сталног комитета Националне народне скупштине, Државног савета и Претседника Републике. Функције и улога Претседника Републике и Сталног комитета скупштине су, по мишљењу писца, такве природе да се може сматрати да кинески Устав од 1954 поново уводи извесну извршну власт поред законодавне. Што се тиче судства, које је додирнуо само успутно, писац је закључио да оно не чини посебну, истинску власт. У другом делу чланка покушано је да се теориском анализом евентуално пружи оправдање отступању од принципа јединства власти у Кини, и то, како писац каже, постављајући се на марксистичко становиште. После извесних општих разматрања (нужност јединства власти у пролетерској држави, преглед разних типова народне — комунистичке — државе, итд.) писац је кратко приказао послератни развитак Кине, посматран првенствено кроз друштвено-политичку и економску призму. Овим анализама он тежи да открије узроке који су, по њему, довели до нарушавања принципа јединства власти. Тако је дошао до закључка да је Устав од 1954 довео у склад уставну наградњу Кине са плурализмом њене економске и друштвене базе, успостављајући институцију Претседника Републике, односно саме извршне власти, што значи извесно враћање на принцип поделе власти. На крају, писац је изнео идеју о могућности и потреби прихватања неких установа кинеске државне организације у самој Француској (напр. Стални комитет скупштине, и др.). У својим испитивањима писац је често вршио поређења НР Кине са СССР, ређе са неким источно-европским државама, а понегде и са нашом земљом. Овом приликом, као и у неким другим, нарочито теориским анализама, запажају се, поред оштроумних и исправних закључака, и сасвим слободна па и недокументована тумачења, објашњења, и друге произвољности. — У истој

рубрици Maurice Aubry: *Le Conseil économique français* даје методичан списак послова Економског савета за период од 1 октобра 1953 до 1 јануара 1957. — Рубрика „Анализа праксе” је, као и увек, богата разноврсним прилозима.

П. Н.

REVUE INTERNATIONALE DE DROIT COMPARÉ (*Continuation du „Bulletin de la Société de législation comparée”*), Paris, neuvième année, No. 1, Janvier—Mars 1957. — Germain Brulhiard: *L'évolution de la notion de juridiction dite „gracieuse” ou „volontaire” et de celle de juridiction, d'après les récents travaux de la doctrine italienne.* — Frédéric Speth: *La limitation de la responsabilité commerciale individuelle. Etude de droit comparé.* — Georges Michaelidès-Nouaros: *La preuve de la paternité et le progrès de la science.* — Wilhelm Birstedde: *La Cour constitutionnelle de la République fédérale allemande.* — Cinquièmes Journées de droit franco-latino-américaines (Séances de travail: A. L'exécution des jugements civils, B. Constitution et droit pénal, C. Les pouvoirs respectifs des administrateurs et des assemblées dans les sociétés par actions).

REVUE INTERNATIONALE DES SCIENCES ADMINISTRATIVES (*Institut international des Sciences administratives*), Bruxelles, Vol. XXIII, No. 1 de 1957. — Ed.-Pierre Seeldrayers: Editorial. — Luis Jordana de Pozas: *La organización y las ciencias administrativas en España.* — L. Wurmser: *L'automation dans le domain du travail de bureau.* — Thomas S. Israel: *Administrative Training of Foreign Officials in the United States.* — André Cocâtre-Zilgien: *La situation juridique du fonctionnaire retraité en France.* — Public Administration Division of the United Nations Technical Assistance Administration: *Personnel Appeal Procedure (A Comparative Study in Personal Administration).* — Henri Bourdeau de Fontenay: *Present Tendencies in the Post-Entry Training of Higher-Grade Civil Servants.* (За све чланке који су објављени на енглеском или шпанском језику, дати су дужи резимеи на француском).

REVUE JURIDIQUE ET ÉCONOMIQUE DU SUD-OUEST (*Annales de la Faculté de Droit de l'Université de Bordeaux*), Série économique (*Travaux de l'Institut d'Économie Régionale du Sud-Ouest*), 6e année, No. 1, 1957. — J. Lajugie: *Panorama de l'agglomération bordelaise.* — M. Dumas: *Les besoins en logement de l'agglomération bordelaise.* — R. Bloch: *Le marché de gros de fruits et légumes à Bordeaux.* — D. Lureau: *Le franchissement de la Garonne à Bordeaux.* — Ph. Bélis: *Le problème des transports en commun dans l'agglomération bordelaise.*

Série juridique, 8e année, Nos. 1—2, 1957. — M. Petot: *Remarques sur la formation du droit privé français.* — Discours de M. le bâtonnier Siré à l'occasion de l'ouverture des conférences du stage. — F.-R. Popesco: *Les principes fondamentaux du Code roumain de la famille.* — J. Soubeyrol: *Les élections législatives à Bordeaux de 1914 à nos jours.*

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (*Pubblicata a cura dell'Università Cattolica del Sacro Cuore*), Milano, Vol. XXVIII, Fasc. II, Marzo—Aprile 1957. — F. Vito: *La riforma delle Facoltà di Economia e Commercio e di Scienze politiche.* — J. Meynaud: *Alcune osservazioni sull'importanza delle tecniche quantitative nell'analisi dei fenomeni politici.* — S. Vaccà: *Conseguenze economiche e sociali dell'automazione.* — M. R. Manfra: *La misurazione economica dell'istruzione.* — D. Cremona Dellacasa: *La dinamica della distribuzione dei redditi.* — R. Reverdito: *L'emigrazione intereuropea e la posizione dell'Italia.*

Fasc. III, Maggio-Giugno 1957. — C. A. Zebot: *Modelli di costume in una società concorrenziale.* — A. Franchini-Stappo: *Distribuzione e sviluppo economico.* — F. Vito: *Gli aspetti politici dello sviluppo delle aree arretra-*

te. — G. Della Porta: *L'apporto delle indagini sociologiche allo studio del problema dello sviluppo economico.* — O. Weinberger: *Il potere d'acquisto della moneta e le classi lavoratrici.*

STUDIES IN POLITICAL SCIENCE AND LAW, Peking, No. 1, January 1957. — Li Chi: *What Kinds of Penalties Should Be Stipulated in Our Criminal Law.* — Yang Yu-ching: *Some Problems Concerning Legal Responsibility.* — Chao Li-hai: *The Suez Canal Problem and International Law.* — D. N. Pritt: *Legal System and Lawyers' Profession in Great Britain.* — Chiang Hao: *Problems in the Execution of Civil Judgements.* — Jen Chien-hsin: *To strengthen the Work of Economic Contract in order to Promote the Successful Carrying out of Our National Economic Plan.*

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A Monthly Publication of the „Neue Zürcher Zeitung“), Zürich, Vol. VII, No. 1, April 1957. — Albert Müller: *Britain and the Future of NATO.* — Reto Caratsch: *Algeria.* — E. E. Aschinger: *Some Problems of European Economic Integration.* — Hans Zimmermann: *The UN at Geneva.* — Edwin Hurter: *The Zeiss Story.*

No. 2, May 1957. — Eric Streiff: *Moscow to West — Treats Again.* — Max Beer: *UN — the Eleventh Session in Retrospect.* — Victor Meier: *A Trip Through Albania.* — Arnold Hottinger: *The Moslem Brotherhood.* — Arnold Hottinger: *Arab Nationalism — A Spiritual Disorder.*

No. 3, June 1957. — Albert Müller: *Krushchev's Trump — Bilateral Agreement with the U. S.* — Edmund C. Schwarzenbach: *The Future of the Council of Europe.* — Salomon Wolff: *A Working Program for EURATOM.* — E. F. Aschinger: *Monetary Aspects of the Common Market Project.* — Hans E. Tütsch: *Jordan in the East-West Conflict.* — A Correspondent: *India after the Elections.*

WELTWIRTSCHAFTLICHES ARCHIV (Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel), Hamburg, Bd. 76, H. 2, 1956. — Oskar Morgenstern: *Experiment und Berechnung grossen Umfangs in der Wirtschaftswissenschaft.* — Elisabeth Liefmann-Keil: *Produktivitätsorientierte Lohnpolitik.* — Bert F. Hoselitz: *Economic Development in Central America.* — Hilde Wander: *Die Wachstumstendenzen des westdeutschen Arbeitspotentials (1925—1955).*

Bd. 77, H. 1, 1956. — F. J. de Jong: *The Concept of Monetary Equilibrium, and Its Relation to Post-Keynesian Economics.* — Bjarke Fog: *A Study of Cost Curves in Industry.* — Detlef Schmidt: *Zur Politik und Theorie der Exportförderung.* — Robt. L. Hill: *The Role of Rigidity in the Failure of the Gold Standard.* — Anthony Y. C. Koo: *Per Capita Rate of Economic Growth — A Rejoinder to Professor Hamberg.* — Ludwig Mühlhaupt: *Die institutionelle Verankerung von Mitteln der Konjunkturpolitik in Schweden.*

H. 2, 1956. — Jan Tinbergen: *On the Theory of Income Distribution.* — Willi Albers: *Der Umfang der staatlichen Tätigkeit und ihre wirtschaftlichen Wirkungen.* — John Lademann: *Das Realaustauschverhältnis als Index des Aussenhandelsgewinns.* — Hans Stamer: *Standort und Intensität, ein Beitrag zur Standortstheorie des Landbaus.* — Lotte Müller-Ohlens: *Die institutionelle Verankerung von Mitteln der Konjunkturpolitik in den Niederlanden.*

Bd. 78, H. 1, 1957. — Hans Brems: *Das Budget und die Multiplikatoren.* — Charles R. Whittlesey: *Central Bank Policy in the Light of Recent American Experience.* — Fritz Redlich: *A Program for Entrepreneurial Research.* — Martin J. Beckmann: *International and Interpersonal Division of Labor.* — Gerald M. Meier: *The Poverty of Nations.* — Higinio Paris Equilaz: *Erläuterungen zum „Expansionsmultiplikator“.* — Andrew Gunder Frank: *The Organisation of Economic Activity in the Soviet Union.*

ZEITSCHRIFT FÜR DIE GESAMTE STAATSWISSENSCHAFT, Tübingen, 113. Band, 1. Heft, 1957. — D. N. Banerje: Das gegenwärtige politische System Indiens unter besonderer Beachtung seiner wirtschaftlichen Aspekte. — N. V. Sovani: Bevölkerungsstruktur und Bevölkerungswachstum Indiens. — B. C. Desai: Struktur- und Produktivitätsprobleme der indischen Landwirtschaft. — L. A. Natesan: Das Transportsystem Indiens als Voraussetzung der wirtschaftlichen Entwicklung des Landes. — V. V. Bhatt: Das Geld- und Kreditsystem der indischen Union. — D. T. Lakdawala: Die neuere Entwicklung der öffentlichen Finanzwirtschaft in Indien. — A. R. Desai: Eine soziologische Analyse Indiens. — A. R. Desai: Soziologische Probleme der wirtschaftlichen Entwicklung Indiens. — W. E. Mühlmann: Okzident und Orient, gestern und heute: Idee und Problematik des Fortschritts.

2. Heft, 1957. — Rudolf Henn: Modellbetrachtungen in der Wirtschaft. — Konrad Littmann: Über einige Zwangsläufigkeiten der Vermögensverteilung in der Marktwirtschaft. — J. C. Gilbert: Wirtschaftstheorie von heute in Grossbritannien. — Michael Kröll: Der Unternehmer als Urheber der Beschäftigung. — Heinz Kluth: Gestaltwandel des Mittelstandes. — Wilhelm Sauer: Werttheoretische Studien. — Werner Thieme: Liberalismus und Grundgesetz. — Gottfried Dietze: Das Problem der Demokratie bei den amerikanischen Verfassungsvätern. — Thomas Oppermann: Universitätsvertretung im britischen Unterhaus 1603—1950. — Erich Küchenhoff: Besonderer staatlicher Schutz von Ehe und Familie und zeitlicher Vorrang der standesamtlichen Eheschliessung.

ZEITCHRIFT FÜR NATIONALÖKONOMIE Wien, Band XVII, Heft 1, 1957. — Gerhard Tintner: Game-Theory, Linear Programming and Input-Output Analysis. — Tullio Baggiotti: Reminiscenzen anlässlich des hundertsten Jahrestages des Erscheinens des Buches von Gossen. — Wilhelm Weber: Österreichs Wirtschaftsverfassung und Wirtschaftsordnung im Lichte moderner Wirtschaftstheorie und Wirtschaftspolitik.

ФРАНЦУСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРАВНИЧКИ ДАНИ У БЕОГРАДУ. — Од 20 до 25 маја т. г. одржани су Београду други француско-југословенски правнички дани. Први су били одржани маја прошле године у Паризу. План је да се сваке године они одржавају наизменично у обе земље.

На овим данима учествовала је француска делегација од 15 чланова, састављена од судија виших судова, чланова Државног савета, професора универзитета и других истакнутих правника, на челу с Марком Анселом. (*Marc Ancel*), касационим судијом и познатим француским радником на пољу упоредног права и упознавања с правним животом других земаља. С југословенске стране су учествовали бројни наши истакнути правници, како из Београда, тако и из Загреба, Љубљане и Сарајева, на челу са савезним јавним тужиоцем Браном Јевремовићем.

Радни део састанка трајао је три дана. Расправљала су се три питања — сваки дан по једно. Рад је био организован тако што су одређени референти, по један са обе стране, припремили реферате о датим питањима, па су ови реферати умножени и благовремено достављени учесницима. Тако су учесници могли подробно проучити реферате и припремити се за дискусију. Зато реферати нису ни били читани већ су референти само у кратком усменом уводном излагању истакли главне тачке својих реферата о којима би требало расправљати.

Првог дана расправљано је о реферату Р. Уена (*Roger Houin*), декана Правног факултета у Рену и секретара Комисије за реформу Грађанског законика, „Проблеми приватног права у вези с јавним или социјализованим предузећем у француском праву” и о реферату референта А. Финжгара, професора Правног факултета у Љубљани, „Јавно добро, државна и друштвена имовина са гледишта приватног права”.

Другог дана је расправљан реферат Х. Барбеа (*Henri Barbet*), *maitre des requêtes* у Државном савету, који је у знатној мери допунио и проширио реферат отсутног Пижеа (*Puget*), члана Државног савета, „Проблеми јавног права које поставља јавно или социјализовано предузеће” и реферат Сл. Поповића, саветника Секретаријата за законодавство Савезног извршног већа, „Јавно добро, државна и друштвена имовина са гледишта јавног права”.

Трећег дана предмет расправе су били реферати о положају окривљеног у кривичном поступку и о његовом праву на одбрану, које су поднели касациони судија М. Ролан (*Maurice Rolland*) и В. Бајер, професор Правног факултета у Загребу.

Користећи искуство прошлогодишњих правничких дана, дискусија је била боље организована, па је била и много занимљивија и плоднија. Учествовао је велики број говорника с обе стране. Додирнута су и више или мање подробно расправљена бројна, теориски и практично важна питања. Теориски је несумњиво најзначајнија дискусија око појма друштвене својине. На основу поднетих реферата видело се да правни положај национализованих предузећа у Француској и Југославији, и поред дубоких разлика, показује и знатне сличности, које чине да би и за француско право било тачније кад се национализована предузећа не би сматрала државном својином (како се то код нас обично сматра) већ друштвеном својином. Показало се да се и међу француским правницима воде дискусије о карактеру својине на средствима којима ра-

сполажу ова предузећа. Француски правници су се сложили с нама да је појам друштвене својине онако како га ми схватамо најпогоднији и за њихова национализована предузећа, као и да је појава такве друштвене својине (која, уствари, није ништа друго до један облик одумирања класичне, неограничене својине) резултат одговарајућих дубоких друштвених промена које се врше и у капитализму, иако спорљивим темпом но у земљама које изграђују социјализам.

Резултати дискусије о овом питању, као и о неким другим питањима, несумњиво могу послужити као полазна тачка за продубљење проучавање овог проблема како у нашој тако и у француској правној науци.

Поред ових непосредних научних резултата ови дани несумњиво су много допринели бољем упознавању и зближењу наших и француских правника и учвршћењу њихових веза које ће бити коришћене ради даље плодне сарадње, и, нарочито, подробном упознавању француских правника с неким нашим правним установама. Тако су француски гости посетили Казнени завод у Пожаревцу, где су се на лицу места упознали с нашом казненом политиком, а затим Савезни врховни суд, Институт за упоредно право и неке друге установе.

Ови успешни правнички дани побуђују наде у даљи плодан развитак будућих додира у оквиру француско-југословенске правничке сарадње, а и указују на потребу испитивања организовања сличних додира у циљу упознавања с правним животом других држава. Јер и овог се пута показало да ништа не може да замени благодотворност непосредног личног додира и да лични додир и жива реч нису изгубили своју вредност ни у ово доба свестране механизације живота.

Л.

ОДБРАНЕ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ. — Душан Радоман, адвокат, одбранио је 9 априла т. г. своју докторску дисертацију „Претпоставке и њихова функција у грађанском праву“.

Нико Мартиновић, научни сарадник Историског института НР Црне Горе, одбранио је 5 априла т. г. своју докторску дисертацију „Историја кодификације црногорског имовинског права“.

Александра Ђурановић, службеник Секретаријата за рад Савезног извршног већа, одбранила је 15 маја т. г. своју докторску дисертацију „Посебна заштита запослених жена и материнства“.

Драгаш Денковић, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 12 јуна т. г. своју докторску дисертацију „Вршење државне службе и одговорност за штету проузроковану грађанима“.

Павле Димитријевић, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је своју докторску дисертацију 15 јуна т. г. „Правоснажност управних аката“.

Миленко Јовановић, секретар Савезног врховног суда, одбранио је 29 јуна т. г. своју докторску дисертацију „О пороти (историски и упоредноправни преглед)“.

ПРЕДАВАЊА СТРАНИХ ПРОФЕСОРА НА НАШЕМ ФАКУЛТЕТУ. — Поред предавања др. Алекса Вајла (Alex Weill), декана Факултета правних и политичких наука у Стразбуру, „Утицај упоредног права на француско грађанско право“ (које објављујемо у овом броју), у току априла и маја одржана су још и ова предавања: др. Каралабас Фрагистас, проф. Универзитета у Солуну, „Златна клаузула у грчком привредном праву“; др. Пол Корнил (Paul Cornil), проф. кривичног права и генерални секретар министарства правосуђа Белгије, „Модерни затвори“; др. Д. Н. Честер

(D. N. Chester), проф. Универзитета у Оксфорду, „Односи централних органа власти и локалних органа управе у Енглеској” и „Британски службенички систем”; др. Грифит (J. A. G. Griffith), адвокат и хонорарни проф. Универзитета у Лондону, „Организација локалних власти у Енглеској и Велсу”.

КОНФЕРЕНЦИЈА КАТЕДАРА ДРЖАВНО-ПРАВНЕ ИСТОРИЈЕ. — Већ је постала традиција да се сваке године, у једном од наших универзитетских центара, одржи конференција катедара државно-правне историје наших правних факултета. На последњој конференцији, која је одржана у Београду 15 и 16 новембра 1956, расправљано је о наставним програмима за општу историју државе и права, римско право и историју државе и права народа ФНРЈ. Сем тога дискутовано је о организационо-стручним проблемима који проистичу из рада на унапређењу сарадње са Институтом за историју државе и права у Загребу и Институтом за историску документацију у Сарајеву.

Учесници конференције су упоређењем наставних програма за општу историју државе и права дошли до закључка да на већини правних факултета настава тог предмета заузима приближно исто место. Пошто је новим статутима односно нацртима статута за наставу опште историје државе и права резервисано најмање три (2+1) часа недељно, препоручено је да се ова сразмера по могућности и убудуће одржава. У дискусији је истакнуто да се изучавањем овог правно-историског предмета даје приказ општег развитка државе и права од њиховог настанка до савременог стања. Изнето је мишљење да је за изграђивање младих правничких кадрова неопходно изучавање овог предмета.

Посебна пажња била је посвећена питањима изједначавања програма наставе опште историје државе и права на свим нашим правним факултетима. Том приликом дошло се до закључка да се наставни програми ове дисциплине у неким деловима углавном слажу. То нарочито важи за робовласнички период и феудализам. Програми наставе Београдског и Загребачког правног факултета у општим цртама показују највише сличности. Сем тога, њима је обухваћен цео историски развитак државе и права. Ти моменти су утицали на формирање гледишта да наведени програми могу послужити као основна оријентација за уједначавање програма. Већи број дискутаната посветио је своје излагање питању изналажења одговарајућих сразмера за изучавање појединих историских периода. Већина је била мишљења да све историске периоде треба обрађивати у сразмерама које одговарају њиховом реалном значају. Притом је наглашено да се новија и најновија историја државе и права изучавају детаљније с обзиром и њихову важност и потребу непосреднијег повезивања развитка државе и права у прошлости са садашњим стањем. Препоручено је да се што пре приступи колективној изради уџбеника за општу историју државе и права по новом наставном програму.

На овој конференцији је констатовано да су програми свих пет факултета за предмет римско право усклађени. Римско право се предаје пре свега као историска дисциплина која се ипак тако уобличава да уједно уводи студенте у основне правне појмове и правну терминологију. Многи учесници у овој дискусији су истакли да је римско право одличан пример на коме се студентима може приказати условљеност и уска повезаност правних установа са економским и друштвеним односима. У настави је посвећена посебна пажња институтима који су од значаја за разумевање савременог грађанског права. Пошто је римско право основа свих континенталних цивилних права, његова настава је усмерена тако

да студентима служи и као подлога за разумевање и упоредно изучавање тих права, као и међународног приватног права. У дискусији је покретано и питање односа и разграничења опште историје државе и права и римског права. Да би се избегла евентуална понављања материје, конференција је закључила да се задржи досадашње стање. Према томе, питање римског права у Византији и његову рецепцију треба детаљније изучавати у оквиру предмета опште историје државе и права. У погледу постојећег броја часова за наставу римског права изражено је мишљење да је то крајњи минимум у коме се једва може завршити садашњи скраћени програм.

Кроз дискусију о наставним програмима за историју државе и права народа ФНРЈ претежно су изложена мишљења о настави и садржини овог предмета. У вези са наставом препоручено је да се у првом семестру обрађује период до XIX века а у другом XIX и XX век. Због обимности грађе за националну државно-правну историју конференција је била мишљења да се могу предавати само одабрана поглавља, уколико на одговарајућем факултету има уџбеника за то наставно подручје. Под тим поглављима, како је то формулисано у закључцима, подразумевају се кључни проблеми и преломна збивања која су од нарочите важности за боље познавање нашег државно-правног развитка. Да би се настава овог предмета интензивније унапређивала препоручена је размена наставника који се баве исцрпним проучавањем појединих периода или земаља, као и стварање зборника одабраних извора за државно-правну историју. Институт за историску документацију у Сарајеву показао је спремност да преузме издавање корисних материјала.

Конференција је истакла да предметом историја државе и права народа ФНРЈ треба равномерно обухватити развитак свих југословенских земаља. Да би се притом одржао реалан обим постојећих програма, изражено је опште мишљење да у појединим периодима треба нарочито указивати на државне творевине и правне системе који су били најизразитији. На овој конференцији било је такође речи о предмету историја народне власти. Закључено је да ова, научна и наставна дисциплина треба да чини саставни део катедара за историју државе и права. На факултетима на којима се историја народне власти не предаје као посебан предмет, неопходно је да се она укључи у програм државно-правне историје.

Посебно су размотрене могућности за међусобну сарадњу наших правних историчара преко Института за историју државе и права у Загребу и Института за историску документацију у Сарајеву. Услови сарадње, које пружају те установе, могу бити боље искоришћени тешињим везама катедара на припреми публикација, размени информација и библиографских података и организовању предавања.

М. М.

ДРУГИ САСТАНАК КАТЕДАРА ЗА КРИВИЧНО ПРАВО. —

У времену од 9 до 11 маја 1957 у Бегуњама (НР Словенија) одржан је Други састанак катедара за кривично право свих правних факултета у земљи. Овоме састанку су присуствовали: од стране Правно-економског факултета у Љубљани професори др. Хинко Лучовник и др. Јанез Милчински, др. Катја Водопивец и др. Петер Кобе, научни сарадници Криминолошког института, Мајда Стробрл, асистент, др. Јанез Какони, проф. Медицинског факултета и управник Болнице за душевне болести у Бегуњама, и др. Франце Север, помоћник јавног тужиоца НР Словеније и хонорарни предавач кривичног права; од стране Правног факултета у Загребу професори др. Владимир Бајер и др. Богдан Златарић и асистент Маријан

Дамишка; од стране Правног факултета у Сарајеву др. Александар Стајић, ванредни професор, Бесим Ибрахимашић, асистент и Рајка Купчевић, асистент Криминолошког института; од стране Правно-економског факултета у Скопљу Панта Марина, доцент и Борис Стефановски и Љилана Антољак, асистенти; и од стране Правног факултета у Београду — у одсуству спречених наставника — асистенти др. Милош Радовановић и Мирослав Ђорђевић.

Састанку је председавао др. Хинко Лучовник, а записник водила др. Мајда Стробл. После отварања састанка присутни су минутом ћутања одали пошту преминулом члану др. Димитрију Папазоглуу, бив. ванредном професору Правно-економског факултета у Скопљу, а затим су обишли оближње гробље талаца стрељаних од немачког окупатора у времену од 1941—1945 и положили заједнички венац.

Састанак је имао следећи дневни ред:

1. — Дискусија о проблему студија кривичноправних предмета на правним факултетима — (а) садашње стање, како је уређено статутима или предвиђено у нацртима статута и како се спроводи у наставној пракси, и (б) питање перспективног уређења ових студија с гледишта јединственог уређења режима студија.

2. — Дискусија о раду и перспективама рада криминолошких односно криминалистичких института при правним факултетима (научно-истраживачки и педагошки рад); сарадња факултетских института са институтима и другим сличним установама при државним секретаријатима за унутрашње послове народних република и при Савезном државном секретаријату за унутрашње послове; сарадња криминолошких и криминалистичких института са институтима за судску медицину и судску психијатрију.

3. — Актуелни проблеми из области кривичног права у вези са припремама за измену Кривичног законика.

По првој тачки дневног реда најпре су претставници факултета поднели извештаје о начину извођења наставе из предмета катедре за кривично право на појединим факултетима. После сваког извештаја присутни су се постављањем питања детаљније упознавали са појединостима које су их интересовале. Поводом реферата др. Петера Кобеа „О перспективном уређењу наставе кривичноправних дисциплина“, већина учесника је изразила мишљење да би увођење криминологије, криминалистике, судске медицине и судске психијатрије као обавезних предмета било корисно, али да би то преоптеретило програм студија на Правном факултету и могло имати за последицу продужење трајања студија на пет година, што се ниуком случају не би могло прихватити. Стога се стало на гледиште да решење овог проблема треба тражити у студијама после дипломирања и специјалним течајевима где би се омогућило изучавање ових предмета онима који за то имају потребе и интереса. Исто тако изнето је мишљење да би програме наставе из кривичног права и кривичног поступка требало допунити подацима криминологије и криминалистике. У вези са питањем испита, истакнуто је да би подлога за испите требало да буду уџбеници а не предавања, која и иначе студенти у довољној мери не посећују. У складу са овим мишљењима донети су и одговарајући закључци.

По другој тачки дневног реда претставници појединих факултета пружили су податке о раду и организацији института на њиховим факултетима, док је даља дискусија о сарадњи између института одложена с обзиром на одсуство наставника Београдског правног факултета и претставника института и сличних установа из ресора унутрашњих послова.

По трећој тачки дневног реда дискутовано је о претстојећим изменама Кривичног законика. Дискусија се углавном водила о

проблему кривичне одговорности малолетника и о кривичним делима против народне привреде. Том приликом изражена су мишљења о потреби изостављања казне конфискације и новчане казне за малолетнике, као и о увођењу само једне јединствене казне лишења слободе за малолетнике, у трајању од 1 до 10 година, уместо досадашњих казни затвора и строгог затвора. Поред тога, било је и предлога за увођење казни лишења слободе малолетника за време празника и обавезног боравка малолетника у одређено време у установама за васпитање односно центрима за старање о малолетницима. Истакнуто је и мишљење да би питање кривичне одговорности малолетника требало регулисати посебним законом, као што је то учињено у неким државама, а не новелирањем постојеће материје у Кривичном законiku.

Дискусија је вођена и о чл. 6, ст. 3, Кривичног законика у том смислу да се овом ставу да таква формулација да поред стања привремене душевне поремећености обухвати и стање сна. У вези са овим чланом дискутовало се и о увођењу мере безбедности упућивања у завод за лечење алкохоличара. Исто тако истакнут је и предлог о уношењу у Кривични законик одредбе да се условна осуда може условити и обавезом подвргавања условно осуђеног лица амбулантном лечењу од алкохолизма.

Даља дискусија вођена је око измена Кривичног законика које се односе на кривична дела против народне привреде, несавесног пословања, појма службеног и одговорног лица, као и о још неким мање значајним питањима.

Решено је да се следећи састанак одржи у току идуће године, па је прихваћен предлог проф. др. А. Стајића да се организација овог састанка повери Катедри за кривично право Правног факултета у Сарајеву.

За време одржавања састанка учесници су разгледали Болницу за душевне болести у Бегуњама, у чијим просторијама је и одржан састанак, а по завршеном раду приређен је заједнички излет, којом приликом су учесници посетили Прешернов музеј у Прешерновом родном месту Врби.

Др. М. Р. и М. Ђ.

НОВИ СИСТЕМ ДОКТОРАТА ПРАВНИХ НАУКА У ФРАНЦУСКОЈ. — После реформе студија права у Француској — продужење наставе од три на четири године, увођење новог наставног плана и нових програма појединих предмета, као и измене у режиму студија — (о тој реформи писао је наш часопис; в. бр. 3/54, стр. 175 и бр. 1/56, стр. 115), сада је на реду реформа доктората правних наука. У оквиру комисије која је била образована да предложи реформу студија права, радила је и поткомисија за реформу доктората правних наука. Образоване су групе које су сачиниле пројекте за стицање степена доктора појединих група правних, политичких и економских наука. Проф. А. Вајл (A. Weill), декан Факултета правних и политичких наука у Стразбуру, који је априла месеца ове године боравио у Београду и коме је, као члану ове комисије, наложено да изради пројекат новог система доктората наука за грађанско право и кривично право, упознао нас је са пројектом реформе коју је предложио. Уредништво сматра да ово може бити интересантно за читаоце *Анала* па стога доноси овде кратак приказ тог пројекта.

Пре но што се приступи изради тезе и њеној јавној одбрани, докторанд је дужан да заврши курс виших студија приватног права и кривичног права (у француској организацији студија права кривично право чини саставни део приватног права). Овај курс је замишљен тако да оспособи докторанда за полагање испита али истовремено он има за циљ да га припреми за самосталан научни

рад и тако га оспособи за израду докторске дисертације. Курсеви се организују из следећих предмета: грађанског права, трговинског права, радног права са социјалним осигурањем, историје правне мисли, кривичног права — општи део, криминологије и доктрине кривичног права, криминалитета омладине и пенитенцијарне науке. Сем ових курсева које мора организовати сваки факултет, остављено је да поједини факултети одржавају и друге према својим могућностима.

Курсеви се одржавају за сваки предмет једном недељно (један сат). Овако мали број часова одређен је са циљем да се остави што више времена докторанду да самостално ради. Уствари, курсеви и имају пре свега за циљ да уведу докторанда у методу научно-истраживачког рада.

Поред курсева факултет организује консултације професора са докторандима са циљем продубљивања појединих питања као и што боље оспособљавања докторанда за научни рад. Консултације се могу организовати како за питања из предмета докторског курса тако и из других области као напр.: правне социологије, кривичне социологије, метода упоредног права, а такође и ради бољег савладавања страних језика, нарочито стручне терминологије. Ове консултације се одржавају 15—20 пута годишње и трају сат и по.

Да би добио диплому виших студија за коју је докторанд припремљен путем курсева и консултација предвиђена су три сукцесивна испита:

1. Први испит је прелиминаран и састоји се из три дела. Он има за циљ да провери да ли је докторанд оспособљен за самосталан истраживачки рад. Први и други део овог испита обухватају: по избору кандидата једну од двеју следећих група задатака: или (а) састављање једне расправе из области историје правне мисли; (б) анализа једног документа из области правне социологије; или (а) састављање једне расправе из области криминологије и криминалитета омладине; (б) анализа документа из области криминологије. Ови задаци раде се писмено у току четири сата. Трећи део обухвата: по избору кандидата или превод правног текста са страног језика без речника као и израду резимеа на француском језику неког другог страног текста, или писмени испит из области метода упоредног права.

2. Докторанд може приступити полагању другог испита само ако је положио први прелиминарни испит. Тај други испит обухвата израду два писмена састава из области предмета који се предају на докторандском курсу. Овде такође докторанди могу оптирати као и при полагању првог испита, између две групе, већ према томе да ли су се оријентисали на грађанско право или на кривично право. У оквиру прве групе писмени задаци се раде из следећих области: један из области грађанског права, а други по избору кандидата: из трговинског или радног права са социјалним осигурањем или општег дела кривичног права. У оквиру друге групе: један из области општег дела кривичног права, а други према избору кандидата: из грађанског или трговинског права или радног права са социјалним осигурањем. Израда ових задатака траје пет сати. Докторанд може уместо једног од ова два писмена рада, захтевати да код своје куће изради писмени састав, који мора бити из области које су горе наведене.

3. Трећи, завршни испит, који је усмен и који уствари претставља дискусију између испитне комисије и кандидата, има за циљ да утврди да је докторанд стекао висок степен правничке културе. И овде је испитна материја подељена у две групе: грађанско-правну и кривичноправну. У оквиру прве групе кандидат полаже следеће предмете: (а) трговинско право, или радно право са соци-

јалним осигурањем или кривично право — општи део. Притом кандидат неће полагати онај предмет из кога је радио писмени састај у оквиру претходног испита; (б) по избору кандидата два предмета која су предавана на докторандском курсу или су били предмет консултација при чему кандидат не може изабрати онај предмет који је већ полагао током првог или другог испита. — У другој групи кандидат полаже следеће предмете: (а) пенитенцијарне науке и криминалитет малолетника; (б) два предмета по избору кандидата под истим условима као и докторанди који су изабрали прву групу.

Испитна комисија може на један сат пре испита упознати кандидата са питањима која ће му бити постављена. Ако то учини кандидат ће о овим питањима размишљати на затвореном месту при чему му комисија може одобрити да собом узме одређене материјале (законске текстове и сл.). Овај испит траје око сат и по.

Тек пошто положи сва три испита докторанд приступа изради докторске тезе. Јавна одбрана тезе изводи се пред комисијом од три члана (изузетно више, а највише пет). Одбрана траје сат и по.

Реформа чије смо главне црте изложили, има за циљ да докторату правних наука подигне вредност. Одбацује се досадашњи систем у коме је докторанд дужан да полаже четири одвојена испита којима се проверава знање, углавном, из одређених предмета општег курса и у обиму у коме се они предају на томе курсу. Сем тога, реформа полази од тога да докторат не треба да буде само уска специјализација већ да он има за циљ да формира правника са високим степеном правничке културе и да га оспособи за самосталан истраживачки рад.

Несумњиво да овако реформисан систем доктората правних наука отежава и продужује припреме за стицање степена доктора тих наука. Ако потсетимо да су и студије права, после реформе извршене пре две године, такође продужене и отежане, намеће се закључак да се у Француској формирању правничких кадрова посвећује велика пажња и да се жели да ти кадрови буду што боље и на савременији и ефикаснији начин оспособљени за свој посао.

B. C.

ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ

Сретен В. Вукосављевић: *Организација динарских племена*. [Sreten V. Vukosavljević: *Organisation des tribus dinariques.*] [Avec le résumé en français.] (Посебна издања САН, књ. CCLXX: Етнографски институт, књ. 7 — Уредник: дописник Војислав С. Радовановић.) Београд, издавачка установа САН „Научно дело”, 1957, IV + 122 страна.

Vladimir Bayer: *Prestanak prava azila u Hrvatskoj*. [La disparition du droit d'asile en Croatie.] [Avec le résumé en français.] (Biblioteka Instituta za historiju države i prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, knj. 2.) Zagreb, 1957, IX + 96 strana.

Dr. Nikola V. Nikolić: *Ugovor o osiguranju*. (Doktorska disertacija branjena na Pravnom fakultetu u Beogradu 28 oktobra 1954.) Beograd, izdanje Državnog osiguravajućeg zavoda, 1957, XII + 282 strana.

De la nature des conflits. Évaluation des études sur les tensions internationales par l'Association internationale de Sociologie, avec la collaboration de Jessie Bernard, T. H. Pear, Raymond Aron, Robert C. Angell. (Collection: Évolution technique et tensions sociales.) Paris, UNESCO, 1957, 346 pp., prix: 1.000 fr.

С. В. Курылев: Объяснения сторон как доказательство в советском гражданском процессе — Обрен Д. Станковић	— — — — —	237
VI ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА	— — — — —	240
VII БЕЛЕШКЕ		
Француско-југословенски правнички дани у Београду — Л.		249
Одбране дисертација на Правном факултету — — — —		250
Предавања страних професора на Правном факултету у Београду — — — — —		250
Конференција катедара државно-правне историје — М. М.		251
Други састанак катедара за кривично право — др. М. Р. и М. Ђ.	— — — — —	252
Нови систем доктората правних наука у Француској — В. С.		254
VIII ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ	— — — — —	256

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране.

Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесечно
у свескама од осам табака (128 страна). Претплата за годину дана
300.— дин. (за иностранство 450 дин). Цена поједином броју 100.—
дин. Претплату слати преко рачуна Правног факултета
број 103-3297018.

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА —
Булевар Револуције 67, тел. 31-178

